

Др Гордана Ђерић
Самислилац

САМИСЛИЛАЦ
О преводиоцима и преводилаштву

Уредила Др Гордана Ђерић

Издавач

Институт за европске студије
Трг Николе Пашића 11
11000 Београд

За издавача

Др Слободан Зечевић

Рецензенти

Др Сања Ивић, Институт за европске студије, Београд
Проф. др Немања Радуловић, Филолошки факултет
Универзитета у Београду
Др Миша Ђурковић, Институт за европске студије, Београд

Технички уредник

Весна Пијановић

Штампа

Apollo Plus, Београд

Тираж

100

https://doi.org/10.18485/ies_ctes_samisl.2025

© 2025 by Institute of European Studies |
Creative Commons License: CC BY 4.0

ISBN 978-86-82658-04-7

Уредила
ДР ГОРДАНА ЂЕРИЋ

САМИСЛИЛАЦ

О преводиоцима и преводилаштву

Институт за европске студије
Београд, 2025

САДРЖАЈ

Гордана Ђерић	
Знати а не знати како знамо. Историја незнања и нови прилози осветљавању друштвене улоге преводаштва	7
Михаел Антоловић	
Неколико запажања о историографији, културном трансферу и превођењу	26
Слободан Г. Марковић	
Значај преводаштва у културном трансферу Европа-Србија и Србија-Европа	45
Дејан Ацовић	
Између две стране	62
Саша Радојчић	
О могућности превођења	76
Ана Кузмановић Јовановић	
Превођење као социо-културна пракса	86
Мирјана Прокић	
Књижевнојезичко превођење из угла интерпретатора	94
Владимир Гвозден	
Видљивост невидљивог човека	101

ПОРТРЕТИ:

Александар В. Стефановић и Никола Бертолино

Андријана Ружић

**О моралу једног преводиоца. Сећање на
Александра В. Стефановића (1926-2024)**

109

Анђелка Цвијић

**Преводилац јесте и критичар, и коаутор:
Никола Бертолино**

114

Жарко Радаковић

ПРЕВОЂЕЊЕ – ПРИБЛИЖАВАЊЕ ПИСЦУ

119

Биографије

123

Гордана Ђерић

ЗНАТИ А НЕ ЗНАТИ КАКО ЗНАМО

Историја незнања и нови прилози осветљавању друштвене улоге преводиштва¹

Када смо се 2022. године упустили у одгонетање значења и садржаја *културног трансфера* знали смо да ће нас један правац истраживања овог феномена одвести до скрајнуте, друштву и теоријама о њему скоро невидљиве уметности и науке превођења² и, најважније, до људи за које се пре може рећи да их је преводачка професија одабрала, узела себи а не обратно, али ни смо претпостављали да ће овај правац истраживања постати наш трајнији интерес. Повољан стицај околности тематизације културног трансфера, уз истраживачки порив отварања нових тема и односа, усмерио нас је

-
- 1 Текст је резултат пројекта „Културни трансфер Европа–Србија од 19. до 21. века” (бр. 7747152) који финансира Фонд за науку Републике Србије у оквиру програма ИДЕЈЕ.
 - 2 Gordana Đerić, „Cultural Transfer, Trauma and Cultural Intimacy: Initial Questions and Approaches to Researching Europe – Serbia Cultural Transfer During 2000–2020”, in: Slobodan G. Markovich (ed.) *Cultural Transfer Europe-Serbia: Methodological Issues and Challenges*, Belgrade: Faculty of Political sciences and Dosije Studio, 2023, pp. 214–215.

на преводаштво као саму срж процеса циркулисања вредности и знања: чим је загребана површина појма, одлучујућим посредницима у културном трансферу указали су се управо преводиоци, актери који овом процесу дају нов квалитет и без којих би културни трансфер био немогућ у пуном смислу речи. Осим тога, било је јасно да је културни трансфер оптималан тематски оквир за приближавање преводаштва другим друштвено-хуманистичким дисциплинама, и обратно – било нам је важно да пробудимо интересовање истраживача у овим дисциплинама за феноменолошко, интердисциплинарно сагледавање превођења, као и да о покренутим питањима чујемо што више гласова самих преводаца.

Говорећи о преводаштву у контексту културног трансфера више него о лингвистичком процесу говоримо о чину преноса симболичког капитала из једног у друго културно поље,³ о односима моћи и сложеној културној медијацији која није ни довољно осветљена ни адекватно вреднована. Наиме, упркос свеprisутности преводаштва у друштвеним интеракцијама и преносењу знања јасно је да статус преводаца и ове професије данас, као и деценијама уназад, не одговара њиховом значају у процесима културне размене, али и целине друштвеног развоја. Ако се може говорити о препознатљивости и „статусу” преводаца – он је дијаметралан њиховој објективној важности, узимајући у обзир чињеницу да све што знамо о свету знамо захваљујући превођењу а да име ниједног преводиоца не знамо.⁴

3 Pierre Bourdieu, *Forms of capital*. In: J. G. Richardson (ed.), *Handbook for Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood 1986: 241–258.

4 Овде се мисли на непознатост преводаца у широј јавности, са изузетком уског круга који се бави издаваштвом и књижевношћу.

Како разумети ову противречност и зашто је социјални и симболички капитал преводилаца тако низак да руши све социолошке претпоставке и очекивања у успостављању друштвених хијерархија,⁵ било је једно о покретачких питања.

Суочење са последицама по правилу нас упућује на тражење узрока: питање је како је незавидна ситуација преводилаштва нормализована, зашто је чак и међу преводиоцима постала прихватљива и како се данас носимо са изазовима даље маргинализације ове делатности имајући у виду да су добар део преводилачког посла већ преузели напредни алати вештачке интелигенције (ВИ). Будући да на ова питања не само да нема одговора него да се она и не постављају, њихово проблематизовање у савременом контексту преноса и усвајања знања, тема је и за теоретичаре и за „практичаре”.

С једне стране, наша одлука да преводиоцима и преводилаштву дамо централну улогу у истраживању културног трансфера у време софистицираних, „интуитивних” технолошких програма, када алати ВИ све боље обављају посао преводилаца, делује попут лабудове песме, самртног ропца за овом професијом или бар анахроног деловања и деловања „против струје” а, с друге стране, наш ћутећи, незаинтересован однос према неминућности могућих исхода ових процеса умногоме подсећа на механизме и принципе који су одликовали пренос знања у периоду пре ВИ. И у једном и у другом случају – одбијамо да знамо или бирамо да не знамо.

Иако свако доба носи сопствено незнање,⁶ уз слепо прихватање новог, игнорантски однос истраживача

5 Упореди: Bourdieu, исто.

6 Рената Салецл, *Страсиј за незнањем. Шта бирамо да не знамо, и зашто* (превод са енглеског Слободанка Глишић). Београд, Факултет за медије и комуникације, 2023: 11.

према механизму или систему трансфера знања и вредности чини се прилично сличним у доба „интуитивних” алгоритама ВИ и пре њих. „Племенито незнање”, независно од технолошких промена, континуиран је, скоро непроменљив психолошки одговор или научен образац понашања – човек, упркос незнању куда се упутио, као по инерцији граби напред.⁷ Упоредимо ли бар угрубо тај однос, пре и после развоја алата ВИ, биће јасније да осврт у прошлост увек донесе неку актуелност, непосредније везану за садашњост од текућих података и, најважније, да одсуство истраживања механизма ширења знања, критеријума при избору садржаја вредних преношења, па и скрајнуте позиције преводилаштва у контексту културног трансфера, искрсавају као важна, нетематизована питања интердисциплинарних *стиудија незнања*.

На ова питања тешко је другачије одговорити осим у ретроспективи и из угла *агнотологије*,⁸ дисциплине која истражује оно што не знамо и нарочито разлоге због којих то не знамо. У нашем случају, који се у најширем смислу тиче циркулисања знања и вредности, агнотолошком питању *зашто не знамо оно што не знамо* додајемо упитаност *чијим њосредовањем знамо и како знамо оно што мислимо да знамо*.

Тражећи разлоге скрајнутости преводилаштва кроз време, део одговора на ова питања налазимо у

7 „Пошто не знамо куда идемо, решени смо да журимо напред.” Џон Раствол Сол. *Волтерови извори. Дикџаиштура разума на Западу* (превеле с енглеског Јелена Стакић и Ксенија Влатковић). Лозница, Карпос 2019: 604.

8 Историја незнања – агнотологија – као посебна дисциплина настала је у оквиру историје знања, пре тридесет година, а обе ове дисциплине, историја знања и историја незнања, део су историје науке. Опширније: Robert N. Proctor & Londa Schiebinger (ed.) *Agnotology. The Making and Unmaking of Ignorance*. Stanford University Press, 2008. Питер Берк, *Глобална историја незнања* (с енглеског превео Иван Јанковић). Геопоетика, Београд 2024: 72-73.

чињеници да у процесима трансфера знања, нарочито током образовања (у настави књижевности, ботанике, географије, права и сл.) никада није била констатована активна улога преводиоца, тог обезличеног и невидљивог а свеприсутног човека: механизми и посредници преношења знања занемаривани су у односу на крајње „производе” или резултате знања. Одакле је потицало то знање, како се „кретало” у педагошком апарату – како је селековано, „припитомљавано” или прилагођавано у „доласку” до наших уџбеника и читанки – остајала је непознаница, нешто што се подразумева, узима здраво за готово, на шта не би требало обраћати пажњу. Многе повезнице овог процеса, несвесно или свесно, „изгубљене су из вида”, без могућности да се нађу у образовним програмима. Централна функција превођења, у смислу преображајне силе, или силе преобликовања у систему преноса знања, дуго није сматрана темом вредном помена или истраживања. Била је лишена не само знања него и интересовања.

У најширем смислу, говорећи о трансферу говоримо о преношењу (премештању, измештању, усађивању, извожењу и сл.) симболичког капитала или знања из једног у друго културно поље (из једног у други регион, из једног у други језик) прецизније, о процесу помоћу којег одређени симболички капитал, то јест одређено знање, кроз разгранату мрежу успостављања доминације „функционише као моћ”.⁹ Фукоовим речником, управо нам трансферисање знања (његово просторно измештање, кружење, ширење, делегирање и сл.) помаже да разумемо систем владавине и начине на које знање прати учинке моћи: према овом аутору, нема практиковања моћи изван

9 Мишел Фуко. *Моћ/знање. Одабрани сјисци и разјовори. 1972-1977* (са француског превела Оља Петронић). Нови Сад, Mediterranean Publishing 2012.

организовања и трансферисања стратешки конструисаног *апарата знања*, нити се моћ може спроводити независно од процеса образовања. У том процесу, дуго је Запад мера свега, а наука ништа друго до „принуда истинитог, обавеза истине, ритуализоване процедуре за њено произвођење, све то апсолутно пролази кроз цело западно друштво већ хиљадама година и сада се универзализовало како би постало општи закон сваке цивилизације.”¹⁰

Имајући у виду да су за овладавање механизмом трансфера вредности и знања од једнаког значаја питања *познатој садржаја* (пренесених идеја и дела, као својеврсних „врхунаца” људског стваралаштва) и *познатог* (онога што није било предмет епистемолошког интересовања и ширења, створивши многе празнине у нашем знању) каузална ситуација *невидљивости преводиоца*, која се попут ланчане реакције понавља до данашњег дана, унеколико постаје разумљивија. Израсла у контексту игнорисања питања трансфера, као и одсуства истраживања о стратешким разлозима трансфера баш тих а не неких других вредности и знања у успостављању *диспозитива моћи*,¹¹ преводилачка професија, будући незаобилазна карика организације и просторног ширења *апарата знања*, и централна сила у његовом преносу и преображају, делила је судбину система чији је део.

10 Фуко 2012: 72.

11 Фукоов појам *диспозитив моћи* односи се на ритуализоване процедуре производње знања, на мрежу или „апарат управљања”, при чему је *знање* кључни чинилац надсистема владања којим се дефинишу односи моћи. Говорећи о *диспозитиву* говори се о отворено или скривено организованом управљању – механизму за умрежавање знања који оснажује спровођење моћи. У надлежности овог апарата није да одвоји лажно од истинитог, то му није циљ, већ да одвоји „оно што се може назвати научним од онога што не може”. Фуко 2012: 177.

Уметност незнања о овом процесу (као и знања, уосталом) у најужој је вези са друштвеним институцијама, апаратом управљања и њему инхерентним хијерархијама. Није реч само о непознатости, неистражености процеса, или невидљивости актера и феномена, погрешним уверењима или пуком одсуству знања – агнотолози показују да незнање може бити рефлекс политичких и културних борби колико и историје и политичке географије, да се неретко прагматски, интересно ствара и да читав систем може бити упрегнут у циљу заштите незнања.

Дугом списку области историјског игнорисања знања које последњих деценија разоткривамо¹² (афричко ропство, интелектуални допринос жена,¹³ животи нижих класа, итд.) можемо додати механизме трансфера знања и нарочито стратегије селекције знања вредног преношења. Утисак је да се кроз време академистика добровољно и свесно одрицала појединих знања, да је „одбијала да зна” или „бирала да не зна” пажљиво

12 Опширније: Берк 2024: 216-226.

13 Илустративан је податак, истовремено поражавајућ, да је требало да прође читав век да *Писма из Норвешке* (1914) Исидоре Секулић (1877-1958) буду преведена на норвешки језик и, када су коначно преведена (2009) то се није десило у контексту дипломатске и културне сарадње двеју држава, Србије и Норвешке, већ захваљујући иницијативи лекарке Зорице Митић која их је, не без оспоравања, превела и објавила. Не знамо зашто је знање о Исидори Секулић и даље у корпусу непожељног знања, али је пример ове полиглоткиње, која је феминизам практиковала пре Вирџиније Вулф нпр., потенцијална грађа за историју незнања. С друге стране, имајући у виду бројност преведених дела норвешких писаца на српски језик у последњих четврт века (К.У. Кнаушгор, Е. Лу, Ј. Гордер, Ј. Несбе, Ј. Фосе, поновна издања Хамсуна, Ибзена итд.) а да у обратном смеру немамо шта да наведемо, питање је може ли се говорити о слободној културној размени две земље, да ли Србија „не зна” или Норвешка „одбија да зна”, и на основу чега се у овој земљи гради слика о култури Србије у овом веку.

селектујући шта је вредно знања, превођења и истраживања. У најбољем случају, „ослобађани” смо потребних знања. Следствено томе, није било необично што током образовања нисмо знали ни зашто не знамо ни како нешто знамо – понајвише смо били пасивни сазнаваоци или примаоци знања, док је шира слика процеса измицала и разумевању и истраживању.

Упркос технолошком напретку, или управо ради њега, сложени апарат преноса знања и данас је затамњен ако није и неприступачнији разумевању: питања системског неговања незнања нерадо се отварају, позадина развоја релевантних знања, у технолошким наукама, на пример, могућих последица таквог развоја и алтернатива његовом доминантном правцу, као и разлога, критеријума и ограничења при одабиру знања вредног преношења, односно његове селекције, нису истраживачка питања првог реда. Напротив, усмерење ка сегментацији научних истраживања и све ужа специјализација испоставаља се као брана сагледавању шире слике правца развоја.

Ограничимо ли се на третман преводаштва, инертан однос према системском незнању (било да се испољава као „одбијање да знамо”, „бирање да не знамо” или као „ослобађање од потребних знања”) нарочито у тзв. „малим културама” у вези је са субмисивношћу, тежином суочавања и психолошком одбраном од „слике у огледалу”, те макар и крхким знањем да ни културни трансфери ни преводаштво нису идејно и политички неутрални процеси, изван контекста *диспозитива моћи*, прецизније, да нису независни од ширих, у крајњем случају и економских интереса. Стога не изненађује да су истраживања с краја седамдесетих и почетка осамдесетих година прошлог века, настала у оквиру такозване „Манипулативне школе”, која *превођење* третирају као *преписивање (rewriting)* мотивисано идеологијом да се стекне или прошири моћ, а преводачке изборе као средство регулисања односа

моћи и установљења хијерархија – надређености и подређености међу културама – махом остала непозната, изван интересовања и шире тематизације.¹⁴ Сасвим мало или нимало пажње домаћа академистика посвећује питању превода у смислу средства културне хегемоније и потчињавања, али и политици превођења дела домаћих аутора на друге језике, односно слици сопствене културе која се посредством преводаштва обликује не само у тзв. великим културама и језицима него и у окружењу.¹⁵

С друге стране, иако програмска или преводачка политика изостављања садржаја и аутора који нису у складу са „главним током” у успостављању диспозитива моћи и/или доминантним „наративом” није непозната пракса, као што није непозната ни манипулација „књижевном славом”¹⁶ (активно промовисање одређених аутора, ставова и вредности у циљу маргинализовања алтернативних, и сл.) ова кључна питања сваке културе остају углавном изван истраживачких интересовања, потенцијално доприносећи једино *историји незнања*. Таква једна историја морала би да крене од питања зашто избегавамо суочавање са непријатним знањима и зашто се, независно од друштвеног поретка, улажу напори да се порекну узнемирујуће информације по структуре моћи или идеолошке механизме на којима опстаје

14 О превођењу као преписивању, политичким и економским интересима који регулишу односе моћи и хијерархијама које се кроз преводачке праксе успостављају: André A. Lefevere, *Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame*. London/New York: Routledge, 1992.

15 Право питање је колико се и да ли се у овом веку било шта од српског стваралаштва преводи на грчки или румунски језик, на пример.

16 James F. English, *The Economy of Prestige: Prizes, awards, and the Circulation of Cultural Value*. Harvard University Press, 2008; Lefevere 1992: *истио*.

постојећи поредак. Без радозналости о овим питањима свака култура тоне у незнање.¹⁷

Знајти а не знајти како знамо (оно што мислимо да знамо) није само принцип везан за третман преводилаштва и неко прошло време. Реч је о сложеној *психологији (не)познајто*,¹⁸ одржавању незнања живим и владајућем принципу данашњице, нарочито у домену метаљудске интелигенције и ситуацији у којој сви користимо компјутер и мобилни телефон, размењујемо гласовне и писане поруке, тргујемо посредством ових уређаја, стварамо „мреже”, у реалном времену читамо вести из најудаљенијих крајева света, преведене са различитих „малих” и „великих” језика, а да нико не зна да објасни како читав тај механизам ради. Практична употреба технолошких производа претекла је одавно наша знања о њима – механизам њиховог рада учинила је неважним у односу на алате и могућности које је произвела, на сличан начин на који су раније у циркулисању знања научни резултати „потапали” сам процес – посреднике, разлоге и начине њиховог преношења, учинивши, између осталог, једну важну професију ако не невидљивом онда споредном.

Ова особена врста незнања, *активної иїнорисања* или добровољног *психичавања незнању*, за коју се *зна да се не зна* – за коју је *познајто да нам је непознајто*¹⁹ (или недовољно истражена) – свакако не исцрпљује целину одговора о разлозима скрајнутости преводилачке

17 Салецл 2023: 11-12.

18 Тематизовање *незнања* и/или *селективности знања* безмало би представљало бесконачан посао. Ипак, у овом контексту не почињемо испочетка – резервоар извора једне такве интердисциплинарне историје *непожељног знања* и *психичавања незнању* налазимо у тајном шестотомном дневнику проф. Драгана Крстића, *Психолошке белешке. Покушаји психолошке хронике, I-VI*. Балканија, Нови Сад, 2024.

19 Берк 2024: 23.

професије²⁰ али осветљава ону паралелну, занемарену а стално присутну страну културног трансфера која непосредно зависи од „филтрирања” вредности и знања.²¹ Ако већ сам чин превођења није културни трансфер сигурно је да се питање *преводиоачеве невидљивости*²² тешко може разумети изван контекста културног трансфера и њему инхерентних слабости – изван усмерености образовног процеса на крајњи резултат и праксу, као и запостављања сложености самог процеса преноса знања, у коме је свако ново знање производило и неко ново незнање, и у коме питања одабира онога што је вредно знања по правилу нису отварања.²³

-
- 20 Разлоге оваквог третмана преводаштва можемо тражити у нејасним критеријумима одређења важног и неважног, и нешто мање у субјективним особеностима преводаца, у њиховој старовременској етици – одсуству саморекламерства и личне промоције људи склоних језику, али је удео ових чинилаца свакако мањи од наведених системских разлога.
- 21 Када је реч о књижевном преводаштву у контексту циркулсања вредности, селекција онога што је вредно превођења у доброј мери зависи од (ауто)промоције и маркетиншких стратегија, индустрије награђивања и, уопште, економисања и манипулсања „културним престижом”. Видети: English 2008: *истио*; Lefevere 1992: *истио*.
- 22 Питање *невидљивости преводиоца* у самом преводу сасвим је друго питање, које смо посебно развијали у зборнику радова *Имитациони иласова*. Ставови су различити – од тезе да је преводиоачева невидљивост манипулативна пракса до изричитог залагања за невидљивост преводиоца у тексту, то јест залагања за очување елемената страног и апсолутну „верност” превода изворнику, које доминира међу домаћим преводиоцима. Упореди: Lawrence Venuti, *The Translator's Invisibility*. A History of Translation. Routledge, London, 1995; Флавио Ригонат, „Невидљиви човек”, у: Гордана Ђерић, *Имитациони иласова*. О књижевном превођењу и преводиоцима, Београд: Институт за европске студије, 2023: 173-178.
- 23 Бројни су примери филтрирања прагматски и идеолошки непожељног знања, закаснелог превођења значајних аутора или појединих њихових дела, које је резултовало или незнањем или

Упркос „невидљивости” или скрајнутости, свет без преводаца не би био исти – они су имали моћ да мењају токове историје и границе међу народима (а не само књижевни канон, академске студије и слику о другим културама)²⁴ – моћ сличну оној коју данас у смислу преображења света имају стручњаци у области ВИ. Иако на радикалан начин мењају наш свет – стручњаци у овим технологијама махом остају анонимни, „невидљиви” (изузев власника компанија за које раде) што поново баца сенку на *механизам* и процесе преноса знања, додајући истовремено прегршт нових питања историји незнања. Попут преводаца, и ови стручњаци „из сенке” незамисливо чине остваривим – у њиховој је моћи да „померају границе знања”, да га селекутују, усмеравају, шире или ограничавају, да до непрепознатљивости преображавају наше послове, да их олакшавају и убрзавају, али и да их учине непотребним и укину их. И све то брзином коју је тешко пратити – брзином која осујећује напоре радозналих да разумеју и објасне читав механизам, или да понуде алтернативе таквом развоју.

Јавни циљ или мисија истраживача на програмима ВИ јесте развијање и унапређење система способних да надмаше људске потенцијале у већини економски

великим празнинама у нашем знању. Као илустрацију селективног, *нейоппиуноі йтрансфера* овде наводимо казивање нашег сарадника Николе Бертолина, који се у тражењу издавача за свој превод поеме *Боі* Виктора Игоа (1802-1885) суочио са изненађењем оних којима се обраћао да је овај писац, пре свега – песник; за њих је Игоов богати песнички опус све до Бертолинових превода био непознаница.

- 24 О перформативној моћи преводаштва (и моћи преводаца да „суде страном”) у контексту културне размене: Antoine Berman, *L'épreuve de l'étranger: Culture et traduction dans l'Allemagne romantique: Herder, Goethe, Schlegel, Novalis, Humboldt, Schleiermacher, Hölderlin*. Paris: Gallimard, 1984; Antoine Berman, *La traduction et la lettre, ou L'auberge du lointain*. Paris: Seuil, 1999.

исплативих послова. Иако су последице „нове ефикасности” већ видљиве, штавише, формализоване су савезом политичке моћи са власницима компанија „пријатељске” ВИ, попут „опен еј-ај” (OpenAI) и „чe-та ци-пи-ти” (ChatGPT), истраживачи у друштвеним и хуманистичким наукама и даље остају неми у односу на промене које нису само „технолошка открића” него значе дубоке преображаје у режиму дискурса, у организацији знања и у његовом трансферу. Ако ВИ данас преузима позицију (или мисију) *аџарџа уџрављања*, за који је Мишел Фуко седамдесетих година прошлог века увео појам *дисџозиџив моћи*, на пољу смо широке и захтевне теме, чије разматрање не може да се одвија у оквиру старих образовних програма, из перспективе засебних друштвених и хуманистичких дисциплина, нити се знање може преносити без свести о постигнућима у области ВИ, технолошким наукама и радикалним променама које су ове науке произвеле. Предлози реорганизације образовних програма и наставе у хуманистичким наукама, у смислу њиховог повезивања и умрежавања по угледу на технолошке науке, одавно нису непознаница. Трансхуманистички концепт науке Михаила Епштајна, или његова „кохезивна парадигма учења” која интегрише језик, књижевност, интелектуалну историју, филозофију и студије религије, нуди вишеструке алтернативе досадашњим програмима хуманистике – алтернативе које би, према Епштајну, биле у скаду са реалношћу, савременим потребама и технолошким достигнућима.²⁵

У времену када се свет рада, па и циркулисања знања, уз аутоматско писање и превођење, мења на узнемирујућ начин, стратешки производећи несигурност,

25 Mikhail Naumovich Epstein, *The Transformative Humanities: A Manifesto*. New York and London: Bloomsbury Academic, 2012.

ова питања још су актуелнија. Убрзано освајање технолошких знања увећава истовремено незнање о читавом процесу. На нама је избор између порицања, одбијања да знамо или покушаја објашњења. Домети машинског превођења данас су такви да преводилачке послове све више приближавају пословима лектора или редактора текста а професионалце у овој области придружују брзорастућој војсци губитника ове последње транзиције – од људске ка метаљудској интелигенцији. До „самодовољности” и осамостаљења ВИ, у смислу њене аутономне, од људи независне репликације, која би потенцијално могла превазићи људску интелигенцију и деловати независно, сведочимо начинима на које њени алати мењају и културни трансфер и делатност превођења унутар њега. Чинећи пренос знања доступнијим и бржим, ови алати су га бесумње већ променили – машинско превођење, без посредника и цензуре, свима је омогућило приступ културним садржајима из целог света – уз мноштво негативних последица у распону од релативизовања значаја ауторских права, преко лажних, тендециозних и погрешних информација, до економског обезвређења и укидања традиционалних послова.

Будући да ова ситуација траје неко време, да је део „нове реалности”, нисмо у стању затечености, напротив – у многим питањима консултовање са сазнајно (не) поузданим алатима, попут поменутог „чета ци-пи-ти” и његове кинеске конкуренције „дип сик” (DeepSeek) постаје ствар забаве ако не и радне рутине. На питање о будућности преводилаштва у контексту све прецизнијег машинског превођења од ових алата добијамо скоро идентичне одговоре:²⁶ будућност превођења виде као мешавину „аутоматизације, адаптације и креативне

26 Добијени једнолични резултати претраживања потврђују тезу о пристрасности ВИ, која је доминантно тестирана на садржајима

људске интервенције”. Они нам заправо кажу да је прилагођавање преводилаца ВИ неминовност и да ће однос према новим технологијама одредити и статус и опстанак преводилаца у овом послу.²⁷

Ко се коме прилагођава, велико је питање: о ВИ обично мислимо као о помоћном средству или алату за наше потребе, мада је из њене перспективе она више од тога – самопредставља се као „креативни партнер”, способан да генерише иновативне идеје, речју, њена улога је активнија од начина на који је углавном разумевамо. „Самопоуздање”, с којим говори о будућности преводилаца, вредно је дословног цитата: „У суштини, ВИ неће убити преводиоце – али хоће оне који не желе да је користе. Ко се прилагоди и научи да ради с њом, моћи ће да пружи боље услуге и буде у предности на тржишту.” Конкретне, „самоуверене” одговоре даје и на питања о финансијски исказивој вредности преводилачког посла. Схваћени као „поправљачи” и „контролори” текстова, чију су прву верзију произвели напредни алати ВИ, преводиоци ће бити још мање плаћени за свој рад. „Како ВИ постаје све способнија, цена и вредност људског преводилачког рада опадају, нарочито у областима где су брзина и цена важније од квалитета. Брже превођење значи и нижу цену, што је привлачно послодавцима,” муњевито закључује „чет ци-пи-ти”.

Као у било којој другој грани производње, „реорганизација” преноса садржаја са једног језика на други из

на енглеском језику, па су знања стварана на другим језицима, очекивано, или у подређеном положају или невидљива.

- 27 Исти став би, следећи Епштајнова разматрања, важио и за истраживаче у хуманистичким наукама уколико традиционалне начина рада радикално не помере од проучавања прошлости и критике ка трансдисциплинарним истраживањима, која укључују и активан однос према достигнућима технологије. Опширније: Epstein, *исто*.

угла ВИ усмерена је на ефикасност, брзину и смањење трошкова – у најкраћем року остварити максималне учинке уз минималне трошкове. У тако замишљеном процесу, улога преводилаца помера се ка контроли квалитета, креативности и локалном прилагођавању садржаја – уместо да се на традиционалан начин баве преводима, од „нуле”, преводиоцима остаје простор за рад на суптилним језичким нијансама, мелодији, тону и особеностима културног контекста. Будући да једино преводилац уме и да препозна и да исправи грешке које је начинила ВИ, он је и даље незаменљив у домену који се тиче провере тачности, побољшања квалитета и прилагођавања машински преведених текстова култури прималаца, постајући нека врста саветника и управљача алатима ВИ.

Оно што алати ВИ за сада не могу, или не знају, тиче се побољшања изворног текста. Уз сав напредак, машински превод још увек није афирмисао ниједног писца или дело, на начин како је то бивало у прошлости, са људским преводима, у поезији и у прози. „Да Бодлер није превео Поа, вероватно многи Американци не би читали његову поезију”, каже Борхес у разговору са Сабатом. „Ни Омер Хајам у Персији није сматран добрим песником, али га је прославио његов енглески преводилац.”²⁸ У традиционалном (људском) преводу ова могућност је неспорна (и пожељна – према Борхесу и поједини преводи *Дон Кихота* звуче боље од Сервантесовог изворника, мелодичнијим и слојевитијим сматрају се француски препеви неких Шекспирових сонета, итд.) иако о креативној надоградњи изворника мало ко од преводилаца говори.²⁹

28 Хорхе Луис Борхес/ Ернесто Сабато, *Разговори* (превод са шпанског Ђурђина Матић). Академска књига, Нови Сад 2021: 39-40.

29 Такав став међу домаћим преводиоцима заступа Владимир Јанковић, сматрајући да преводилац може, „тумачећи или поново

Није то једина тема о којој преводиоци нерадо говоре. Након два зборника о преводилаштву у оквиру пројекта о културном трансферу, заинтересовани истраживач лако би могао да утврди и пожељне, и мање пожељне теме, и „празна места” у дискурсу преводилаца о свом послу. Неке закључке и сами већ можемо извести – као што нема много истраживача који би преводилаштво тематизовали као важну, свепрожимајућу праксу, тако је и број преводилаца вољних да пишу о својој професији релативно ограничен, што вредности текстова у ова два зборника даје на значају. Између осталог, наша истраживања су и мотивисана „празнинама” – игнорантским односом према преводилаштву и одсуством ове теме у теоријским студијама и јавном дискурсу, њеном скрајнутошћу. Идеја је била да се превођење преиспита у дијалогу са другим дисциплинама, да се интердисциплинарно истражи и отвори ка друштвеним, технолошким и нелингвистичким аспектима превођења. Осим примера истицања значаја преводилаца у друштвеној историји, добили смо аутентичне антрополошке прилоге (само)сагледавања преводилаца, као незаменљиву грађу неких будућих студија превођења.

Насловом овог зборника *Самислилац*, који позајмљујемо из текста Жарка Радаковића „Превођење – приближавање писцу”, чин превођења афирмишемо у значењу *самишљења*, односно начина да се туђи текст учини својим, нарочито у области књижевности. Рефлектујући узајамност и упоредивост пракси писца и

пишући страног аутора, по свом стваралачком критеријуму да креира оно што ће читалац у његовој земљи добити. Могу да кажем из личност искуства: Мишел Уелбек кога читају и воле Срби није исти онај Мишел Уелбек кога читају (и мање воле) Французи. Ако је преводилац добар, читалац увек добије једног писца који није исти као онај писац у оригиналу.” Владимир Јанковић, „Фрагменти о превођењу”, у: Г. Ђерић (ур.) 2023: 188.

преводиоца, израз *самислилац*, између осталог показује зашто је преводаштво незаменљив извор богаћења сопственог језика и зашто су преводиоци његови најпоузданији баштиници. Осим што је несумњив допринос лексици српског језика, као речита допуна досадашњим одређењима преводаца, израз *самислилац/ самислиоци* нов је и свеж подстицај промишљању природе, домета и опсега онога што се праксом превођења чини и може постићи.

Изузев текстова Дејана Ацовића „Између две стране” и Саше Радојчића „О могућности превођења”, сви остали текстови су изворне или штампи прилагођене верзије излагања са Семинара „Културни трансфер у савремености”, који је одржан 7. марта 2024. у Институту за европске студије. На овом Семинару, посвећеном успомени на преводиоца Александра В. Стефановића (1926-2024) промовисали смо оба издања зборника радова *Имитацијори јасова. О књижевном превођењу и преводиоцима* (ИЕС 2023; ЛОМ 2024) и отуда већина текстова у зборнику *Самислилац. О преводиоцима и преводаштва* у реферише на наш први зборник. Поред два портрета преводаца – текста Анђелке Цвијић о Николи Бертолину и сећања Андријане Ружић³⁰ на Александра В. Стефановића, у овом зборнику су текстови Ане Кузмановић Јовановић „Превођење као социо-културна пракса”, Мирјане Прокић „Књижевнојезичко превођење из угла интерпретатора”, Михаела Антоловића „Неколико запажања о историографији, културном трансферу и превођењу”, Слободана Марковића „Значај преводаштва у културном трансферу Европа-Србија и Србија-Европа”

30 Текст Андријане Ружић „О моралу једног преводиоца. Сећање на Александра В. Стефановића (1926-2024)” на Семинару 7. марта 2024. прочитала је Јасмина Андоновић, преводитељка са италијанског.

и Владимира Гвоздена „Видљивост невидљивог човека”. Сви они приближавају феномен преводаштва својим дисциплинама или нам, посредно, портретишући преводиоце, приближавају писце преведених дела, да парафразирамо наслов текста Жарка Радаковића. У очекивању да у овим настојањима нећемо остати усамљени, нарочито имајући у виду преводиоце са тзв. „малих језика” и језика у окружењу, свим писцима прилога за ове зборнике, рецензентима, издавачу и учесницима на Семинару у Институту за европске студије, још једном захваљујемо на доприносу.

Михаел Антоловић

НЕКОЛИКО ЗАПАЖАЊА О ИСТОРИОГРАФИЈИ, КУЛТУРНОМ ТРАНСФЕРУ И ПРЕВОЂЕЊУ

„Преводјење се заснива на преговарању ... јер је реч о процесу у коме, да бисмо нешто добили, морамо нечега и да се одрекнемо”.³¹

Умберто Еко

Започнимо питањем: да ли између појмова наведених у наслову овог прилога постоји међусобна веза? Иако је ово питање до сада веома ретко постављано, одговор на њега је потврдан будући да се и сам развој модерне историографије и њено конституисање у академску дисциплину могу посматрати као својеврсни облик културног трансфера у коме чин преводјења има једну од суштинских улога. Међутим, феномен културног трансфера као и теорија и пракса преводјења, упркос својој несумњивој важности, све доскора су остајали на маргини интересовања српских хуманистичких

31 Umberto Eco, *Kazati gotovo istu stvar. Iskustvo prevođenja*, preveli s italijanskog Mirela Radosavljević i Aleksandar Levi, Beograd: Paideia, 2011, 15.

дисциплина. И док је превођењу, иако несистематично, више спорадично и првенствено његовим стручним аспектима, и поклањана одређена пажња,³² преводиоци, као професионална група од нарочитог значаја у процесу културне размене, углавном су измицали пажњи истраживача. Упркос томе што је њихов значај за српску културу у пуном смислу речи немерљив, преводиоци су, уз ретке изузетке, највећим делом остали не-препознатљиви како у науци тако и у широј јавности.³³ Слично томе, све до најновијег времена изостала је и рецепција концепта културног трансфера који је већ неколико деценија уназад присутан у круговима светске хуманистике и у коме превођење (схваћено у најширем смислу) има нарочито важну улогу. Тако је до првог систематског истраживања културног трансфера у српској науци (а тиме и академске апропријације овог појма) дошло тек током последњих година у склопу пројекта „Културни трансфер Европа-Србија од XIX до

32 Помињемо само најзначајнију литературу посвећену теорији и пракси превођења објављену током последњих неколико деценија: Миодраг Сибиновић, *Оригинал и превод: увод у историју и теорију превођења*, Београд: Привредна штампа, 1979; Ljubiša Rajić (priр.), *Teorija i poetika prevodenja*, Београд: Prosveta, 1981; Сава Бабић, *Како смо преводили Пејшефија: историја и њоеџика љревода*, Нови Сад: Матица српска, 1985; Миодраг Сибиновић, *Нови живи оригинал: увод у превођење*, Београд: Просвета, Алтера, Удружење научних и стручних преводаца Србије, 2009; Boris Hlebec, *Prevodilačke tehnike i postupci*, Београд: EBG, 2009. Овом попису свакако ваља додати исцрпну студију Умберта Ека (видети фусноту бр. 1), као и огледе Љубише Рајића који се умногоме дотичу појединих проблема превођења: Ljubiša Rajić, *Umeće čitanja. Oglеди o (književnom) tekstu*, Београд: Geo poetika, 2009).

33 Изузетак представља серија разговора под називом „Ко то тамо преводи”, објављивана на страницама дневног листа *Полиџика* током 2021. и 2022. године.

XXI века”.³⁴ Имајући у виду поменуте чињенице, покушаћемо прво да назначимо најкарактеристичније одлике овог теоријско-методолошког приступа у савременој историографији а да, затим, размотримо функцију превођења као особене стваралачке праксе у процесу културног трансфера.

Појам културног трансфера изворно је настао на подручју тзв. студија културе (енг. *Cultural studies*). Током друге половине 20. века постепено је прихваћено схватање да културе не представљају затворене и самодовољне ентитете – својеврсну сублимацију самосвојног „народног духа” како се тврдило од времена романтизма – већ комплексне и динамичне системе међу којима се одвијају различити видови размена који првенствено подразумевају посуђивање, превођење и прихватање идеја, дискурса и пракси. Стога је концепт културног трансфера настао управо са намером да означи различите процесе културне размене који одликује сусретање и прожимање култура (енг. *cultural encounters*) и њихову међусобну комуникацију. Управо у овом смислу, сусретање култура представља један од најдинамичнијих чинилаца у свакој појединачној култури будући да се на тај начин, поредством конкретних друштвених институција и актера, одвија процес културног трансфера.³⁵ Он разликује процесе транслације, адопције, адаптације и апропријације који детерминишу рецепцију најразличитијих идеја, тема и мотива тј. њихово „превођење” из једне културе у другу.³⁶

34 Slobodan G. Markovich (ed.), *Cultural Transfer Europe-Serbia: methodological issues and challenges*, Belgrade: Faculty of Political Sciences, Dosije Studio, 2023.

35 Gerard Delanty, „Cultural diversity, democracy and the prospects of cosmopolitanism: a theory of cultural encounters”, *The British Journal of Sociology*, 62,4 (2011), 633–656.

36 Matthias Middell, „Kulturtransfer, Transfers culturels, Version: 1.0”, in: *Docupedia-Zeitgeschichte*, 28.1.2016, URL: <http://docupedia.de/zg/Kulturtransfer>

Временом је, међутим, концепт културног трансфера прихваћен и унутар других хуманистичких дисциплина, међу њима и у савременој историографији, односно, да будемо прецизнији, унутар једног од многих праваца који одликују савремено историјско мишљење. Наиме, упркос снажном присуству најразличитијих веза између појединих националних култура, оне све до најновијег времена нису систематски истраживане у историографији. Разлоге томе ваља првенствено тражити у чињеници да се конституисање научне историографије одвијало упоредо са етаблирањем националних држава и да су ова два процеса била чврсто међусобно повезана – национална држава представљала је (а и даље умногоме представља) оквир за историјска истраживања док су националне историографије, упоредо са тежњом да утврде историјску истину у складу са чувеном Ранкеовом максимом „да само покажу како је уистину било“, истовремено својим великим историјским приповестима (енг. *historical master narratives*), пружале научни легитимитет консолидацији националних држава и њиховим политичким тежњама.³⁷ Иако је овај историографски национализам доживео врхунац током међуратног раздобља да би током друге половине 20. века, са успоном различитих видова тзв. „нове историје“ (фр. *nouvelle histoire*), он постепено губио на снази, симбиоза историографије и националне државе, међутим, све до данас није изгубила на значају.

У поменутом контексту ваља посматрати и појаву нових историографских приступа којима је заједничко настојање да историјско истраживање позиционирају

37 Stefan Berger with Christoph Conrad, *The Past as History. National Identity and Historical Consciousness in Modern Europe*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2015.

„с оне стране националне државе”.³⁸ Иако је још Марк Блок (Marc Bloch, 1886–1944) пре пуног столећа указивао на неопходност поређења у историјским истраживањима, компаративна историја, као посебан теоријско-методолошки приступ, етаблирала се тек током 80-их година 20. века, првенствено унутар појединих облика друштвене/социјалне историје са циљем уочавања сличности и разлика у историјском развоју појединих феномена посматраних најчешће унутар оквира две или више националних држава или, што је био ређи случај, унутар различитих „цивилизација”.³⁹ Додатан друштвени и интелектуални подстицај настојањима за превазилажењем националне парадигме у историографији пружили су крајем 20. века процеси европског уједињења и глобализације што је, на концу, одредило и појаву тзв. „укрштене” (фр. *histoire croisée*), „испреплетене” (енг. *entangled history*) и транснационалне историје (енг. *transnational history*). И поред различитих нагласака у методолошким приступима, свим овим правцима у историографији заједничко је снажно инсистирање на превазилажењу традиционалне етноцентричности како европских тако и ваневропских историографија и одбацивање националне државе – која је дуго имплицитно схватана као неке врсте монаде – као неодговарајуће категорије за историјску анализу, и усредсређивање већином на појаве и процесе који превазилазе националне државне оквире.⁴⁰ Према речима Дејвида Телена (David

38 Jürgen Osterhammel, *Geschichtswissenschaft jenseits des Nationalstaats. Studien zu Beziehungsgeschichte und Zivilisationsvergleich*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2001.

39 Drago Roksandić (ur.), *Uvod u komparativnu historiju*, Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga, 2004.

40 Stefan Berger, „Comparative History”, in *Writing History. Theory and Practice*, ed. by Stefan Berger, Haiko Feldner and Kevin Passmore, London: Arnold, 2003, 161–179.

Thelen, p. 1939), реч је, у првом реду, о настојању да се истражи како су се „људи, идеје, институције и културе кретали изнад, испод, кроз и поред националне државе као и унутар ње саме”.⁴¹ Ово посебно будући да за многе друштвене, економске, религијске, интелектуалне али и еколошке и биолошке процесе, националне границе представљају „вештачку препреку за разумевање живота и историје”.⁴² Иако представља покушај предметног одређења транснационалне историје, ова дефиниција може у великој мери да се примени и на друге блиске правце попут „испреплетане” и „укрштене историје”. Задржаћемо се на потоњој будући да управо у њој проучавање културног трансфера заузима истакнуто место.

Имајући у виду поменути развој историјског мишљења, не изненађује то што су родоначелници „укрштене историје” Михаел Вернер (Michael Werner, p. 1946) и Мишел Еспањ (Michel Espagne, p. 1952), двојица француских германиста и историчара културе које је управо природа њихових истраживања усмерила ка феноменима које није могуће на одговарајући начин разумети искључиво унутар националних оквира. Коинцидирајући са тзв. „културолошким обртом” у хуманистичким дисциплинама, Вернер и Еспањ су средином 80-их година прошлог века објавили два, како се доцније показало, веома утицајна текста и који су постепено нормирали подручје истраживања „укрштене историје” и њихов особени теоријски приступ у коме један од кључних концепата представља управо „културни трансфер”.⁴³ Истражујући

41 David Thelen, „The Nation and Beyond: Transnational Perspectives on United States History”, *The Journal of American History*, Vol. 86, No. 3: *The Nation and Beyond: Transnational Perspectives on United States History: A Special Issue* (1999), pp. 965–975, 967.

42 *Истио*, 969.

43 Michel Espagne, Michael Werner, „Deutsch-französische Kulturtransfer im 18. und 19. Jahrhundert. Zu einem neuen interdisziplin-

начине на који су različiti „мисаони системи” преношени из немачке у француску културу током 18. и 19. столећа, они су одбацили до тада доминантно „дифузионистичко” становиште према коме се идеје распростиру из центра на периферију, у корист сложености „теорије културног трансфера” који није једносмеран, који поседује властиту динамику и властите посреднике.⁴⁴ Стога, они проучавање културног трансфера нису ограничили на историју дифузије и рецепције, дакле, ширење идеја из једног „центра” и њиховог прихватања у другим културама што је, на пример, раније био случај са теоријом модернизације.⁴⁵ Напротив, они су га сместили у широк контекст компаративне друштвене историје анализирајући оне политичке и културолошке чиниоце који одређују прихватање страних идеја и пракси и, уопште, интеркултуралну размену.⁴⁶ При томе, Вернер и Еспањ нарочито су нагласили важност херменеутичког поступка истичући да „посредством интерпретације наступа материјална промена не само код страних дела већ и код претходних интерпретација подстакнутих другим конјунктурама” те се међусобни односи двеју култура могу разумети „и као херменеутичка традиција и као херменеутички проблем”.⁴⁷ Ово посебно имајући у виду да субјекти културног трансфера делују као

nären Forschungsprogramm des C.N.R.S.”, *Francia. Forschungen zur westeuropäischen Geschichte*, 13 (1985), 502–510; Michel Espagne, Michael Werner, „La construction d’une référence culturelle allemande en France: Génèse et Histoire (1750-1914)”, *Annales E.S.C.*, 42:4 (1987), 969–992.

44 Michel Espagne, Michael Werner, „Deutsch-französische Kulturtransfer im 18. und 19. Jahrhundert”, 506.

45 Matthias Middell, Kulturtransfer, Transfers culturels.

46 Michel Espagne, Michael Werner, „La construction d’une référence culturelle allemande en France: Génèse et Histoire (1750-1914)”, 988.

47 Michel Espagne, Michael Werner, „Deutsch-französische Kulturtransfer im 18. und 19. Jahrhundert”, 509.

посредници између, ипак, различитих култура и представљају чиниоце прихватања и адаптације. Одатле је истраживање „културног мешања” (фр. *métissage*) заменило раније етноцентрично истраживање „туђинских утицаја” на националну културу замишљену у идеалном облику као резултат искључивог деловања особеног „националног духа”. Наиме, старија истраживања су полазила од претпоставке о постојању стабилних културних идентитета те је, како истиче Волфганг Шмале, елемент страног у националној култури, већ у зависности од идеолошких схватања, доживљаван или као потенцијална опасност, односно, као извор разноликости и богатства.⁴⁸ Насупрот овом есенцијалистичком становишту, временом се искристалисало схватање да не постоје културе у „чистом” облику већ да оне настају и даље се непрестано мењају посредством размене, мешања те културолошком хомогенизацијом, поларизацијом, хибридизацијом и „јединством у различитости”.⁴⁹ Иако присутни у читавој људској историји, ови динамични процеси су нарочито карактеристични за модерна друштва у којима је културна размена висока и која их чини хибридним и неодређеним што даје за право да се, као што чини Зигмунт Бауман, говори о „флуидној модерности”.⁵⁰

Почетком новог миленијума, у новим друштвеним околностима дошло је до извесне стабилизације појма „укрштене историје”. У неколицини програмских текстова које су на немачком, француском и енглеском језику

48 Wolfgang Schmale, „Kulturtransfer”, *Europäische Geschichte Online (EGO)*, hrsg. vom Leibniz-Institut für Europäische Geschichte (IEG), Mainz 2012-10-31. URL: <http://www.ieg-ego.eu/schmalew-2012-de>

49 Gerard Delanty, „Cultural diversity, democracy and the prospects of cosmopolitanism”, 649; Видети и: Frenk Dž. Lečner, Džon Boli, *Kultura sveta: začeci i ishodi*, Beograd: Clio, 2006.

50 Zygmunt Bauman, *Liquid Modernity*, Cambridge: CUP, 2000.

и у најутицајним историографским часописима објавили Михаел Вернер и Бенедикт Цимерман (Bénédicte Zimmermann, p. 1965), изложене су особености овог интелектуално софистицираног теоријско-методолошког приступа.⁵¹ У најкраћем и понешто поједностављеном облику, њега одликује следеће: реч је тзв. релационом приступу који испитује различите везе између „историјски конституисаних облика” усмеравајући тежиште на производњу значења, дакле, на „језике, терминологије, категоризације и концептуализације, традиције и дисциплинарне употребе”. Акценат је на истраживању односа између посматраних објеката а тек затим и на самим објектима. Одатле и усредсређеност на проучавање појмовног/категоријалног апарата који се употребљава у различитим културама, затим, на проучавање међусобног односа синхроније и дијахроније те на „режиме историчности и рефлексивности”. Значајна пажња се посвећује дефиницији посматраног објекта, децентрираности посматрача и његовог односа према предмету истраживања, затим, различитим скалама поређења (микро-, мезо- и макропоређење) и аналитичким категоријама које се употребљавају. Имајући у виду поменуте чињенице, пада у очи изразита саморефлексивност приступа који узима у обзир читав низ међуособних односа, нијанси и значења који се, иначе, неретко прихватају без посебне проблематизације. Стога, „укрштена историја”, несумњиво представља високоаналитичко хеуристичко

51 Michael Werner, Bénédicte Zimmermann, „Vergleich, Transfer, Verflechtung. Der Ansatz der *Histoire croisée* und die Herausforderung des Transnationalen”, *Geschichte und Gesellschaft*, 28, 4 (2002), 607–636; Michael Werner, Bénédicte Zimmermann, „Penser l'histoire croisée: entre empirie et réflexivité”, *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 58, 1 (2003), 7–36; Michael Werner, Bénédicte Zimmermann, „Beyond comparison: *histoire croisée* and the challenge of reflexivity”, *History and Theory*, 45 (2006), 30–50.

средство примењиво у различитим хуманистичким дисциплинама.⁵²

Оно што се, међутим, чини нарочито значајним јесте да концепт културног трансфера представља једну од кључних аналитичких категорија „укрштене историје”. При томе, Вернер и Цимерман упућују на неколико група проблема везаних за проучавање културног трансфера. Први се тиче постојања „референтног оквира”. Реч је о постојању двеју култура – једне из које у неком тренутку креће процес размене и друге која ту размену прихвата. Други проблем је везан за раширено схватање да обе културе (и она из које се преноси и она у коју се преноси) представљају „непроменљиве категорије анализе” при чему се губи из вида њихова историчност тј. да су и оне саме социјално конструисане у одређеном историјском времену. Трећи проблем тиче се изразитог помањкања рефлексивности које често води ка додатном снажењу националне парадигме у историографији и, напослетку, четврти проблем везан је за питање реципроцитета и реверзибилности. Решење за ове проблеме „укрштена историја” настоји да пронађе у тзв. „интерсекционалности” – проучавању међусобних односа, веза и размена између посматраних објеката (у чему се и састоји основна разлика у односу на компаративни приступ који их посматра као непроменљиве и чврсте ентитете). Поред тога, процеси културног сусретања, прожимања и размене посматрају се у временском континууму а не у одређеном „залеђеном” тренутку док се анализом обухватају и елементи попут отпора, инерције и модификације „у путањи, облику и садржају” као и нове „комбинације” које настају у таквим процесима укрштања и које мењају и саме објекте (људе, институције, праксе)

52 Michael Werner, Bénédicte Zimmermann, "Beyond comparison: histoire croisée and the challenge of reflexivity", 31–33.

које су у њу укључене. Посредством поменутих приступа, „укрштена историја” настоји да одговори на начелно епистемолошко питање које се тиче сложених историјских услова у којима се одвија „производња знања” у хуманистичким и друштвеним наукама.⁵³

На темељу ове само кратко назначене скице могуће је стећи увид у комплексност приступа који одликује истраживање културног трансфера. Наиме, он првенствено подразумева утврђивање међусобних веза и укрштања различитих објеката који су, нарочито када је реч о модерној и савременој историји, непрестано подложни новим и сложенијим укрштањима и преплитањима. При томе, ове процесе је могуће истраживати на три нивоа – преплитање самих објеката, преплитање различитих погледа на ове објекте и, напослетку, преплитање различитих аналитичких пракси у научном посматрању.⁵⁴ Да поменути приступ захтева, осим широке ерудиције и „одређени виртуозитет” будући да је његово превођење из теорије у праксу повезано са различитим методолошким проблемима.⁵⁵ Ипак, несумњиво је културни трансфер постао ванредно значај предмет проучавања који кореспондира са стварањем модерног, економском глобализацијом и информатичком револуцијом омогућеног, „умреженог друштва” без премца у читавој претходној историји човечанства.⁵⁶ Одатле, поред осталог, и присутност истраживања културног трансфера у различитим дисциплинама попут светске и глобалне историје, „сусрета култура” или постколонијалног приступа историји књижевности. Својеврсну потврду овог суда представља

53 Исто.

54 Matthias Middell, *Kulturtransfer, Transfers culturels*.

55 Matthias Middell, *Kulturtransfer, Transfers culturels*.

56 Manuel Kastels, *Uspón umreženog društva*, prevele s engleskog Vanja Savić, Daniela Nikolić, Beograd: Službeni glasnik, 2018.

и чињеница да један од главних праваца истраживања књижевности у Кини и Индији представља изучавање утицаја који су колонијалне власти извршиле на националне књижевности⁵⁷ док је Јирген Остерхамел своју магистралну *Глобалну историју 19. века* у великој мери утемељио управо на концепту културног трансфера и различитим скалама поређења појединих друштвених, економских, политичких или културних феномена.⁵⁸

Истраживање културног трансфера покреће низ важних питања. Прво се тиче међусобног односа културне размене – која страна је првенствено „извозник” а која прималац. Осим што центар „извози” идеје, праксе и институције на „периферију”, делује и обрнути процес утицаја „периферије” на центар. Друго, културни трансфер се одвија различитом динамиком у појединим епохама што је, изнова, одређено општим историјским контекстом. Значајно питање представља и однос културног трансфера и друштвене стратификације – који друштвени слојеви имају најзначајнију улогу у културном трансферу и да ли је он везан искључиво за горње слојеве тј. друштвену елиту? Несумњиво је да је он присутан и међу доњим друштвеним слојевима али га је теже утврдити будући да је ту културни трансфер већином везан за популарну и потрошачку културу и праксе из свакодневног живота. Одатле и наредно питање: ко су најактивнији носиоци овог процеса? Посредници између култура су различите друштвене групе – од емиграната, трговаца и других пословних људи до студената, интелектуалаца, научника, уметника, књижара те новинара

57 Владимир Гвозден, *Компјаративна књижевност и култура. Критички увод*, Нови Сад: Адреса, 2019, 46.

58 Jirgen Osterhamel, *Preobražaj sveta: globalna istorija 19. veka*, preveli s nemačkog Đorđe Trišović, Mihael Antolović, Željko Radinković i Emina Peruničić, Novi Sad: Akademska knjiga, 2022.

и преводилаца. Када је реч о потоњима, они су у 19. веку у земљама западне Европе већ представљали „релативно хомогену групу која је, једним делом, изградила праву мрежу веза”.⁵⁹ Посредством ове, често недовољно видљиве мреже приватних и професионалних веза, током 19. века одвијао се процес културног трансфера који је, барем када је реч о средњим и вишим слојевима, допринео европеизацији саме Европе тј. стварању заједничке европске културе. Имајући у виду ову чињеницу, Волфганг Шмале са правом истиче да је појам културног трансфера много обухватнији него што се то раније сматрало будући да прожима све аспекте друштва (укључујући и представе које оно производи о себи) и да је нужно повезан са политиком, друштвом и економијом.⁶⁰

На овом месту вреди се подсетити Пјера Бурдијеа који је, разматрајући управо „друштвене услове међународне циркулације идеја?”, указао на неколико важних чињеница. Прво, да на значење и функцију дела које се преводи утиче не само култура из које оно потиче већ и култура која га прихвата.⁶¹ Унутар ових, Бурдијеовим речником „интелектуалних поља” одвијају се *ојерације селекције* тј. избора онога што ће се превести и објавити у складу са одређеним сазнајним/идеолошким/економским интересом, затим, *ојерације обележавања* од стране издавачких кућа, преводилаца, писаца предговора и поговора, при чему се преведено дело вредносно обележава уз честу размену симболичког капитала, те, напослетку, *ојерације чишћења*.⁶² Анализа ових операција

59 Michel Espagne, Michael Werner, „Deutsch-französische Kulturtransfer im 18. und 19. Jahrhundert”, 507.

60 Wolfgang Schmale, „Kulturtransfer”.

61 Pierre Bourdieu, „Друштвени uvjeti међународне циркулације идеја”, у *Интелектуална историја*, прир. Бранимир Јанковић, Загреб: FF Press, 2013, 112–123, превода Marta Fiolić.

62 Исто, 115 и даље.

посредством којих се одвија трансфер текста из једног „интелектуалног поља” у друго, представља основни предмет проучавања културног трансфера. Његов значај проистиче првенствено из разоткривања „историјских темеља категорија мишљења и проблематика које несвесно имплементирају друштвени чиниоци кроз чинове културне производње и рецепције”.⁶³ Имајући у виду поменуте чињенице, несумњиво је да приступ „укрштене историје” и концепт културног трансфера представљају веома плодно хеуристичко средство у пољу хуманистичких и друштвених дисциплина. Они потенцијално отварају бројне, раније запостављене теме међу којим и оне које се односе на превођење и преводиоце који, као што смо већ поменули, играју средишњу улогу у „сусретању култура”. Наиме, посредством концепта културног трансфера могуће је приступити разоткривању читавог микрокосмоса који представља свет преводилаштва и његових бројних аспеката – од друштвеног и интелектуалног контекста у коме преводиоци делују, друштвеног вредновања преводилачке професије и самог чина превођења, преко сложених интелектуалних али и личних веза које настају између преводиоца, дела које се преводи и његовог аутора, проблема самог превођења па све до рецепција преведеног дела и онога што би се могло назвати социологијом књиге и читања и, уопште, интелектуалне историје.

Када је реч о преводиоцима, они су, иако најчешће невидљиви у јавности која не препознаје њихов рад, суштински посредници између различитих култура. Преводилац је, стога, како рече Флавио Ригонат, „невидљиви човек”. Ово упркос томе што се књижевно превођење налази у самој сржи хуманистике као особене одреднице европске културе. Још од позне антике (превођење

63 Исто, 121.

Библије), преко арапских превода аутора из грчко-римске старине (Ибн Сина, Ибн Рушд) до ренесансе и реформације те, напослетку, до стварања „републике људи од пера” (*Res Publica Literaria*) – европска култура се изграђивала управо у континуираном дијалогу са другим културама у коме је превођење имало једну од одлучујућих улога. Додатни подстицај преводилаштву пружио је нормирање „вернакуларних језика” и њихово потискивање латинског као језика научне комуникације. Овај процес, заједно са снажењем грађанства током 19. века, утицао је на то да се значајно прошири друштвена база која је конзумирала „високу културу” а која се убрзано стварала на националним језицима. Омасовљење образовања и стварање масовне културе током 20. века такође су представљали друштвене чиниоце који су превођење учинили још потребнијим.⁶⁴ Наиме, демократизација образовања и културе праћена снижавањем образовних и културних стандарда учинила је још значајнијом улогу преводилаца као посредника између различитих култура. И док су још пре непуног столећа учени професори у доколици и из разлога естетског ужитка читали класике у грчком и латинском оригиналу, чак и када им то није била струка, то одавно више није случај. Времена су се, наравно, променила те данас није реткост да чак и професори класичних наука читају грчке и латинске ауторе у преводу. Стога, ако „република људи од пера” из епохе просветитељства и даље постоји онда њу

64 Видети поједине прилоге у зборнику: Joachim Renn, Jürgen Straub, Shingo Shimada (hrsg.), *Übersetzung als Medium des Kulturverstehens und sozialer Integration*, Frankfurt am Main, New York: Campus, 2002. Такође и одредницу „Превод”: *Leksikon savremene kulture. Teme i teorije, oblici i institucije od 1945. do danas*, prir. Ralf Šnel, preveli s nemačkog Spomenka Krajčević, Dušica Milojković, Nataša Vukov, Aleksandra Kostić, Aleksandra Bajazetov, Beograd: Plato Books, 2008, 558–560.

највећим делом чине управо књижевни преводиоци и преводиоци дела из домена хуманистичких дисциплина.

У контексту поменутих чињеница могуће је разумети и књигу разговора са преводиоцима под насловом *Имитијатори јласова* коју је приредила Гордана Ђерић. Реч је о – како по своме садржају тако и по намери приређивача – посве несвакидашњој књизи будући да она даје реч српским преводиоцима чији се глас у јавности, обрнуто њиховом значају за културу у којој делују, недовољно јасно чује или је чак и посве нечујан.⁶⁵ У том смислу, ова књига покреће безброј до сада неоправдано скрајнутих питања о професији која се, уз саме ауторе књижевних дела, налази у самом средишту „културне производње”. Наиме, без имало двоумљења, књижевни преводиоци јесу ствараоци културе. Међутим, ова књига отвара и теме које превазилазе оквири књижевног преводјења и тичу се ширег процеса преношења идеја из једне културе у другу у којима пак преводиоци и преводјење имају једну од средишњих улога. О положају преводилаца у „транзиционом” друштву као што је српско понајбоље говоре они сами – њих десет које је Гордана Ђерић окупила унутар корица једне књиге. Иако у њу нису уврштени сви најбољи српски преводиоци, треба рећи да сви који су у њој заступљени могу да понесу епитет „најбоље/најбољег”: Никола Бертолино, Аријана Божовић, Боривој Герзић, Владимир Д. Јанковић, Мирјана Маринковић, Жарко Радаковић, Флавио Ригонат, Горан Скробоња, Јелена Стакић, Анђелка Цвијић. Реч је, дакле, о преводиоцима различите генерацијске припадности и особених интересовања којима је заједничко то што представљају *crème de la crème* српске културе. Управо

65 Гордана Ђерић (ур.), *Имитијатори јласова. О књижевном преводјењу и преводиоцима*, Београд: Институт за европске студије, 2023.

захваљујући њима она је обogaћена читавом библиотеком коју чине стотине преведених наслова који сежу од политичке и друштвене теорије, до класичних аутора савремене светске књижевности (примера ради, од Жозефа де Местра, до Норберта Бобиа и Мишела Фукоа, и од Џорџа Орвела, Чарлса Буковског и Џ. Д. Селинџера до Фредерика Бегбедеа, Мишела Уелбека и Петера Хандкеа).

Упркос томе, можда најсликовитије сведочанство о томе колико се данас (не) цени превођење и какав је његов друштвени углед пружа важећи Правилник Министарства науке који приликом вредновања научног учинка узима у обзир искључиво „преводе са старих језика”,⁶⁶ дакле, преводе са санскрита, грчког, латинског, старословенског или неког другог „мртвог” језика. Према томе, очигледно је да бирократски дух овог Правилника приступа превођењу искључиво као техничкој ствари. Он не само што не разуме нити особену природу преводилачког чина већ ни његову улогу у успостављању културних темеља једног друштва. Као илустрацију, навешћемо само један упечатљив пример: ако би се просуђивало сходно Правилнику, онда уопште не би био видљив допринос који су српској култури и стандардизацији српског језика дали Вук Караџић и Ђура Даничић својим преводима Светог Писма. На супрот овом игнорантском ставу Министарства, превод стручне књиге би морао да буде један од нужних услова за академско напредовање у пољу хуманистике. Ово посебно имајући у виду да је савремена епоха обележена сувереном превагом практично-прагматичног, комерцијалног духа који ниподаштава и у потпуности обезвређује све оно што није у функцији непосредног

66 „Pravilnik o postupku, načinu vrednovanja i kvantitativnom iskazivanju naučnoistraživačkih rezultata istraživača”, *Sl. glasnik RS*, br. 159/2020 i 14/2023.

стицања профита.⁶⁷ Управо у том смислу ваља разумети и ниско друштвено вредновање не само превођења већ и хуманистике у целини које се, како је недавно истакао академик Владимир Костић, с правом може разумети као „пропаст образовања које познајемо, а у приличној мери и посртање цивилизације у целини!“⁶⁸

Имајући у виду поменуте околности које одликују „интелектуално поље“ не само у Србији већ и глобалним размерама, књига *Имийајтори Ђасова* је утолико значајнија. Наиме, она настоји да попуни неоправдану празнину у српској култури која преводиоце и преводилачку уметност – јер поред техничког аспекта превођења, оно, барем када је реч о књижевности и хуманистички, несумњиво поседује и уметничку димензију – настоји да учини видљивима и, на посредан начин, друштвено признатима. Већ сама ова чињеница заслужује сваку пажњу. Подједнако је, међутим, значајно и то што приређивач, Гордана Ђерић, избором теме и приступом свесно иде против главног тока савремене науке обележене стандардизацијом, униформношћу и квантификацијом које представљају својеврсну Прокрустову постељу у коју се настоји сабити хуманистика и које су, на концу, усмерене ка поништавању сваког духа оригиналности.⁶⁹ Насупрот томе, пре више од четири деценије угледни српски германиста Бранимир Живојиновић, и уједно један од најистакнутијих преводилаца са немачког језика, оценио је да превођење представља истовремено еротски,

67 Konrad Paul Liessmann, *Teorija neobrazovanosti: zablude društva znanja*, preveo Sead Muhamedagić, Zagreb: Jesenski i Turk, 2008.

68 Vladimir Kostić, „Da li će nam samo mazohisti učiti decu?“, *Danas*, 07. 09. 2024. <https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/da-li-ce-nam-samo-mazohisti-uciti-decu/> [приступљено 16. 09. 2024].

69 Уп. Konrad Paul Liessmann, *Geisterstunde. Die Praxis der Unbildung. Eine Streitschrift*, Wien: Paul Zsolnay Verlag, 2014.

политички, религиозни, филозофски и етички чин.⁷⁰ Износећи своја најинтимнија преводачка искуства, саговорници Гордане Ђерић – „имитатори гласова” – потврђују исправност овог суда. С тим на уму ваља читати ову књигу.

70 Branimir Živojinović, „Beleške o prevođenju”, u: *Teorija i poetika prevođenja*, prir. Ljubiša Rajić (Beograd: Prosveta, 1981), 261–278.

Слободан Г. Марковић

ЗНАЧАЈ ПРЕВОДИЛАШТВА У КУЛТУРНОМ ТРАНСФЕРУ ЕВРОПА-СРБИЈА И СРБИЈА-ЕВРОПА⁷¹

Објављивањем зборника *Имиџаџори њасова* 2023. уредница Гордана Ђерић покренула је нова тумачења књижевног преводаштва.⁷² У оквиру пројекта „Културни трансфер Европа Србија од XIX до XXI века” овај зборник скренуо је пажњу на извориште теорије културног трансфера а то је преводаштво. У питању је настојање да се једна важна област интеркултурног деловања, посредовања и културног трансфера промисли, претумачи, ревалоризује и доведе у везу с друштвеним преображајем. Овај задатак уредница је обавила уз помоћ десет истакнутих преводитељаки и преводаца који су имали као оквир есеј који је уредница написала и насловила „Чији је пишчев глас: упитник за преводиоце.” Сама уредница наводи да је „управо превођење (на основу успостављеног језичког *сџандарга*) претходница и услов

71 Текст је резултат пројекта „Културни трансфер Европа–Србија од 19. до 21. века” (бр. 7747152) који финансира Фонд за науку Републике Србије у оквиру програма ИДЕЈЕ.

72 Гордана Ђерић, *Имиџаџори њасова. О књижевном превођењу и преводиоцима* (Београд: Институт за европске студије, 2023).

како културног трансфера тако и друштвеног преображаја и преображаја света кроз време.”⁷³

Преображај језичке културе у националну путем превођења и културног трансфера

Тешко је говорити о српском етницитету у модерни као о нечем хомогеном и континуираном. Пре је реч о низу сродних, али и локализованих, идентитета који су се постепено стопили у модерну српску нацију у периоду од краја XVIII до почетка XX века. У претходном периоду (XVI-XVIII век) може се пре говорити о протонацији као о претходници модерних Срба.⁷⁴ За дефинисање посебне српске нације схваћене као заједница свих њених припадника без обзира на веру и социјално порекло, с посебним (славно)српским језиком, заслужан је Доситеј Обрадовић. Илустративно је да је овај отац модерне српске нације живео од наставе страних језика, и да је и сâм био преводилац. У оквиру културног посредовања коме је посветио цео живот Доситеј је путем културног трансфера утицао и на модерно схватање нације међу Србима.

После сеоба Срба 1690. и 1739. за културну елиту овог народа у Хабзбуршком царству уз познавање руско-словенског, знање немачког и латинског постало је императив. Међу првим школама за Србе биле су Латинско-славенска школа у Новом Саду (1731) и Collegium slaveno-latinum Carvlovicense основан 1733. У овој школи у Сремским Карловцима, руски учитељ Максим Суворов подучавао је латинском Србе будуће свештенике,

⁷³ *Ibid.*, 10-11.

⁷⁴ Стеван К. Павловић чак је сматрао да се тек у периоду после обнове Пећке патријаршије 1557. „појавило нешто што наликује на српску етничку свест.” Stevan K. Pavlowitch, *Serbia. The History behind the Name* (London: Hurst and Co., 2002), 16.

али и офицере и службенике. Митрополит Павле Ненадовић је на претходним темељима основао Латинску школу у Карловцима 1749. У њој су ђаци темљено учили латински. Учили су да преводе с латинског на руско-словенски или немачки, али и у обратним правцима.⁷⁵ Захарије Орфелин заслужан је за прве уџбенике латинског језика штамане за аустријске Србе. Он је у Венецији штампао *Латински буквар* 1766,⁷⁶ а наредне године *Первија начайки латинског језика* на 448 страна.⁷⁷

Ако је за ученост био најважнији латински језик, у практичном смислу најважније је било познавање немачког језика, посебно у Војној граници јер је то био језик аустријске војске. Свакако да су Срби у XVIII веку најпре имали на располагању руске приручнике за немачки. Посебну немачку граматику по Готшеду „на ползу српској деци” приредио је Стефан Вујановски.⁷⁸ Она се појавила 1772. Две године касније Сава Лазаревић објављује и први уџбеник немачког на 185 страна,⁷⁹ а 1790. излази обиман немачко-српски и српско-немачки речник који

75 Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, књига 2: *Од Карловачког мира 1699 до Темишварског сабора 1790* (Нови Сад: Матица српска, 1990), 390-398. Ненад Ристовић, *Приручник из реторике Јована Рајића* (Београд: Завод за уџбенике, 2013), 32-33.

76 *Латинскій букваръ: содержащій начало ученія и единъ краткій словникъ Латинскаго языка съ переводомъ Славено-Сербскимъ ради Сербскихъ дѣтей и всѣхъ, которые Латинскому языку учиться желаютъ*, издањ (Венеција: Штампарија Димитрија Теодосија, 1766).

77 *Первые начатки латинскаго языка, то есть: М. Иоанна Ренія Донатъ, и Хрістофора Целларія Меньшій Лексиконъ. Съ Лангѣевыми Школными Разговорами. Въ пользу и употребленіе Сербской юности* / на Славено-Сербскій языкъ преведены и изданы (У Млечима: Штампарија Димитрија Теодосија, 1767).

78 *Нѣмецкаа грамматика* (Беч: Штампарија Ј. Курцбека, 1772).

79 *Начало ученіе хотѣшѣмъ учитисѣ Книгѣ писменѣ нѣмецкими* (Беч. 1774).

је саставио у два тома Теодор Аврамовић, са 719 страна у немачко-српском делу, и 326 у српско-немачком делу.⁸⁰

Описујући страни уплив на Србе у Хабзбуршком царству у XVIII веку Душан Ј. Поповић је приметио: „утицај немачке културе и језика били су дакле у нашој средини огромни. Они су се осећали у целокупном животу нарочито варошког становништва.”⁸¹ И у самим школама Срби нису учили српску синтаксу и граматику већ немачки и латински, па је то утицало и на сам језик.

Од друге половине XVIII века продире знање француског језика међу српску елиту у Аустрији. Доситеј Обрадовић учи француски почетком 1770-тих, а у истој деценији објавио је Павле Јулинац превод првог романа на „словенски језик”. Био је то Мармонтелов роман *Велизар*.⁸² Јоаким Вујић, учитељ француског и италијасног језика у Трсту, објављује 1805. *Водич за француску граматику. За уџицебу за славеносрпску младеж*.⁸³

Може се закључити да су у последњим деценијама XVIII и почетком XIX века створени сви услови за систематско учење латинског, немачког и француског међу Србима у Аустријском царству. Уз знање страних језика ишао је и превод са њих. А преводи су подстакли културни трансфер модерних идеја укључујући и идеју национализма и националне еманципације.

Рани преводи јављају се у два облика. Страна дела се или преводе или прилагођавају. Већ Доситеј примењује

80 *Deutsch und Illyrisches Lexicon. Zum Gebrauch der Illyrischen Nation* (Беч, 1790).

81 Душан Ј. Поповић, *op. cit.*, 402.

82 *Велизаріи гдина Мармонтелъ, Академіи французскаго азѣка члена / изъ французскаго на славенскіи азѣкъ преведенъ* (Беч: Штампарија Ј. Курбека, 1776).

83 Јоакимъ Вуичъ, *Руководство къ французстѣй грамматіцѣ: во употребленіе славено-сербскія юности*, (Будим: Караѣевски пештански университет, 1805).

ово двојство. Он преводи проповед калвинистичког теолога и просветитеља Георгија (Георга) Јоакима Цоликофера *Слово ђоучиѿшелно* и објављује га у Лајпцигу 1784. Скоро двадесет година касније (1803) објављује „по систему професора Соаве” дело *Еѿиѿка или филозофија наравоучиѿшелна*. У другом случају, како је показао још Ј. Савковић, Доситеј је преводилац око трећине књиге, у другој трећини даје репродукцију италијанског етичара и филозофа Франческа Соаве (Francesco Soave), а у трећој настоји да појасни његове идеје.⁸⁴ Соава је био католички редовник капуцинског реда. Оба просветитељска аутора која је Доситеј изабрао били су према томе проповедници својих цркава.

На овим примерима Доситејевог избора о томе шта је вредно да се пренесе српској читалачкој публици оцртава се огроман утицај преводилаца у формативним годинама једне културе. Одлуком да објави ова два дела Доситеј је усмерио српско просветитељство ка умереном правцу који је био ближи немачком него француском просветитељству. Он је намерно одабрао оне ауторе који нису беспоштедно ударали по институционалној религији, већ који су настојали да иду путевима саображавања вере и разума. Поводом Соавиног превода Серђо Бонаца (Sergio Bonazza) је приметио: „одабрати као етички узор за народ једно дело прожето верским осећањима, чији је аутор осим тога био редовник, значило је учинити ‘значајан’ идеолошки избор.”⁸⁵

84 Душан Иванић, „Етика”, у *Сабрана дела Досиѿеја Обрадовића*, књ. 3: *Совјеѿи здравѿо разума, Слово ђоучиѿшелно ѿосѿодина Георѿија Јоакима Цоликофера, Еѿиѿка* (Београд: Задужбина Доситеј Обрадовић, 2007), 187-188.

85 Серђо Бонаца, „Доситеј Обрадовић и италијанска култура”, у: Душан Иванић (пр.), *Досиѿеј и Евроѿа* (Београд: Задужбина Доситеј Орадовић, 2011), 71. Прво издање Бонациног текста

Иако је касније, и у више таласа, оспораван од стране православне цркве, Доситеј је оваквом свесном одлуком одлучујуће утицао на то да његова дела буду прихваћена као део главног тока српске културе већ од почетака Кнежевине Србије када је Глигорије Возаревић штампао између 1833. и 1836. његова сабрана дела као прва сабрана дела једног Србина.⁸⁶ Случај Доситеја и његових превода потврђује закључак водећег теоретичара културног трансфера Мишела Еспања: „Превод није само прелазак из једног језика у други, он је, такође, изнад свега прелазак из једног културног контекста у други у коме преводиоци као културни посредници играју кључну улогу.”⁸⁷

Значај превода са српског на европске језике за културни трансфер српска култура – Европа

Дошавши у Хабзбуршку монархију српска црква и учени људи су, под притиском прилика, напустили српско-словенски језик који је коришћен од времена Немање и Светог Саве као књижевни језик Срба. Заменили су га од 1730-тих рускословенским језиком па чак на њега преводили и средњовековне романе старе српске књижевности. И службе Србима свецима штампају се на рускословенском 1760-тих. Рускословенски је постао језик српске школе, цркве и штампане речи, а пред страхом

било је 1990. у: *Научни састѧанак славистиѧа у Вукове дане*, 19/2 (1990), 317-328.

86 Од 1833. до 1836. штампана су Доситејева дела у 9 књига, док су домаћа писма Доситеја Обраовића издата као десета књига 1845. Љубомир Дурковић Јакшић, *Књиѧа о Глиѧорију Возаровићу* (Београд: библиотека Града Београда и БИГЗ, 1995), 50-51.

87 Michel Espagne, "What are Cultural Transfer? The Russian and Scandinavian Cases", in Steen Bille Jørgensen and Hans-Jürgen Lüsebrink (eds.), *Cultural Transfer Reconsidered* (Leiden and Boston: Brill and Rodopi, 2021), 26.

од католичке цркве и уније. У пракси је називан и једноставно словенски.⁸⁸

Модеран српски језик није био уобличен пре Доситејевог времена. Оно што је Доситеј називао славено-српски темељило се на народном језику коме је додато понешто из претходног „словенског” језика. Да је у питању у основи народни језик, прилично близак каснијој књижевној норми, најбољи је доказ само Доситејево дело које је од 1870. прештампавано вуковом ћирилицом,⁸⁹ али никада није превеђено на онај језички стандард за који се залагао Вук Караџић. С друге стране, једини начин да говорници српског језика у XX и XXI веку разумеју дела Захарија Орфелина или Јована Рајића писана на (руско)словенском језику јесте да се она преведу на српски. За разлику од „словенског” језика није било граматика и речника (славено)српског језика. Како је онда неко из западне или централне Европе могао да приступи учењу тог језика? Одговор је готово никако.

Тек када је Вук Караџић 1818. штампао прво издање *Српској рјечника*, који је објављен уз преводе српских речи на немачки и латински и уз граматику, постало је могуће систематско учење српског језика у западној Европи, а посебно у германосфери. Само седам година касније Тереза Албертина Лујза фон Јакоб, позната и под псеудонимом Talvj, објавила је немачки превод српских народних песама (1825-26)⁹⁰ што је представљало

88 Милорад Павић, *Историја српске књижевности барокној доба (XVII и XVIII век)* (Београд: Нолит, 1970), 32-37.

89 *Целокућна дела Димитрија Обрадовића названој у калуђерство Доситија : њим истим сјисана и издана*, препечатао и по новом правопису приредио и издао Аксентије Мијатовић (Београд: Државна штампарија, 1870).

90 Talvj, *Volkslieder der Serben. Metrisch übersetzt und historisch eingeleitet von Talvj* (Halle: Rengersche Buchhandlung, 1825). Ibid, vol. 2, 1826.

највећу промоцију српске народне културе икада учињену у свету. Хегемона мушкост европске културе XIX века, коју су као културни модел преузели и Србија и Срби, маргинализовала је централни допринос рецепцији српске културе на Западу за који је заслужна ова преводитељка. Њеним преводима обзнањено је постојање народне културе једне етничке групе, али та етничка група и даље није била у могућности да се представи преводима најистакнутијих дела написаних на славено-српском и српскословенском језику. Без првода истакнутих припадника једне културе она и не може да буде персонализована у другој култури.

Зато не изненађује коментар Александра Вилијама Кинглејка, написан на пропутовању кроз Србију 1835, а објављен девет година касније у знаменитом и утицајном путопису *Еоџен* (Са Истока) који је деценијама у англосфери служио као главни извор за вести о земљама Истока. Коментар се односи на српску и бугарску културу у ауторовом виђењу:

Мало земаља има мање „величина“ од крајева на овом делу њуџа: не њозиваће се да њусџиџе сузу над њробом некој „некад блисџавој“, или „одаџе њошџу“ било чему живом или мрџивом, нема срџских или буџарских litterateurs са којима би било срамоџа да се не уџознаџе.⁹¹

Из угла постколонијалне критике лако је критички деконструисати овај исказ, али оно што остаје као чињеница је да је Кинглејк, у то време, од дела из српске културе могао једино да прочита на енглеском препев збирке Терезе Албертине Лујзе фон Јакоб који је Џон

91 *Бриџански њуџиџици у нашим крајевима у XIX веку*, превод Бранко Момчиловић (Нови Сад: Матица српска, 1993), 20. Alexander William Kinglake, *Eothen* (London: John Ollivier, 1844), 31.

Бауринг великодушно и слободно приписао себи самом као „превод”.⁹²

Вук Караџић је и на овом пољу представљао иноватора првог реда. Дело *Српска револуција* знаменитог немачког историчара Леополда фон Ранкеа⁹³ укључује и низ одломака које му је лично пренео и доставио сâм Вук. Оно садржи и поједине делове пренесене из појединих Вукових дела, па је у композицији делимично и превод. Зато Ранкеово дело представља делимично акт Вуковог дословног преводјења и пренос српских извора и сопствених сећања, а делимично акт културног преводјења у европски контекст. У овом другом аспекту дела Ранкеова улога је природно била кључна.

На основу другог издања Ранкеове књиге Британка Лујза Кер превела је ово дело и објавила на енглеском 1847.⁹⁴ Дванаест година пошто је Кинглејк написао знаменити путопис Британци су добили дело после кога је било теже посматрати Србију као земљу без историјских личности. Већ 1860-тих појавила су се оригинална дела на енглеском која су приказивала и историју Србије и њену савременост као садржаје вредне пажње. Биле су то књиге англиканског свештеника Вилијама Дентона⁹⁵

92 *Народне српске ђесме* – *Servian Popular Poetry*, translated by John Bowring (London: printed for the author, 1827).

93 Leopold Ranke, *Die serbische Revolution. Aus serbischen Papieren und Mittheilungen* (Hamburg: Perthes, 1829).

94 Leopold Ranke, *A History of Servia and the Servian Revolution* (London: John Murray, 1847).

95 Reverend William Denton, *Servia and the Servians* (London: Bell and Daldy, 1862). Ово је дело три године касније објављено и на немачком: William Denton, *Serbien und die Serben* (Berlin: Verlag von Wiegandt und Grieben, 1865). Годину дана после *Србије и Срба* Дентон је објавио још једно дело које је имало шири захват и бавило се хришћанима у Турској. Rev. William M. Denton, *The Christians in Turkey* (London: Bell and Daldy, 1863). Само годину дана после енглеског издања књига је објављена у српском пре-

и знаменити путопис викторијанских путница Џорџине Мјур Макензи и Аделајн Полиине Ирби.⁹⁶

Од 1950-тих на светском нивоу се појавила потпуна доминација англосфере и енглеског језика. Још пре тога је успостављена политичка и привредна доминација светом Велике Британије која је трајала можда већ од 1815, а свакако од средине XIX века до 1914, а позната је као *Rex Britannica*. Ускоро је следила (од 1945) *Rex Americana*. Превођење са свих језика света на енглески постало је током XX века предуслов да се једна култура представи у светским оквиру. Проблем је био што су могућности изучавања српског језика у англосфери биле крајем XIX века заиста мале. Тек 1887. појавила се прва граматика српског језика у Британији.⁹⁷ Први речник, или боље речено покушај речника енглеског језика, штампан је ћирилицом и за речи на енглеском, а појавио се тек 1908. у Сједињеним Државама у Чикагу, односно „Ћикагу“ како стоји у изворнику и био је намењен искључиво за српске усељенике.⁹⁸ Тек је Велики рат довео Србе у снажну везу са англосфером, а та веза довела је до појаве првих озбиљнијих речника. Тако се први џепни речник у оба смера појавио 1916, и он је објављен у Британији.⁹⁹ Ђорђе А. Петровић објавио је за потребе српских и британских војника на Солунском

воду: В. Дентон, *Кристјани у Турској* (Нови Сад: Епископска књигопечатња, 1864).

96 G. Muir Mackenzie and A. P. Irby, *Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe* (London: Bell & Daldy, 1867).

97 W. R. Morfill, *Simplified Grammar of the Serbian Language* (London: Trubner and Co., 1887).

98 *Први српско енглески речник* (Ћикаго/Chicago: Уједињено Српство, 1908).

99 L. Cahen, *Serbian-English and English-Serbian Pocket Dictionary* (London: Kegan Paul & Co., 1916).

фронту нови енглеско-српски речник 1918.¹⁰⁰ Све ово значи да су услови за систематско превођење у оба правца почели да се оцртавају тек током Великог рата, а у међуратном периоду се појављују и предавачи српског језика на универзитетима у англосфери. Зато и не чуди да су први значајни преводи дела са српског на енглески, не рачунајући народну поезију, урађени тек у међуратном периоду. Посебно је важан био превод Његошевог *Горској вијенца*.¹⁰¹

Преводаштво као путоказ једној култури

Још једна опсервација Гордане Ђерић чини ми се као посебно значајна. Она се односи на то да преводаштво може да мења ток историје. Сараднице и сарадници пројекта „Културни трансфер Европа-Србија” сусрели су се с многим примерима који потврђују овај налаз на примеру Србије. Преводац може, а посебно је то случај у малим културама, да избором аутора и дела знатно утиче на друштвене и културне токове средине којој је превод намењен. Тако је превод Алексиса де Товила, односно Токвиља како је транслитерован, а који је сачинио Настас Петровић, објављен на српском 1872. и 1874, четири деценије после оригинала (1835). Овај превод дуго је служио као основна инфомација говорницима српског језика о Америци.¹⁰²

100 *English-Serbian Vocabulary: containing all the usual words with their pronunciation*, noted by George A. Petrovich (Солун: Српска књижара М. Ристивојевића, 1918).

101 *The Mountain Wreath* of P. P. Nyegosh, translated by James W. Wiles (London: George Allen & Unwin, 1930).

102 А. Токвиљ, *О демократији у Америци*, с француског превео Настас Петровић, свеска 1: (Београд: Државна штампарија, 1872), свеска 2: (Београд: Државна штампарија, 1874 [1835]).

Други пример је објављивање дела *О слободи* Џона Стјуарта Мила на српском. Ово дело је са француског превода „посрбио“ кнежевић Петар Карађорђевић, девет година после објављивања оригинала не енглеског.¹⁰³ Превод је значајно утицао на развој либерализма у Србији, али и на рецепцију и промовисање разних личних права и слобода у Србији, па и оних које преводилац вероватно није имао примарно у виду, као што су права жена.

У мањим језичким културама избор дела која ће се превести може имати великог утицаја не само на рецепцију културе која се преноси, већ и на културу којој је првод намењен.

На случај брачног пара Мијатовић, Чедомиља (1842-1932) и Елоди Мијатовић (Elodie Lawton Mijatovics, 1825-1908) скренула је пажњу већ Симха Кабиљо Шутић која је овај пар представила кроз контексту посредовања између двеју култура,¹⁰⁴ појма који је веома близак културном трансферу. После Вилијама Дентона који је деловао као главни културни изасланик Србије у Британији од 1862 до смрти 1888, ову улогу је преузео брачни пар Мијатовић. Они су истовремено постали главни културни изасланици англосфере у српској култури, и Србије у Британији.

Чедомиљ Мијатовић преносио је Србима оно што је лично сматрао за највеће домете викторијанске културе, а за њега су то биле: начела политичке економије, британско верско проповеништво, идеја прогреса, етика радиности и побожност. Ове идеје преносио је српској

103 Џон Стјуарт Мил, *О слободи*, посрбио кнежевић П. А. Кара-Ђорђевић (Беч: Штампарија Јерменског манастира, 1868). Издање се продавало у корист фонда Уједињене омладине српске [1859].

104 Simha Kabiljo-Šutić, *Posrednici dveju kultura. Studije o srpsko-engleskim književnim i kulturnim vezama* (Београд: Институт за књижевност и језик, 1989), 11.

публици на три начина. Кроз десет превода дела са енглеског,¹⁰⁵ кроз сопствене књиге, уџбенике и књижевна дела која су се наслањала на енглеске ауторе и узор, и путем бројних дописа *Трјовинском їласнику* у својству првог српског редовног новинског дописника из Лондона. Мијатовић је био потпуно свестан утицаја који су поједини његови преводи имали у Србији. Када је схватио да превод прве књиге *Истїорије цивилизације у Енїлеској* од Хенрија Томаса Бакла има утицаја на развој материјалистичких схватања у Србији он је прекинуо даље превођење овог дела и преусмерио се на превод е енглеске и британске верске прозе. И избор превода Френклинове аутобиографије имао је исту сврху: да пренесе српском читаоцу животопис историјске америчке личности која у себи обједињује верску посвећеност, значај морала и дух новог времена.

Елоди Лотон је обавила сличан задатак на преношењу сарджаја из српске културе и наслеђа читаоцима енглеског језика. Она је била прва историчарка модерне

105 *Пушовање ђо словенским земљама Турске у Евроїи од Макензијеве и Ирбијеве. Преведено ђо жељи кнеза Михаила* (Београд: Државна штампарија, 1868). *Истїорија цивилизације у Енїлеској од Х. Т. Бокла* (Београд: Државна књигопечатња, 1871). *Дуїа у облаку или речи уїїехе за дане жалостїи од др Макдуфа* (Београд: Државна штампарија, 1873). *Дођи и добро дошао*, проповед Ч. Х. Спурџона [Charles Haddon Spurgeon] (Београд, 1878); *Не бој се, устїани, зове їїе!*, проповед Ч. Х. Спурџона (Панчево: Браћа Јовановић, 1878); *Пушовање ђоклониково с ової свеїи на онај друїи у їрилици сна једної од Јована Буњана* (Београд: Државна штампарија, 1879). *Истїорија Турске царевине од Станлеја Лен Пула* (Ниш: Штампa Д. Валожића, 1890). Давид Браун, *Коменїари к јеванђељима, део їрви: Коменїари к јевађељима ђо Майїеју и Марку* (Нови Сад: Штампарија Ђорђа Ивковића, 1898). Давид Браун, *Коменїари к Јеванђељима, део 2, Коменїари к Јеванђељима ђо Луки и Јовану* (Нови Сад: Штампарија Ђорђа Ивковића, 1903). *Живої Бенџамина Франклина* (Београд: Српска књижевна задруга, 1901).

Србије и објавила је књигу о модерној српској историји 1872.¹⁰⁶ Две године касније превела је 26 српских народних приповедака на енглески. Покушала је и да српске епске песме у преводу на енглески споји у један еп о Косову што је обавила 1881.¹⁰⁷ По њеној смрти рад на представљању Србије у Британији наставио је Чедомиљ Мијатовић, а посебно је у том смислу била важна његова књига *Србија и Срби* која је имала по три издања у Британији и у САД,¹⁰⁸ а знатан део ове књиге су додаци који представљају преводе са српског језика. Тако је Мијатовић превео део из друге књиге *Живот и њихово учење* Доситеја Обрадовића који се односе на његов боравак у Лондону, а из претходних превода супруге преузео је препев народне епске песме *Бановић Ситрахин* као и српску верзију пепељуге. Иако то до сада није био предмет посебних истраживања ова књига управо показује колико су културно посредовање и превођење неразлучиве ствари.¹⁰⁹

106 Elodie Lawton Mijatovics, *The History of Modern Serbia* (London: William Tweedie, 1872).

107 *Serbian Folk-lore. Popular tales selected and translated by Madam Csedomille Mijatovics* (London: W. Isbister & Co, 1874). Madame Elodie Lawton Mijatovich, *Kosovo: an Attempt to bring Serbian National Songs, about the Fall of the Serbian Empire at the Battle of Kosovo, into one Poem* (London: W. Isbister, 1881).

108 Chedo Mijatovich, *Servia and the Servians* (London: Sir Isaac Pitman & Sons, 1908). Друго британско издање 1911, треће 1915. Америчко издање: Chedo Mijatovich, *Servia and the Servians* (Boston: L. C. Page & Company, 1908). Друго америчко издање 1913, треће 1914.

109 Више о брачном пару Мијатовић и њиховом значају посредника између англосфере и Србије видети у: Слободан Г. Марковић, „Културни трансфер из англосфере у Србију у 19. веку”, у Слободан Г. Марковић (ур.), *Културни трансфер Европско-Србија у XIX веку* (Београд: Институт за европске студије и Досије студио, 2023), 44-53.

Чак и узгредна инспирација једног преводиоца може да има далекосежне последице. Када је у питању рецепција из англосфере то је био случај с објављивањем Дизнијевих јунака на српском. Мики и Паја Патак појавили су се у издањима листа *Полиџика* 1935, а 28. фебруара 1939. објављен је први број *Полиџикиној забавника*. Душан Дуда Тимотијевић (1903-1967), потоњи преводилац *Гуливерових путовања*,¹¹⁰ одлучио се да почне с посрбљавањем имена главних јунака. Тако је српска и југословенска култура у рецепцији америчке добила Шиљу, Пају Патка, Рају, Гају и Влају. Адаптирао је и друге Дизнијеве јунаке у преводу, па су се читаоци Политикиних издања упознали с Хромим Дабом, Снежаном и осталим Дизнијевим јунацима. Ова, наизглед небитна одлука преводиоца, имала је далекосежне последице. Ови јунаци Дизнијевих стрипова постали су посрбљивањем далеко ближи читаоцима у Србији и Југославији, а њихова рецепција учињена је далеко лакшом него да су се нећаци Доналда Дака (односно Паје Патка) звали Хјуи, Дјуи и Луји као у оригиналу. Они су деловали као ликови из суседства, иако су долазили из Америке. Тако су неприметније и интимније, а истовремено и снажније, преносили америчке навике, искуства и обрасце како у Краљевину Југославију тако и касније у социјалистичку/комунистичку Југославију. При томе се преводилац држао начела да „преводиштво није превођење речи већ нови живот истих порука у другом језику.”¹¹¹

У рецепцији једне културе аутори који су релативно мало познати у изворној култури постају кроз превод

110 Džonatan Svift, *Guliverova putovanja: Guliver u zemlji liliputa i džipova*, превео Душан Тимотијевић (Београд: Дечја књига, 1958).

111 S. v. „Душан Тимотијевић (Дуда)”, у: Слободан Гиша Богуновић, *Људи Полиџике. Лексикон сарадника (1904-1941)* (Београд: Политика А.Д., 2019), 537.

истакнути аутори у култури пријема. Преводаилац може систематским деловањем да пренесе у једну културу периферне садржаје друге, а да онда ти садржаји у култури пријема добију много итакнутије место. Такав се случај догодио у Југославији и Србији с књигама Зенона Косидовског које имају по два превода на српски,¹¹² а у Пољској је реч о релативно мало познатом аутору. И репутација овог аутора била је много боља у Југославији него у Пољској.

Када је у питању рецепција књига мађарских аутора, а опет захваљујући преводиоцима, двојица мађарских аутора постала су много познатија у југосфери и Србији него у самој Мађарској, а та двојица списатеља су: Лајош Зилахи и Бела Хамваш. Ово нас подсећа на још један закључак Мишела Еспања: „Свака култура прави сама себи страни пантеон који, ни на који начин, не одговара пантеону земље порекла.”¹¹³ У том прављењу страног пантеона преводиоци играју кључну улогу на најмање три начина: избором аутора, квалитетом превода и начином адаптације језичког израза. Разуме се да многи преводиоци нису у могућности да бирају кога ће превести, али у историји српске културе преводиоци су дуго били истакнути интелектуалци који су школовани у иностранству, а онда су сами одлучивали шта из стране средине у којој су студирали треба да се пренесе у Србију, и касније у Југославију, и често су сами и преводили.

У културама које су релативно мале по обиму говорника, значај преводаштва још је израженији него што је то у великим културним сферама као што су

112 Најпре су књиге Косидовског превели Душанка Перовић (*Библијске лејенде*), Петар Вујичић (*Кад је сунце било бој*) и Зофија Малишевска (*Приче јеванђелиста*), а онда је Јован Јовановић 2008. објавио нове преводе.

113 Michel Espagne, *op. cit.*, 27.

англосфера, франкосфера, германосфера или хиспано-сфера. Улога преводиоца у мањим културама често по-прима и улогу културног посредовања у коме начин на који преводилац/тељка посредује може значајно да утиче на друштвене и интелектуалне токове културе пријема.

Желео сам да укажем на неколико примера из нови-је српске историје који преводилаштво стављају у цен-тар културног трансфера. Путем културних трансфера цео свет постаје глобално село. То значи да се културни трансфер не завршава на односима једне мање језичке културе с континентом коме припада као у наслову овог чланка, већ се, у савременим условима, односи на цео свет. Трансфер нас нагони да сагледавамо појаве изван наметнутих политичких, културних и менталних гра-ница. Он врши *огіраничење*, да покушам да уведем нову кованицу за *deborderisation*. Обим овог текста морао је да се ограничи само на односе Европа-Србија-Европа, а преводилаштво превазилази такав оквир што га и чи-ни толико значајним у добу када се трага за глобалним историјама.

Dejan Acović

IZMEĐU DVE STRANE

Dok pišem ovaj tekst, odazivajući se na ljubazni poziv priređivača ovog zbornika, redigujem jedan svoj, sada možemo reći davnašnji, prevod sa latinskog,¹¹⁴ latinskog doba humanizma, dakle iz vremena kada su se učeni Evropljani dopisivali i razgovarali na ovom *marble language*, po rečima pesnika Roberta Brauninga, različitih nacionalnih pripadnosti i govornici različitih jezika. „Mrtav”, dakle, jezik, strava i užas gimnazijskih dana, veoma gramatikan, što će reći, ni najmanji korak ne može se učiniti bez pratećeg zveckanja teške panoplije od morfologije i sintakse. Rečju, pravo uživanje u filološkom radu, najpre divljenje stilskim sposobnostima autora koga sam prevodio i njegovom veoma živahnom pripovedanju u kojem se dotakao nebrojenih tema, usput i veoma duhovito; otud je ono „mrtav” stavljeno pod navodnike. A prevod? Solidan, hvalili su ga ljudi. Građevina se održala, premda se sada, u ovoj reviziji i drugom čitanju, primećuju naprsline; tu i tamo moja prevodilačka malenkost nije se mogla adekvatno izboriti sa meandrima pripovedanja, nije ih mogla adekvatno „premostiti.” Ostavimo li po strani tih nekoliko iskliznuća, pogrešnih geografskih identifikacija, avaj!, i povremenu rogozatnost u izrazu koja je verovatno

114 Auger Gislen de Buzbek, *Pisma iz Turske*, Karpos, Loznica, 2013.

nastala kao posledica imitativnog postupka, naime, pokušao sam na našem jeziku, povremeno, predložiti taj neverovatan spoj hiperkonceptualizovane latinštine i laganog, skoro neobaveznog pripovedanja, čitav poduhvat može se oceniti vrlo dobrom ocenom; što je najvažnije, ustanovljen je napredak, zanatski postupak je izbrušen, putovanje je bilo uzbudljivo i sadržajno, naučio sam šta Itake znače.

Verovatno je najbezbednije pisati o nekoj temi sa akademskim pretenzijama. Tada bi se, imajući u vidu ovu našu, uz posezanje za *Routledge Encyclopaedia of Translation Studies*, na primer, ili za knjigama Džordža Stajnera i Umberta Eka,¹¹⁵ napisano moglo okтити učenim frazama i terminologijom, znate ono: *source language, target language, translation process, etc*, autor bi sebi mogao uknjižiti poneki akademski poen, mogao bi se udobno smestiti u to lepo načinjeno zdanje. Ovako više nalikujemo Alisi koja se smanjuje i raste, koja udara glavom u tavanicu, udovi joj proviruju kroz prozore. Ovde, koliko se moglo videti, delimo sećanja, razmenjujemo određeni senzibilitet, pozivamo se na brojna lična iskustva i stavove, što je svakako složenije, ali i sasvim u skladu sa suštinskom prirodom književnog prevođenja kao nadasve kreativnog procesa.

Prilično sam ubeđen u to da je prevođenje, književno prevođenje, poglavito jedan od onih poslova koji čoveka nalaze, tražio ih ili ne tražio. Kada se već nađe, kako god do njega došao, unutar tog zabrana, izvođač prevodilačkih radova, ili prevodilac, to već zavisi od mnogo čega, ima prilično velike šanse da iz njega nikada ne izađe, ukoliko prođe inicijaciju i sve drugo što je potrebno, ne moram nabrajati; izlaženje bi, pak, trebalo izvršiti što je moguće brže; u nekom idealnom modelu kreativnim procesima trebalo

115 George Steiner, *After Babel; Aspects of Language and Translation*, 1975; Umberto Eco, *Dire quasi la stessa cosa*, 2003 (Hrvatski: U. Eco, *Otprilike isto; Iskustva prevođenja*, preveo Nino Raspudić, 2006).

bi da se bave kreativni... Međutim, ne bih dalje elaborirao po ovom pitanju, pošto je veoma nesiguran teren, te ću se stoga vratiti na još nesigurniji. Razabiram, naime, iz vlastitih sećanja da nam, tokom nastave književnosti, nije skoro uopšte predočavano to da Kami nije napisao svog *Stranca* na našem jeziku, posebno za naše tržište; to važi i za ostale iz korpusa takozvane *Weltliteratur*. Svekoliko rasuđivanje, mladalački zapenušani razgovori – da, postojalo je vreme kada su mladi raspravljali o književnosti baš onako kao treba, strasno i neznalački – pa i vražji pismeni zadaci, osnivali su se na prevodima. Čitave hermeneutike, univerzitetski tečajevi, disertacije, skoro uglavnom se osnivaju na prevodima. O osobama zatvorenim u „kule od rečnika” retko se govorilo a ime ispod onog *preveo, prevela*, bilo je samo jedna napomena tehničke prirode. Uz najbolju volju ne mogu da se setim ko mi je i kada, uz objašnjenje: *to ti je prevedeno s tog i tog jezika*, skrenuo pažnju na to ime. Takođe se sećam da sam po kući vukao nekakvu staru čitanku u kojoj su se, pored onih znanih, nalazili i tekstovi čije poreklo i performanse nisam poznao. Tu se, dakle, pre dolaska na stranice čitanke, odigravao jedan proces, veoma složen kako ću kasnije spoznati, sprovodila ga je osoba od krvi i mesa pored koje sam možda prošao na ulici. Iskrice sećanja podsećaju me na to da sam u srednjoj školi prevoduckao tekstove iz lektire za engleski jezik, potom i za francuski; posebno me je dojmila Džojsova priča *Eveline*. Nemarnost u čuvanju dokumentacije, u međuvremenu, srećom, prevaziđena, dovela je do toga da danas ne znam da li bih se od srca smejao tom „prevodu” ili bih se njime ponosio.

Studije klasičnih nauka, grčkog i latinskog jezika te pripadajućeg sistema disciplina ispostavljaju sav sjaj i bedu prevodenja, da se poigram naslovom poznatog eseja Ortege-i-Gaseta. Ali, malo trčim pred rudu. Pre svakog prevodilačkog akta dolazi čitav niz filoloških radnji, *predupražnje-nija*, što bi rekao Sterija. Svaki tekst, nastao u konkretnim

prostorno-vremenskim odrednicama, u ovom slučaju u doba antike, trebalo je analizirati, pojmiti, bezdušno secirati u pogledu gramatičkog sastava a opet u njemu videti lepotu, sklad, punoću značenja, duhovnost i duhovitost. U tom pogledu starogrčki jezik predstavljao je prvorazredno otkrovenje. Onaj mermerni latinski s početka ovog teksta učinio se kao neki običan, pristojan momak, s lepom košuljom i pulloverom, kada je pored njega stao njegov stariji brat, opasan momak ali nežnog srca, prošao sito i rešeto, ume da opsuje tako da ti se smuči ali i da nežno i umiljato cvrkuće. Vrlo brzo se ispostavilo da klasična filologija spada u adrenalinske sportove koji izazivaju neku vrstu zavisnosti, barem kod onih kojima je postala celoživotna vokacija bez obzira čime se inače bavili. Napominjem da je ovaj filološki *curriculum* veoma važan. Stiče se tu, pored vredne faktografije, zanatsko iskustvo; uči se strpljenju, postupnosti, odmernosti; nauči se svemu onome što će, ako se čovek u nekoj meri opredeli za književno prevođenje kao poziv, biti veoma operativni postupci; pruža se, što takođe nije bez značaja i treba maksimalno iskoristiti, prilika da se čovek sit izlupeta, izgreši, i to muški da izgreši, *pecca fortiter*; prolazak kroz toplog zeca gramatičke grehovitosti, kada joj je vreme i mesto, veoma je važna razvojna etapa na putu prema vrlini. I da; veoma je važno i od koga se uči, kod koga se šegrtuje; ko je taj što strogo ali blagonaklono posmatra nesigurne korake koje činiš; valjda će biti dovoljno da navedem samo neka imena: Radmila Šalabalić, Ljiljana Crepajac, Miron Flašar. Samoukost je sjajna, možda dobra za isticanje u društvu ili za učešće u kvizovima, ovde, međutim, nije sasvim poželjna, nedostaje kartografija saznanja i, ponovio bih, privođenje sistematičnosti. Poželjna jeste jedino spremnost za učenje, neprestano (samo)otkrivanje, spremnost da se do kraja učestvuje u ovoj beskrajnoj priči.

I pored do sada nanizanih ne znam koliko karaktera, i nakon pregledanja veoma instruktivnog upitnika, zapravo

još nisam sasvim siguran kako da „intoniram” ovaj tekst. Neko je već rekao da je govor o prevođenju zamoran, možda i besmislen; drugi će oštro reagovati i ponuditi svoje, ili tuđe, promisli o čitavoj stvari; sebi samom već zameram na neorganizovanosti misli, ali valjda je uvek tako kada je posredi kompleksna i komplikovana tema, pošto svaki govor o prevođenju, da ne kažem teorija, ovisi o teorijama jezika te stoga predstavlja filozofsko pa čak i metafizičko pitanje.

Svrha prevođenja? Svakako se nahodi u izgradnji složnog odnosa između različitih jezika i kultura, na sinhronijskoj i dijahronijskog razini. Eklatantan primer je *Biblija*, naravno, i njen status, po prirodi istorijskog razvoja dotične religijske ideje, kao najprevođenijeg teksta. U tom kontekstu, prevođenje ima svoj udeo u otkrovenju i izgradnji zajednice koja je znatno obuhvatnija od pojedine nacije, jezika i kulture. I pored onih već osveštanih problema – grešaka u prevođenju, znate ono, između mnogih ostalih, o kamili i ušici igle – svi ti prevodi učestvovali su i učestvuju u globalnoj kulturi čovečanstva. Translatabilnost predstavlja uverenje da drugi kulturalni i jezički sistemi mogu biti učinjeni razumljivima i čini okosnicu humanističkih težnji; naravno, ovome se često suprotstavlja stav da se izvesne činjenice ne mogu adekvatno preneti, stoga se pre govori o ekvivalentnosti nego o identičnosti. Kako god, prevođenje jeste u suštini proces kreativne apropijacije Drugog. Pojedini narodi su, u zemaljskom šarolikom kaleidoskopu, dobrim delom svoj kulturnu emancipaciju zasnovali na prevodima, kao na primer Rimljani i Sloveni na prevodima s grčkog, i to tako delotvorno da povremeno i ne možemo ukazati na pojedinosti; treba filološkog znanja da bi se u našem *na-stoj-nik* prepoznalo grčko: *επι-στα-της*. Rimska književnost započinje prevodima – Livije Andronik, Grk iz južne Italije pao u ropstvo nakon opsade Tarenta a potom oslobođen i postaje učitelj u porodici jednog rimskog senatora, prevodi Homerovu *Odiseju* i grčke drame u starom rimskom saturnijskom

stihu. Prevođenje je ohrabralo rimsku samosvest o sopstvenom jeziku, i njegovim potencijalima i ograničenjima, te takođe podsticalo osećaj inferiornosti i želju za nadmetanjem. Ciceronovi prevodi Platona, recimo, takođe su izvanredan primer ove emancipacije; način na koji on, koristeći lingvistički materijal latinskog jezika, gradi veličanstveno zdanje prema grčkim „nacrtima” i danas izaziva divljenje i može poslužiti kao uzor u pristupu i postupcima. Prevodeći Demostenove i Eshinove govore dolazi do praktičnog načela *non verbum pro verbo* i pokušava, i uspeva, da zadrži odlike stila. Klasičnu definiciju prevođenja postavlja Sveti Jeronim (*Pisma*, 57.5): *Non verbum e verbo, sed sensum exprimere de sensu*. U rimsko su doba zapravo i formulisana opšta načela koja su činila okvir za teoriju i praksu prevođenja sve do kraja XVIII veka; stari Grci, duboko svesni svog kulturnog prestiža u kojem je jezik imao ključno mesto, nisu se mnogo bavili prevođenjem, ni teorijski niti praktično. Plinije Mlađi preporučuje vežbe u prevođenju između grčkog i latinskog zarad razvijanja fluentnosti i kritičkog mišljenja. Sažeto rečeno, u fenomenu prevođenja kao teorije i prakse dominantni faktor jeste potreba, verovatno urođena potreba čovekova za kulturnom razmenom, manje ili više naglašena; samo je nužno shvatiti je što je više moguće nijansirano zbog evidentnih razlika u razvojnem hodu pojedinih civilizacija i njihovom, na praktičnom nivou, spektru potreba. U arapskom svetu, recimo, nisu bili posebno zainteresovani za grčku liriku, tragediju ili komediju, njihove potrebe vodile su ih ka prevođenju dela iz matematike, optike, botanike...; tako su neka dela i sačuvana, u svom prevodnom obličju – znatno kasnije prevodiće se s arapskog i imaće arapske nazive – setimo se samo *Almagesta*, što je latinizirani arapski naslov čuvenog matematičko-astronomskog dela Klaudija Ptolemeja koje je sve do XVII veka služilo kao osnovni vodič za poznavanje ustrojstva našeg dela kosmosa. Samo je po sebi razumljivo, u ovom kontekstu, da je ličnost

prevodioca od sasvim drugostepene važnosti; mi uglavnom ne znamo njihova imena, u ovim ranim, nazovimo ih tako, fazama izgradnje globalne kulture – zadatak koji su imali daleko ih je prevazilazio. Razdoblje nepoznavanja prevodi- očeve ličnosti potrajaće sve do savremenosti te do prome- na određenih percepcija, kako u osnovama same delatnosti tako i u neposrednim realizacijama. Prevodilačka delatnost bivala je često marginalizovana – zato što nije originalna – iako i prevodi mogu postati uzorni klasici. Trebalo je, tako- đe, vremena da se shvati, i kaže, da kamila ne prolazi kroz iglene uši.

Ličnost prevodioca? Uzev u obzir nekakav idealan mo- del, što uglavnom činim u ovom eseju, ličnost prevodioca, obrazovana i obučena, sa iskustvom koje se lagano taloži sa svakim novim odeljkom teksta, prihvata izazov i hvata se u koštac sa izvornikom. Isidor Seviljski definiše pojam *inter- pres*, što je jedan od naziva za prevodioca, kao „onaj koji stoji između dve strane” – *inter partes*. Pošto smo književno pre- vođenje već odredili kao stvaralački proces, to će i odgovor biti stvaralački. Polazeći od nekoliko temeljnih načela koja se podrazumevaju – dakle, poštovanje morfologije, sintak- se, stilistike i svega onoga što tekst nosi sa sobom – tražeći adekvatna rešenja za ono što je odlučio da prenese u drugi jezik, pošto preneti *sve* svakako neće biti u stanju, prevodi- lac ispisuje verziju koja je prevashodno lična. Odrediti udeo „ličnog” nije jednostavno; ako su srodni duhovi, izvorni i autor i prevodilac ulaze u neizvesnu igru čiji ishod može biti od magistralne važnosti a može biti i potpuni promašaj. Iako nisu srodni – posledice su iste, naime, rad prevodioca „samo” je odgovor na već predefinisani entitet, tekst koji treba prevesti. Iz ovoga proizilazi dakle, zaključak – iz pre- misa koje nisu ni formulisane – veoma paradoksalan: ličnost prevodioca će najviše doći do izražaja tako što će biti doki- nuta a njegov najveći uspeh biće to što je uspeo da otelotvori nekog ko nije on sam. Jednostavno, zar ne? Jedna osoba, iz

određenih razloga, bilo da je u pitanju poziv nekog urednika sa pitanjem *da li biste preveli*, ili pak, u suprotnom pravcu, poziv nekom uredniku sa pitanjem *da li biste objavili*, pristaje na to da izvesno vreme bude neko drugi, da tumači njegovo delo, pažljivo čita – prevodilac je obično najpažljiviji čitalac – te da posreduje u dolasku u sasvim novi ambijent, nekada posve različit; što je najbolje od svega, ukoliko nije baš grandiozni promašaj u pitanju, (čitalačka) publika prihvata igru; ona bez ikakvih zadržki prihvata igru glumca na sceni koji otelovljuje, recimo, Magbeta, kao što prihvata replike Magbetove u odštampanom tekstu. S punim poverenjem prihvatamo tandeme Vijon-Vinaver, Rable-Vinaver, Homer-Đurić, Homer-Emily Wilson i mnoge, mnoge druge.

U ovoj igri jedan na jedan, koja se, potom, pretvara u kolektivni akt, pojavljuju se i drugi likovi u inscenaciji, urednici, lektori itd, konačno publika i kritika – ovi poslednji su uglavnom fakultativni – polazište je izvornik u svojim brojnim pojavnim oblicima; može biti sasvim nov proizvod, „ispod čekića“, prašljiva kupusara, trošni papirus, fragmentarna statua. Kakav god bio, on je unikatan, bezbedno smešten u svojoj socio-kulturnoj i jezičkoj niši; nosi sa sobom mnogo vidljivih i nevidljivih signala; skoro da nema razlike, u ovome, između, recimo, nekog odeljka kod Džejn Ostin, koji govori o društvenom položaju mladih žena, i njihovom obrazovanju, u onovremenoj Engleskoj, i Aristofanovih dnevno-političkih viceva čiju je poentu brojna atinska publika hvatala u letu; njegovih neverovatno uspelih parodija na tragički stil, posebno Euripidov koje je, opet, publika znala da ceni budući duboko impregnirana tragičkim sižeima do nivoa citiranja u svakodnevnom razgovoru. Izvornik se takođe može kretati liminalnim oblastima jezika, kao kod Kerola na primer, u kojima je otelovljena maštovita deformacija viktorijanske Engleske; Alisa je jedna sasvim obična engleska devojčica, iz dobre kuće i lepo vaspitana, koja postavlja prava pitanja, iako dremljiva – zaista, čemu služe knjige

bez dijaloga i slika? – sve dok scenom ne protrči užurbani beli zec. Igre rečima, avaj, verovatno najomraženiji segment, ali i najizazovniji takođe, kovanice i raskovanice, (što bi rekla Cica Šalabalić), stihovi, rimovani, naravno; kod Kerola, takođe, malo-malo pa se naleti na savršeno versifikovanu pesmicu koja zahteva dosta veštine i vremena; moglo bi se nabrajati u beskraj, pošto su stilska sredstva i postupci – ono predefinisano što nas čeka kao voljni ili nevoljni prevodilački zadatak – odluka doneta van našeg domašaja.

Kako god bilo, poštovanje izvornika mora biti apsolutno. Naša prevodilačka ličnost u mimezi ličnosti izvornog autora mora biti do kraja suspregnuta kako bi došla do izražaja. Neću ni da pominjem skraćivanja izvornika niti druge intervencije kojih je, nažalost, bivalo; ideološke i druge „ocene” teksta koji se prevodi mahom su izvan vidokruga prevodioca; cenzurisane verzije pojedinih tekstova, kao izraz nemoći ambijenta u kojima se tako što događa, ne smeju biti deo prevodilačkog postupka; nadalje, prevodilac, kao ne-ličnost, nema prava da zaobljava oštre ivice, nema prava na lična gađenja niti na korekcije bilo čega što bi se, možda, kosilo sa njegovim ili opštim ukusom. Današnja praksa tzv. političke korektnosti izraz je (ne)moći onih koji bi da nametnu kontrolu ne samo nad posledicama misli nego i nad mislima samim; izraz je autodestruktivne, nažalost, odlike zapadne civilizacije koja se ubrzano „dekonstruiše” gubeći pritom odlike vlastitog identiteta. Sprovođenje određenih „agendi”, pored ostalog, dovodi i do lingvističkog inženjeringa koji ubrzano banalizuje jezik i njegove izražajne moći; mnogi autori, takođe, prihvativši igru, sebe podvrgavaju autocenzuri, dok se drugi, prononsirani kao kontroverzni ili subverzivni, zabavljaju kolažiranjem motiva računajući na očekivane strahove ili barem nedoumice savremenog čoveka, pišu veoma jednostavnim jezikom insistirajući na fabuli, kao u trivijalnoj književnosti, te tako, i jedni i drugi, književnu umetnost svode na književni proizvod koji ima svoje

mesto na tržištu. Po prirodi stvari nisam posebno opredeljen za optimizam; generacijski na raskrsnici analognog i digitalnog doba, priznajem da nisam u stanju da razumem brojne tendencije savremenog društva, kao i ovog našeg još uvek pred-modernog. U tom kontekstu je pitanje položaja prevodilačke, kreativne, delatnosti usko povezano sa generisanjem novih kulturnih potreba, bilo u već postojećim formatima, bilo u nekim novim. Svedoci smo toga da se knjiga tvrdo-glavo odupire nestajanju, da relativno uspešno vodi bitku sa digitalnim nosačima sadržaja, jedino je pitanje ko i kako čita, odakle ta potreba u vremenu progresivnog opadanja pismenosti, najšire shvaćene. Spektar tema o kojima se danas može govoriti sa (obrazovanim) ljudima u velikom je neskladu sa knjigama koje su uredno složene, netom kupljene, na polici i to je, zapravo, izvor zabrinutosti, barem načelne.

Nakon što sam, u prethodnom odeljku pokušao da odglumim – prevodioci su imitatori, zar ne? – pesmistički nastrojenog sociologa savremene kulture, vratio bih se na pitanje odnosa izvornik-prevod, izvorni autor-prevodilac. Svako ko započinje neki posao gaji nade, obuzima ga zebnja, sumnja; u slučaju prevodilačkog posla, barem je spokoj zagarantovan, ishod je sasvim jasan: neće se uspeti. Krajnje sumaran prikaz izvornika, bilo kog, bilo odakle, pokazaće da tu ima savršenog viška materijala i postupaka; formalne odlike: versifikacija, stope, stilske figure, upotreba (ne) književnih dijalekata, pomenute igre rečima i mnogo toga drugog, teško da mogu biti u najvećem broju slučajeva adekvatno prenete; negde će se čak pomenuti i ono čuveno o neprevodivosti. Ukoliko se previše insistira na formalnim odlikama, u prenošenju metričkih obrazaca na primer, može se dogoditi, kao povremeno kod naših starih prevodilaca antičke poezije, da se zađe u atar nerazumljivog; ako se one prenebregnu, onda performanse izvornog teksta nisu dovoljno vidljive; Đurić se, na primer, nije dosledno bavio homerskim ponavljanjima i stalnim epitetima; s jedne

strane pokušavao je da u Homera udahne duh naše junačke narodne poezije, u čemu je uspeo, dok je s druge, možda, vodio računa o tome da ta ponavljanja ne budu tegobna čitaocima; s treće, pak, može se konstatovati i to je da njegov prevod, *salvo respectu*, zastareo te da slabo deluje na senzibilitet modernog čitaoca, obično učenika, i da povremeno biva nerazumljiv. Ovo nas dovodi do jedne, veoma nezgodne, odlike prevoda: zastarevaju. Dok je izvornik, kako rekosmo, bezbedno smešten u svojoj niši, senzibilizirajuća snaga prevoda vremenom opada, njegove stilske performanse postaju prepreka razumevanju, što je najgori mogući ishod, te biva isključen iz opšte recepcije. Stoga bi se, kako se čini, moglo založiti za pluralitet prevoda, jednostavno rečeno, njihovu bržu „zamenu” koja bi mogla odgovoriti na potrebe savremenog čitaoca. Skoro savršeni primer za ovaj stav jeste recentni engleski prevod *Odiseje* Emili Vilson;¹¹⁶ izvanredno postignuće u inače bogatoj prevodnoj tradiciji – prevoda Homera na engleski do sada ima oko dve stotine, integralnih i delimičnih. Izbegavajući „povišene tonove” i svečanu skoro zagrobnu ceremonijalnost, izbegavajući i odstranjujući viševjekovne naslage raznolikih senzibiliteta i učitavanja – među kojima su i hrišćanski – koje su skoro zatrpale izvornik, Vilsonova je uspela da oživi okolnosti i ličnosti, da skoro učini taktilnim Homerov svet te da u velikoj meri među nama rekonstruiše ono uzbuđenje drevnih slušalaca, nanovo nam približavajući ovaj prvi roman Evrope.

Kada se jednom nađemo pred izvornikom, celovitim, neskraćenim, s apsolutnim poštovanjem njegovog integriteta, nakon što ga uzduž i popreko pojмимо i detektujemo sve njegove slojeve, pri ruci su nam brojni, ali ograničeni, modaliteti prenošenja, pre-vođenja. Bilo da krećemo od poznate

116 Homer, *The Odyssey*; Emily Wilson, Norton Library, 2018; do sada, nažalost, nisam imao uvida u njen najnoviji prevod *Ilijade* iz 2023.

Draidenove trijadne strukture,¹¹⁷ ili nekih drugih pristupa, pokušaćemo da izvornik približimo nama i našem vremenu, ili ćemo se pomeriti ka njegovom, ili se naći u nekim graničnim situacijama apsolutne kreacije u kojima prevodilac postiže kumulativni utisak koji u najvećoj mogućoj meri odražava sve ono što izvornik prenosi. I to bi bio, prema nekoj mojoj internoj „filozofiji prevođenja” neki maksimum učinka; kumulativni utisak trebalo bi da bude presek postignutog i nepostignutog, iskazanog i neiskazanog; moguća forma izvornika koja bi bila prihvatljiva kulturnom entitetu iz kojeg smo ga preneli. Sve ovo, razume se, predstavlja jedan veoma dinamičan sistem, sve je u njemu u pokretu, različita rešenja i pristupi proishode iz idiosinkrazije prevodiočeve, spoja svega napred iznetog i još mnogo toga; Homerovi junaci mogu se naći u srednjovekovnim oklopima, likovi iz Petronijevog romana mogu govoriti timočko-prizrenskim dijalektom, likovi iz Plautove komedije mogu biti elitni stanovnici Dorčola, žal za damama iz davnih vremena, koju je iskazao Fransoa Vijon, može biti ilustrovanu ženskim likovima iz zlatnog doba Holivuda i tako dalje, i tako dalje. Najvažnije i presudno – za koji god se postupak opredelimo, on mora biti konzistentan i jednako sproveden, sistematično i jednakim intenzitetom. Primera radi, ako smo se opredelili za to da imena likova u nekoj Aristofanovoj komediji prevedimo, onda moraju biti *sva* prevedena; ako hoćemo, kao Nabokov u njegovom maestralnom prevodu *Alise*, da englesku devojčicu izvučemo sa njenog maglovitog ostrva i da učinimo da govori ruski, onda ćemo je sasvim prevesti u (maglovitu) Rusiju, nazvaćemo je Anja, i učiniti da ona, prisećajući se školskog gradiva, govori o Vladimiru Monomahu,

117 John Dryden, *Preface to Ovid's Epistles*, 1680; trostruki model podrazumeva: metafrazu (metaphrase – word for word), parafrazu (paraphrase – retaining the sense) i imitaciju (imitation – modernisation and adaptation).

iz knjiga koje su bile poznate ruskoj deci, a ne o Vilijamu Osvajaču. To onda biva sasvim prevodom i sasvim odgovara veoma adekvatnom određenju Džordža Stajnera o kreativnoj aporijaciji.

Gde to, u našem slučaju, prenosimo izvorni tekst? Na maglovito ostrvo, na kojem lingvistika i politika idu ruku pod ruku. Govornici srpsko-hrvatskog jezičkog dijasistema, ili preciznije, standardnog novoštokavskog, svojski su se dali na fabrikaciju novih lingvističkih entiteta, pokušavajući da načine razlike tamo gde ih nema te da prodube raseline – da pronađu više onoga što razdvaja nego što spaja. U slučaju srpskog književnog jezika primetno je, i povremeno pogubno, nejakno delovanje jezičkih matrica onog dela naroda koji je imao razvijenu urbanu kulturu i bio u vezi sa evropskim tokovima; iz srpske jezičke „revolucije” devetnaestog stoleća, dominantno ruralne, proistekle su mnoge dobre okolnosti, međutim, dosta toga je uništeno, kao u svakoj revoluciji, naime, veoma je problematično podizati narodni jezik na nivo književnog bez učešća onih varijeteta koji su već imali status književnog jezika i manje-više razvijenu produkciju; današnji savremeni grčki, na primer, rezultanta je veoma složenog odnosa, povremeno turbulentnog, između katarevuse – starog književnog jezika brižno čuvanog još od vremena starogrčkog, i dimotiki, narodnog jezika koji se spontano razvijao iz govornih varijeteta; u slučaju srpskog, jasno nedostaje jedna „katevusa” sa razvijenom apstraktnom terminologijom i čitavim nizom drugih izražajnih sredstava. Ljubav i briga prema jeziku u nas u oštroj su opreci sa činjenicom da nemamo završen korpus rečnika, da čitav niz važnih poslova nije okončan; etimološki rečnik – valjda smo jedini slovenski narod koji ga nema – veoma sporo se realizuje, dok je čitav niz praktičnih priručnika pusta želja. Pravopis, suštinski potreban alat koji treba da rasvetljava i da bude instruktivan, uglavnom je esejskog tipa, sa gomilom dubleta i rešenja koja se arbitrarno menjaju te

stoga izazivaju uglavnom nesigurnost i nespokoj, čak i kod iskusnih lektora. Mnogo toga prepušta se „jezičkom osećanju” govornika, transkripcija i adaptacija stranih reči, u ovoj našoj priči veoma važna, nikada nije došla na red da bude sistematično uređena. Što se tretmana u javnoj sferi tiče, potpuno je jasno da su jezik, kao i studije jezika, beznadežno zaglavljene u korozivnoj atmosferi zagledanosti u sopstveni pupak, izmišljanja opasnosti i neprijatelja istog, ponajviše je to engleski, dakako – premda je jasno, prema oceni profesora Bugarskog, da je domaća nepismenost njegov najveći neprijatelj – te sterilne uronjenosti u „identitet” i paralingvističke akrobacije kojima nema kraja; sve to začinjeno je izborima za „najlepšu reč”, s jedne strane te zahtevima za rodnu osetljivost – premda u načelu ne izražavam svoje protivljenje ovom konceptu nego načinu na koji se nameće – i političku korektnost s druge. No dobro, kako reče nemački istoričar Teodor Momzen, nije u redu da se zanatlija žali na svoj alat i zanat. Dok nas AI ne zameni u potpunosti, služićemo se *jezikom ljudskim* tako kako znamo i umemo. I prevoditi. Stajati između dve strane.

Саша Радојчић

О МОГУЋНОСТИ ПРЕВОЂЕЊА

Када сам био, код једне данас угашене издавачке куће, на разговору за склапање свог првог озбиљнијег преводилачког посла, пошто смо већ утврдили рокове и износе накнаде, и започели оно уљудно ћаскање којим се пословни разговори окончавају, уредник ме је питао где сам завршио германистику. Нигде, одговорио сам. Дипломирао сам философију. Већ код речи „нигде“, уредник је просто поскочио на столицу, а његов поглед је одавао да управо помишља како је разговор који смо дотле водили био траћење времена. То је приметио и приређивач издања, који је био присутан, и стао је да уверава уредника да формалне квалификације у овом случају неће бити проблем. И касније сам сарађивао са истим тим уредником, и то на његову иницијативу. Али његова прва реакција је заправо симптоматична за моју преводилачку ситуацију, како тада, тако и данас.

Себе не доживљавам као преводиоца, него као човека који, уз све остало чиме се бави, и колико му то остало допушта, повремено преводи. За тридесет година, уз неколико десетина чланака, превео сам са немачког језика свега 13 књига из области философије и сродних дисциплина. Да живим од тога био би то веома скроман живот. Преводио сам најчешће лети, у време школског

распуста. Иако преводим углавном онда када ме неки издавач или уредник часописа позове да то учиним (или, како се то каже, по наруџбини, што у нашим условима не подразумева нужно исплату хонорара), ти преводи су се, некако сами по себи, у већој или мањој мери окупљали око онога што је у средишту мојих философских и књижевних интересовања – око питања разумевања и тумачења. Био сам и остао херменеутичар. Зато ће и мој прилог зборнику о превођењу бити обојен запажањима колико о језику, толико и о интерпретацији.

Јер, превод и јесте нека врста интерпретације. Целину језичког облика и смисла која чини неко дело „преводимо” из једног језичког система у други. Да бисмо то учинили, претходно морамо да будемо начисто и са језичким обликом и са смислом. Како се то дешава, није лако објаснити, јер ни једно ни друго не зависи примарно од формалних процедура које би се научиле и примењивале као било која друга вештина, већ од нечега што би могло да се назове индивидуалним афинитетом између текста и његовог читаоца (преводиоца). Потребно је најпре да разумемо шта је речено на изворном језику, а потом да то што смо разумели што боље пренесемо у други језик. Али шта овде значи израз „што боље”? Чиме се то „боље” (или „горе”) мери? Ако читалац који је и преводилац не уме да се отвори тексту, ни текст се неће отворити њему. Можда ће на крају бити преведен, али ће превод вероватно деловати круто и некако дрвено.

Али чак ни онда када је тај основни захтев усклађености текста и његовог преводиоца испуњен, ништа не гарантује да ће превод бити успешан. Постоје границе преводивости. Оне су у уметничкој прози свакако порозније него у поезији, у којој је приликом превођења потребно превести и значења и стил (као у прози), али и песничку форму и метар. Сигуран сам да у свакој националној књижевности постоје песме које преводиоцима

задају непремостиву тешкоћу, песме које се на други језик једноставно не могу превести, а да се при томе не изгуби неки од поменутих аспеката. Узмимо за пример једну кратку песму Душана Матића, под насловом „Годишња доба”:

У пролеће нешто пролеће
Лети све лети
У јесен све је сен
Зими нешто зими

Ова песма, заснована на језичкој игри, добра је илустрација тезе о границама преводивости; она би такође могла да буде коришћена као вежба за изговор дужина у српском језику.

Уз своје преводе Настасијевића, немачки слависта Роберт Ходел записао је упозорење да превођење песника снажно усидрених у матерњи језик има саморазумљиве границе, те је на преводиоцу одлука хоће ли се „више оријентисати на смисао или форму”. Пошто не може да подједнако успешно, а истовремено, преведе и смисао и форму, његов превод ће зависити од те претходне одлуке. Границе преводивости упућују изазов да се пронађе начин да се оне, ако не могу бити прекорачене, макар заобиђу. Свима су познати Раичковићеви репеви Шекспирових сонета – који су рађени на основу прозног превода садржаја песама.

Превођење философије је сличније превођењу уметничке прозе него поезије, уз нека ограничења. Једно од њих се тиче захтева за доследношћу терминологије. Иако је на српски преведен велики број дела најистакнутијих философа, а постоји и овдашња философска продукција солидног обима и квалитета, незахвално је тврдити да је српска философска терминологија потпуна и стабилна. Чак и да јесте тако, остао би проблем

превођења философских текстова са иновативним појмовним и термилошким решењима. Пример таквог текста био би било који Хајдегеров есеј после његовог „обрата”, где су појмови, додуше, доследно коришћени, али су конституисани на оригиналан начин. На другој страни, Кантова *Критика чистиога ума* је прави егзерцир појмовне и термилошке строгости. Када преводи неки философски текст, преводилац мора да познаје и то како су до сада превођени поједини философски термини у делима других философа, или у другим делима философа о којем је реч. То, наравно, не значи да треба да се одрекне било каквих иновација или настојања да се постојећа терминологија поправи или допуни, али значи да треба да познаје начин говора који је у оптицају у философији, односно у одређеној њеној дисциплини. Зато ће неку философску књигу у многим случајевима лакше и боље превести философ него професионални књижевни преводилац. Додајем: не увек и не по правилу.

Следећи проблем који се отвара приликом превођења философске литературе јесте то што философија, за разлику од лепе књижевности, има претензије на истинитост свога говора, те би свака погрешка или непрецизност у преводу могла да угрози ове претензије. Језички облик изношења философских мисли и аргумената није семантички неутралан. И не само то; пошто је читање философских текстова један облик интерпретације, превод философског текста ће бити суштински одређен и вођен његовом интерпретацијом. Иако је несумњиво историјски Платон сингуларна појава, кроз векове су генерације философа, пратећи своје интерпретације Платонових текстова, оформиле читаву једну галерију ликова Платона који се међусобно разликују у већој или мањој мери. Исто важи и за Аристотела, Канта, Ничеа – за било које знатније философско име. Када неко преводи Платона, он, наравно, преводи текст његових

дијалога, који је утврђен и познат. Али текст превода Платоновог дијалога биће неминовно обојен интерпретацијом коју преводилац, било да је свестан тога или не, заступа.

Својевремено сам ову тезу шире образложио у огледу „Превод као интерпретација”, који је у поднаслову одређивао свој предмет као „Павловићев превод Платонове *Државе*”. Реч је о оном преводу Платоновог најважнијег дела у којем је Бранко Павловић, тадашњи професор античке философије на београдском Философском факултету, вођен својим идејама о значењу текста, кориговао (исправио, изменио или допунио) велике делове старог превода Албина Вилхара. Иако није превео целу *Државу* испочетка, него је задржао значајне сегменте Вилхаревог превода, изменивши око једне трећине укупног обима текста и додавши бројна објашњења у фуснотама, његов рад се не може описати као једноставна адаптација постојећег, него заиста као нови превод. У поменутом огледу сам изнео низ примера различитих начина на које је Павловић уносио измене у превод. Овде ћу у једном опсежном наводу пренети неколико тих примера као илустрацију тезе коју заступам.

Знатан број Павловићевих интервенција можемо да разумемо као корекцију превода појединачних речи или израза. На пример, (353d) Вилхар преводи ἀρετήν ... ψυχήс као „моћи душе”, док је Павловић тачнији са „врлине душе”. Међу корекције спадају замена израза „пријатељ мудрости” речју „философ” (376b), односно речи „песници” речју „митотворци” (377c), али то нису интервенције од већег значаја. Важније је када корекција једне речи мења смисао читаве реченице, на пример, када афирмацију претвара у негацију или обрнуто; тако Павловић (406c) речи „из

незнања” исправља у „не из незнања” (οὐκ ἄγνοια), или (487d) реч „корисни” исправља у „некорисни” (ἄχρηστους); можда се на оба ова места у старијем преводу ради о грешкама у штампи; у сваком случају, ти детаљи показују са каквом пажњом је Павловић исправљао превод.

Сложенија је корекција на 354b, где се износи дилема да ли је правичност „неспособност и незнање, или мудрост и способност” (како преводи Вилхар), односно „порок или врлина, неукост или мудрост” (у Павловићевом преводу); поређење са оригиналом (δικαίον ... εἴτε κακία ἐστὶν καὶ ἀμαθία, εἴτε σοφία καὶ ἀρετή), потврђује да је Павловићев избор речи нешто бољи од Вилхаревог, али да конструкцију исказа преводи стилски и логички другачије него што је дата у изворном тексту; он овде уместо опозиције чији пар чине по два квалитета истих вредности (најпре негативне: κακία, ἀμαθία, а затим позитивне: σοφία, ἀρετή), користи две опозиције са по два супротстављена квалитета, што израз чини компликованијим.

Следећи пример (364b) је још занимљивији, јер допушта да наслутимо нешто и о преводилачкој мотивацији. Платонов Сократ у дијалогу говори о томе како неки људи обилазе богаташе и уверавају их да ће приношењем жртава добити од богова помоћ и опроштај од неправди које су починили они сами или њихови преци. Те људе Вилхарев превод именује као „свештенике и пророке”, а Павловићев као „варалице и врачѐ”. Већ и на први поглед је јасан негативан вредносни призив Павловићевог превода, у поређењу са неутралним Вилхаревим. У оригиналу то су αὐῤῥται καὶ μάντεϊς. Павловић у коментарима уз превод износи мишљење да је ово место „уперено

на припросте, сујеверне и похлепне припаднике орфичке секте” и позива се на сродно место у Платоновом дијалогу *Федар* (Phaidr., 244de). Вилхарев превод је у дословном смислу тачнији, док Павловић прати логику значења текста, критичко-иронијски цртајући лаковерност богаташа, и тиме се хотимично огрешује о дословну верност оригиналу, да би остао веран његовом смислу. Сматрам, ипак, да би читалац и сам, без преводиоачеве помоћи, докучио иронијску црту у Платоновом опису, као и да је именовање „варалице и врач” морализаторско и да са становишта „просвећене” свести исправља слику која за Грке Платоновог времена можда и није била толико крива. Занимљиво је, такође, да међу осталим преводима Платонове *Државе* које сам консултовао, на овом месту слично морализаторско тумачење уноси и класични немачки Шлајермахеров превод: „Gaukler und Wahrsager”; новији Фретскин превод је неутралнији: „Bettelpriester und Wahrsager”; у Шоријевом енглеском преводу „begging priests and soothsayers”.

Из ових примера се, верујем, види да су конкретна преводилачка решења мотивисана претходним схватањем текста, односно његовом интерпретацијом. Ни обичан читалац ни преводилац не приступају тексту у неком идеалном стању, у „херменеутичком вакууму” (како је то немогуће стање својевремено назвао Драган Стојановић), него увек у ситуацији вишеструко омеђеној и предодређеној оним што херменеутичари одређују као „хоризонт”, а што са собом у ситуацију читања или превођења уноси како читалац (преводилац), тако и сам текст. „Стапање хоризоната” као исход њиховог сусрета увек укључује и оне смисаоне слојеве које актери носе у

зависности од свог културно-историјског положаја. Свако време ће другачије схватити, односно превести базичне текстове своје културе. То, са друге стране, значи да је Платон којег ми читамо неминовно другачији од Платона којег је читао почетак 19. или средина 20. stoleћа. Исти је текст у свом идеалном погледу, али значења до којих може да се дође у историјски конкретном процесу стапања хоризоната читалаца (тумача, преводилаца) и текста нису иста. Зато се класици преводе више пута. Зато свака култура која држи до себе, преводи класике.

Постоји још један чинилац који лимитира могућност превођења. Реч је о томе да превођењем на други језик текст бива упућен другој традицији. Велика поезија је увек везана за одређени језик, а тиме и за склоп предања које је тим језиком ношено. Песма „Ускрс 1916.” Вилијема Батлера Јејтса не може се разумети изван контекста ирске историје, баш као што се „Фуга смрти” Паула Целана не може разумети изван контекста који овде чини историјска судбина јеврејског народа, али и судбина самог песника, који је, једини у својој породици, преживео ужас нацистичких логора. Овде за примере намерно бирам песнике који певају на језику који им је у исти мах језик Другог – и то у појачаном смислу, језик Другог који реално угрожава и уништава. Превођење тих песама је, наравно, решив задатак, али се поставља питање како „превести” контекстуалне везе; вероватно је најбоље решење у додавању „апаратуре” – објашњења или коментара уз превод. То, међутим, значи, да сам превод није довољан да преведе све оно битно, зато што је упућен читаоцу који долази из друге и другачије традиције. Можда је додавање „апаратуре” пожељан модел за објављивање превода, не само поезије, већ и уметничке прозе и философије. Али како у томе пронаћи праву меру? Колико објашњења је читаоцу потребно да би боље разумео превод? Која објашњења му нису потребна?

Јер, није сваком читаоцу потребна иста количина, нити иста врста овакве помоћи. Све се своди на налажење праве мере. И коначно, да ли су и колико су објашњења, када постоје, неодвојива од превода? Она не само што помажу, већ и сметају преводу, успоравају и компликују читање.

Превођење, према томе, има своје границе. Није све у свакој историјској ситуацији преводиво, а и оно што јесте, није преводиво на исти начин. Но, без обзира на те границе, превођење је у неком обиму и неком облику могуће. Али како? Шта је то што заснива могућност превођења? Овде ћу, у најкраћим цртама, изнети скицу образложења те могућности. Она се заснива на једној старој теорији о односу мишљења и језика, коју су у антици заступали припадници стоичке школе и Августин, а у новије време су варијанте тог схватања развијали Валтер Бенјамин и Ханс-Георг Гадамер. Реч је о теорији по којој су сви појединачни језици човечанства историјске егземплификације једног универзалног језика којим нико не говори, али који стоји у основи говору на сваком појединачном језику. Када преводимо, ми се ослањамо на тај универзални језик као медијум превођења. Језици (на пример, српски и грчки) се не преводе директно један са другог, него преко универзалног језика човековог ума.

Стоици су правили разлику између изреченог и унутрашњег говора, говора душе (λόγος προφορικός односно λόγος ἐνδιάθετος). Августин разликује првобитну и спољашњу реч. Изворна, првобитна реч је по њему реч срца, односно мисли, унутрашња реч (*verbum cordis, mentis, interius*), која нема чулни облик, нити се може изједначити са речју ма којег постојећег језика: „*verbum est quod in corde dicimus: quod nec graecum est, nec latinum, nec linguae alicuius alterius*”. Насупрот томе, спољашња реч се увек појављује у својој чулној и историјској одређености. У спољашњој речи је исказана и отеловљена

унутрашња реч, али сама унутрашња реч је независна од такве спољашње појаве. Када чујемо неку реч изречену неким одређеним језиком, оно што настојимо да разумемо није њен посебан, спољашњи, чулни лик, већ унутрашња реч мишљења коју тај чулни лик речи отеловљује.

Валтер Бенјамин је у спису „Задатак преводиоца” говорио о Божјем језику, као правом или истинском језику, коме се човеков говор само приближава, али га не достиже. Превод није само онда када са једног ограниченог људског језика преносимо смисао неког текста у други језик, него је, строго гледано, по Бенјамину сваки наш говор по својој природи превод – наиме, превод са Божјег језика на конкретни историјски језик.

Концепција унутрашње речи је важан аспект и филозофске херменеутике Х.-Г. Гадамера, специфичне по томе што истовремено тврди универзалност и коначност језика и мишљења. Када разумевамо, то чинимо у језичком медију, и читав наш однос према свету има језички карактер; бесмислено је *говори́ти* о неком предјезичком или ванјезичком искуству. Али свет се такође не исцрпљује у језику, структуре језика не могу да потпуно пресликају структуре света. Штавише, у овом односу примат је на страни језика, а не света.

Да закључим. И границе и могућност превођења зависе од природе наше језичности. *Уколико* постоји универзални језик човечанства, са својом граматиком, онда је превођење између појединачних језика могуће сразмерно томе колико се у неком појединачном језику остварује идеалност универзалног језика. Пошто се она може остварити само делимично, и превођење је увек могуће, али увек само делимично. *Уколико* универзални језик не постоји, него само појединачни језици, онда се превођење своди на примену коначног броја правила, при чему тај број може бити веома велики. Тако преводе машине. Веома тачно и покатакд бесмислено.

Ана Кузмановић Јовановић

ПРЕВОЂЕЊЕ КАО СОЦИО-КУЛТУРНА ПРАКСА¹¹⁸

Преводјење је пракса стара колико и сама цивилизација. Ипак, статус ове делатности као и њених делатника, преводилаца, увек је био подређен самом чину стварања оригиналног дела. Према традиционалном, увреженом ставу, преводиоци су, баш као и преводи, најбољи када су транспарентни, то јест – невидљиви¹¹⁹. То традиционално гледиште успоставља хијерахијски однос између аутора (оригинала) и преводиоца (копије), те преводиоца представља као онога који „изневерава чист изворни текст”¹²⁰. Аустријски писац Томас Бернхард је то сликовито и немилосрдно описао, одговарајући на питање новинара да ли осећа сатисфакцију кад види преводе својих књига:

118 Текст је штампан прилагођена верзија излагања са семинара „Културни трансфер у садашњости”, који је одржан 7.3. 2024. у Институту за европске студије.

119 Lawrence Venuti, *The Translator's Invisibility. A history of translation*, London: Routledge, 2008.

120 Susan Bassnett, *Pokoran ili moćan – novo vrednovanje uloge prevodioca*, у: *Polja*, 460, 46-56 (prevod Predrag Šaponja).

Не, уопште. Забавно је, али нема никакве везе са оним што сте написали, зато што је то књига оног ко ју је превео. Он иде својим путем и његов пут увек избија у први план. Преведена књига уопште не наликује оригиналу. Она је попут леша који је ауто газио све до непрепознатљивости. Ви можете да покупите те остатке, али то ничему више не служи. Преводиоци су нешто ужасно. Они су сиромашни људи који ништа не зарађују за своје преводе, добијају најниже хонораре, скандалозно ниске, како се то каже, а и резултат њиховог рада је ужасан, тако да се то на крају изједначи. Када радите нешто што није ништа, онда и не треба ништа да добијете за то. Зашто би неко уопште преводио, требало би одмах нешто своје да напише, зар не? Превођење је језив начин служења¹²¹.

Ако оставимо овај Бернхардов екстремни став по страни, видећемо да се новија перспектива односа аутора и преводиоца ослања на постмодернистичке теорије односа аутора и читаоца, те, позивајући се на Дерида, постулира да „превођење служи како би нас подсетило да не постоји апсолутно значење, нити оригинал који се не би смео довести у питање”¹²². По речима Сузан Баснет:

Последњих година је нарастао отпор сагледавању превођења као изведене, другоразредне активности, паралелно са развојем дисциплине студије превођења и теоретским делом које изно ва разматра однос моћи између писца и читаоца. Појам смрти аутора неминовно је морао водити

121 Кристина Флајшман, *Разговори са Томасом Бернхардом*, Београд: Ред Бокс (превод са немачког Новак Гуслов), 2020, 111-112.

122 Susan Bassnett, op. cit, 46.

ка смрти оригинала, а када оригинал престане да постоји, ни превод се више не може посматрати као нешто споредно у односу на њега, а преводилац бива ослобођен робовања свемоћном извору¹²³.

Преводилац, дакле, „ослобођен робовања свемоћном извору” преноси значење изворног текста у нови контекст и прилагођава га, на основу својих сопствених искустава, знања и уверења¹²⁴. Овај процес предмет је интересовања, између осталог, критичких студија превођења, дисциплине која даје важан допринос разумевању начина на који дискурси моћи циркулишу у друштву¹²⁵.

Стога, иако је превођење углавном индивидуална активност, важно је да о њој промишљамо у заједници, како академској тако и професионалној, јер је несумњиво у питању пракса са важним друштвеним, културним и политичким последицама. Због тога су скупови попут овог организованог на Институту за европске студије, *Културни трансфер у савремености*, где преводиоци и теоретичари заједно деле своје увиде и праксе, посебно важни. Моја разматрања, заснована на личној преводилачкој пракси али и наставничком искуству у области књижевног превођења, биће фокусирана на представљање ширег друштвеног, културног и политичког контекста у којем се превођење одвија.

Језички проблеми и питања повезана са трансфером из изворног у циљни језик несумњиво су од огромног значаја, и оно су на шта сваки преводилац непосредно обраћа највише пажње. Међутим, превођење није само језички, већ и социо-културни процес који у значајној

123 Исто, 48.

124 Basil Hatim & Ian Mason, *Translator as Communicator*, London: Routledge, 1997.

125 Lawrence Venuti, *op. cit.*

мери доприноси конструкцији дискурса моћи у одређеном друштву¹²⁶. Оно је „облик интеркултурног трансфера, који отвара изворни текст новим читаоцима на новом језику, где ће најчешће бити читан као да је оригинално писан на циљном језику”¹²⁷, у чему и лежи потенцијални утицај (и опасност!) преведеног текста у новој средини. Као што нас историја учи, превођење може бити субверзивно, па чак и опасно по живот – сетимо се само преводиоца Библије, Вилијама Тиндала, који је у XVI веку у Антверпену спаљен на ломачи „због јеретичких преводилачких активности”¹²⁸.

Књижевни преводи (фокусирајмо се на њих) доприносе размени прича, идеја, перспектива, погледа на свет између два језика и две културе. Књижевност, као одраз друштва и људског искуства, носи у себи суштину културе – њене вредности, веровања, историју и колективно памћење. Кроз књижевно превођење, ова културна блага постају доступна читаоцима изван језичких граница оригиналног дела, омогућавајући истраживање различитих културних светова и уважавање различитих књижевних традиција.

Књижевно превођење омогућава и дијалог међу различитим културама, омогућава читаоцима приступ наративима и перспективама који би им иначе били недоступни. Кроз преводе страних аутора упознајемо се са различитим културним нормама, вредностима, искуствима – у питању је огроман потенцијал за развијање емпатије, прихватање другог и другачијег.

126 Овим проблемом бави се савремена интердисциплинарна област, *критичке студије превођења* (вид. ауторе као што су S. Bassnet, M. Baker, G. Toury, L. Venuti).

127 Jeremy Munday, Translation and Ideology, *The Translator*, 13(2), 195-217, 2007, 196.

128 Susan Bassnett, op. cit, 49.

Књижевни преводи такође доприносе формирању књижевног канона у одређеној језичкој заједници. Сетимо се само Дон Кихота, Хамлета, Ане Карењине и безбројних других јунака и јунакиња који су, захваљујући преводима, превазишли оквире националног језика и културе у којој су настали и постали универзална књижевна дела. Међутим, та културна размена готово никада није узајамна нити реципрочна. Увек постоји неравнотежа између такозваних великих и малих језика, књижевности и култура¹²⁹. Та неравнотежа би несумњиво требало да буде предмет одређених културних политика у тзв. малим културама, као што је наша; међутим, то очигледно није случај – довољно је отићи у било коју књижару и видети да је преводне књижевности несразмерно више него српске. Овај утицај превођења на ширење доминантног књижевног и културног канона важна је тема у оквиру савремених постколонијалних студија¹³⁰.

Када промишљамо о преводилачкој пракси, треба да промишљамо, дакле, не само о томе како се преводи, већ и шта се преводи, за кога се преводи, ко бира шта ће се преводити, ко одобрава финалну верзију превода, као и којим дискурсима преводи помажу да буду конструисани и одржани у циљној култури и језику.

Културни трансфер увек представља и селективну апропријацију, присвајање – преводиоци неминовно морају направити одређене изборе, шта ће укључити а шта неће укључити у свој текст; такви избори су ограничени не само тематском или просторно-временском релевантношћу, већ и идеолошки¹³¹. Познат је избор који

129 Наравно, о малим и великим културама говорим само у квантитативним терминима, не квалитативним.

130 Види на пр. Susan Bassnett & Harish Trivedi (eds), *Literary Translation in India*, New Delhi: Sahitya Akademi, 1999.

131 Mona Baker, *Translation and Conflict: A Narrative Account*, London: Routledge, 2006.

је преводиоцима понудио немачки теолог Фридрих Шлајермахер (Friedrich Schleiermacher) још почетком 19. века. Пишући о методама превођења, Шлајермахер их је свео на свега две: преводилац може да се фокусира или на текст, или на читаоца; у првом случају, текст се минимално одваја од изворника, задржавајући особености изворног, страног језика (тзв. *ѿостѿрањивање* или енгл. *foreignization*), док се у другом случају спроводи етноцентрична редукција изворног текста како би се он прочистио од свих страних примеса и одомаћио у циљном језику (*одомаћивање* или енгл. *domestication*)¹³². Преводилачка стратегија којој ће преводилац прибећи зависи од много чинилаца; некада је најважнији доминантан културни модел у циљној култури¹³³, али често превлада лично искуство и доживљај оба језика које има сам преводилац¹³⁴.

Превођење је у критичким студијама дискурса виђено и као процес реконтекстуализације: то је процес који „увек укључује трансформацију, а шта ће тачно бити трансформисано зависи од интереса, циљева и вредносног система контекста [заједнице/ културе] у коју одређени текст бива реконтекстуализован”¹³⁵. Преводиоци

132 Lawrence Venuti, *op. cit.*, 15.

133 Тако је, на пример, у англосаксонској преводилачкој традицији уобичајено одомаћивање превода. Закони тржишта, културни империјализам, само су неки од разлога за ове тенденцију (вид. Lawrence Venuti, *op. cit.*).

134 Као пример из сопствене преводилачке праксе, могу навести проблем превођења романа Жозеа Сарамега и његове специфичне синтаксе, као и редукване употребе интерпункције, која често није у складу са правописом португалског језика, али је есенцијалан елемент његовог особеног стила, јер намеће читаоцу специфичан ритам читања који је неопходно усвојити за правилно разумевање пишчеве поруке.

135 Theo Van Leeuwen & Ruth Wodak, *Legitimizing Immigration Control: A Discourse-Historical Analysis. Discourse Studies*, 1(1), 83-118, 1999, 96. Како, на пример, преводити небинарни језик, који српски стандардни језик још увек не препознаје? Одговор ће

су, као и писци, идеолошки агенси зависни од дискурзивног поретка који утиче на њихов рад, те стога превод можемо посматрати као самосталан текст који, као и сви текстови/ дискурси који циркулишу у одређеном друштву, рефлектује интересе одређене културе или групе.

Преводиоци, дакле, нису пуки проводници језика, већ доносе одлуке и праве изборе који могу имати значајан утицај на то како ће преведен текст функционисати и бити примљен у другој култури. Ти избори су неодвојиви од динамичног односа моћи и идеологија присутних у оба језика и културе, како изворном тако и циљном¹³⁶.

Мислим да је ова питања социополитичког и историјског контекста продукције и рецепције текстова важно отворити и у српској преводилачкој заједници, како академској тако и професионалној. Који је то идеолошки контекст у којем се данас одиграва књижевна и преводилачка продукција и рецепција? Без сумње, то је неолиберални капитализам и његова логика и етика тржишта¹³⁷ које доминантно устројавају и овај сегмент социо-културног живота. Тржишна логика одређује шта ће се преводити, пре свега. Сведоци смо да су књиге постале роба са тржишном вредношћу, те као таква подложна законима тржишта као и свака друга роба. Тржиште је динамично, променљиво, па је таква постала не само рецепција књижевности, већ се и културне политике управљају према тржишним законима¹³⁸.

свакако зависити од самог преводиоца и његовог или њеног језичког осећаја и искуства.

136 Munday, op. cit.

137 David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford: Oxford University Press, 2005.

138 Класична књижевна критика замењена је промоцијом књига на друштвеним мрежама, подкастима и трејлерима, те данас имамо букстаграмере, буктјубере и буктокере чији прилози о прочитаним

Зашто су ова питања важна? Зато што боље разумевање фактора који утичу на трансфер значења кроз језике и културе може да нам помогне и да боље разумемо начине на који доминантни дискурси бивају одржавани или доведени у питање кроз преводилачку праксу. У питању су значајни друштвени процеси, са важним последицама, и драго ми је да на оваквим скуповима имамо прилику да о њима промишљамо и дискутујемо.

књигама често замагљују границу између плаћене рекламе и искрене рецензије или препоруке.

Мирјана Прокић

КЊИЖЕВНОЈЕЗИЧКО ПРЕВОЂЕЊЕ ИЗ УГЛА ИНТЕРПРЕТАТОРА

Културно-језички посредник

Живим у романском делу Швајцарске већ скоро 22 године и преводилац сам са француског на српско-хрватски и босански језик и обратно у кантону Нешател. У духу ове књиге могла бих рећи да је француски језик мој алтернативни свет и када сам на преводилачком задатку – ја сам глас наших миграната без којег наше културе не би могле да се споразумеју. Прецизније, ја сам као неки медијатор, културно-језички посредник између швајцарских представника власти, социјалног, здравственог и просветног система с једне стране и наших људи који су дошли да живе у кантон Нешател и у коме треба да се што боље интегришу с друге стране.

То значи да ћу се овде осврнути на књигу из угла неког ко најчешће усмено преводи – интерпретира (писмени преводи односе се нпр. на брошуре или на званичне документе), али и као неко ко веома воли књижевност и ко је студирао српски језик и књижевност у Србији, а у Швајцарској руски, француски, енглески и увод у немачки језик и књижевност, али и као неко за кога литерарно превођење није сасвим непознато искуство.

Ретко или никада се даје прилика књижевном преводиоцу да говори о свом послу (Маринковић 79). Због тога сматрам да је збирка текстова наших угледних преводаца коју је уредила Гордана Ђерић „Имитатори гласова, о књижевном превођењу и преводиоцима” озбиљна и нашем друштву потребна књига која би требало да освести, промени и побољша однос према овим језичким професионалцима без којих не бисмо могли да читамо класичну и модерну књижевност и будемо део света. Захваљујући добро осмишљеном упитнику у књизи овом феномену књижевнојезичког посредовања приступа се на истраживачки начин кроз сведочанства 10 наших најистакнутијих преводаца.

Од свих питања, наши преводиоци су у овој књизи највише говорили о самом процесу превођења и то на искрен и понекад духовит начин, као нпр. поредећи превођење са аикидом (Јанковић 181). То ме нарочито дотиче јер у мом случају усменог посредовања, да би се наставио разговор, понекад треба ублажити поруку од пошиљаоца ка примаоцу а да се притом не промени смисао.

Сложеност и захтевност преводачке професије

Ми смо више прочитали у нашем животу превода него оригинала (Божовић 121) и зато се књижевни превод јавља као специфична и најважнија форма језика. Превођење је процес који су књижевни преводиоци у овој књизи дефинисали кључним речима попут: преношење, репродуковање, поистовећивање, посредовање, усклађивање, прилагођавање, реконструисање, ре-креирање али и истраживање, стварање, селекција, као и могућност да се играмо.

Све ове речи и изрази указују на велики напор, прегнуће, покушај из дубине бића да се на свом језику пренесу енергија и емоција из језика оригинала. То је вид једне

заумне делатности, јер преводаилац својим креативним духом налази начине да преводи непреводиво тако да на крају и немогуће учини могућим. Због тога је узбуђење загарантовано, јер превођење је изазов: уђеш у текст и не знаш шта те чека. Та врста неизвесности постоји и у усменом превођењу са мигрантима: не зна се увек колико ће учесника у разговору бити и да ли ће неко сматрати да им не треба преводаилац јер мигрант може говорити у своје име или може користити нпр. „гугл преводаилац”.

Превођење је пуно тензије јер, реално гледано, тешко је бити суверен у оба језика. Усклађујући пишчев стил са духом матерњег језика, преводаилац мора непрекидно да балансира између тачног смисла и лепоте нађеног израза. Као да је увек на истраживачком задатку у оба језика због чега преводи никад нису дефинитивни. Већ једног превода је двадесетак година (Герзић 135).

Такав је посао интерпретатора: стресан јер током консекутивног превођења треба брзо наћи одговарајућу реч или израз. Интерпретатори у Швајцарској најчешће стичу сертификат где науче да треба поштовати два основна принципа приликом усменог посредовања: тачност (овде су потребни добра меморија, добра припрема у смислу познавања стручних термина и оловка и нотес за хватање белешки као и нових речи и израза) и неутралност (настојање да се више преводи а мање интерпретира). Без обзира на то што интерпретатор нема времена да пронађе најлепша језичка решења већ се као посредник у комуникацији стара да све буде тачно пренесено, он се ипак несвесно потруди да одмах да најбоље и најлепше језичко решење. На крају свог задатка често није задовољан са свим својим заменама, и не може више да поправи своју грешку. Може само да стекне још једно искуство. Ипак, ту нема осећања лепоте о којој причају сви преводиоци у овој књижи, што преводалачку делатност чини посебном.

Књижевно превођење као врста уметности

Новина у овој књизи јесте посматрати процес књижевног превођења као врсту уметности, јер ту као и код писца постоји стваралачко надахнуће и озарење као и „невидљиви помагачи”. Превод није само рационални свесни чин већ у њему учествује и читаво преводиочево биће (Јанковић 191). Тако Никола Бертолино превођење поетског текста сврстава у уметност. Текст поред садржине треба да задржи сјај и лепоту доживљаја и то најбољом комбинацијом речи и израза из свог језика. Песма се не може превести у потпуности јер се поезија у преводу губи (Бертолино 59). Ту заиста превод није никада исти као изворник већ ново, независно дело. Да не би преведена песма била као угашено сунце, потребно је и да превод светли, да задржи сјај и лепоту доживљаја (Бертолино 58). А то је могуће ако се преводац максимално идентификује са ауторовим специфичним стилем с једне стране и својом креативношћу и песничким талентом текст значењски и формално обликује најбољом комбинацијом речи и израза из свог језика с друге стране. Тако добијена песма је на крају увек једна адаптација изворника а не имитација (Бертолино, 61), једно аутономно дело али које мора да прати смисао и набој изворника. Преведени текст је више (ко)ауторско дело и одраз преводиоца него писца оригиналног текста (Герзић 133).

Преводачки порив

Упркос тежини и сложености задатка, као и недовољном вредновању своје професије у друштву, књижевни преводиоци у овој књизи показују да воле свој посао. Сада знам и зашто: преводиочев глас постаје ауторов глас на српском језику и како број преведених књига расте тако се они осећају бољим стручњацима за језик

и савршенијим стилистима. Дело постаје део преводичевог живота и као енигма се стално врти по глави, понекад и у сну (Стакић 111). У том процесу преводилац зато мора да буде вешт и да нађе меру у погледу свог присуства или одсуства у тексту. Владимир Д. Јанковић види решење у једноставности. Усавршавање је поједностављење (Јанковић 196).

Преводилачка метода

Најзначајнији део књиге је о преводилачкој методи која се не састоји само у консултовању речника и претраживању интернета, већ о ширем познавању аутора и његовог дела (Радаковић, 23). Да би преводилац исправно читао изворник потребне су претходно важне припремне радње као што су нпр. упознати се с биографијом аутора, с пишчевим намерама у чину писања, познавати реакције на пишчево дело код критике и публике (тима преводилац има стално на уму и читаоца), читати студије и коментаре који се касније могу унети као фусноте или на крају књиге. Ту спада и распитивање код колега различитих професија. Дигитална технологија не може заменити рад књижевног преводиоца. Може му бити само од велике помоћи. Ипак, све зависи искључиво од његовог талента, од његове маште, интуиције и дара (Јанковић 184). Превод треба и да одстоји јер постоји и друго и треће читање као вид корекције и побољшања квалитета превода.

У мојој пракси усменог превођења корисно је проверити употребу речи и израза код људи којима је француски матерњи језик. За књижевне преводиоце је увек могуће проверити како је неки израз формулисан у неком другом преводу, те је познавање више језика корисно искуство.

Значај преводне књижевности за српски језик

Ова књига показује колико је професија књижевног преводиоца од непроцењивог значаја за наше друштво и језик. Они нам не само отварају врата других култура и другачијих светоназора већ њиховим неограниченим језичким умећем обогаћују наш књижевни језик. Сваки наш превод има потенцијал да неприметно измени матичну књижевну и језичку културу (Божовић 119). Дobar превод са иновативним решењима сви цитирају и тако он постаје трајна културна својина (Маринковић 87).

Предлог – превођење у систему образовања

На крају, важно је истаћи да је за афирмацију ове професије потребно да се са њом читалац систематски упознаје и то кроз школски образовни систем. Тако би се читалац истовремено упознавао с писцем и преводиоцем јер „писац у сваком случају није писао на српском” (Стакић 103). Исто тако изучавање приступа и метода књижевног превођења са разних језика, њихова анализа и критика требало би да постоји као грана на нашим Филолошким факултетима. Будући да је Швајцарска мултикултурална земља у већим градовима као што су Цирих, Женева, Лозана новоотверени су факултети за превођење и интерпретацију док се на студијским групама за компаративну књижевност као есенцијални јавља модул књижевног превођења.

У Швајцарској за интерпретаторе постоје супервизори којима можемо да се обратимо за савет у неким компликованим случајевима, што би било корисно имати у књижевном превођењу нпр. у виду неке заједничке платформе. На једногодишњим састанцима поред статистичког увида у ангажовање на сваком језику, захваљујући разним упитницима и размени искустава бивамо

мотивисани на аутоевалуацију и самим тим на аутокорекцију у пракси.

Преводиоци баш као и писци повезују народе и њихове културе, повећавају свест о припадности свету и помажу да он не буде толико подељен.

Владимир Гвозден

ВИДЉИВОСТ НЕВИДЉИВОГ ЧОВЕКА¹³⁹

Научна саветница запослена на Институту за европске студије, Гордана Ђерић је идеју за књигу *Имиџајтори њасова* добила почетком 2022. године, радећи у оквиру ширег истраживања "Културни трансфер Европа–Србија од 19. до 21. века" који, кроз програм *Игеје*, финансира Фонд за науку Републике Србије. Заиста, кад је реч о културном трансферу између Европе и Србије несумњиво је да је превођење, нарочито у 19. и у првој половини 20. столећа играло кључну улогу; то је била, према речима једног старог зналца, велика "епоха превађања". Па ипак, постоји врло мали број специфичних студија или монографија које тематизују преводиоце и превођење у српској култури. Како је речено у једном од текстова у књизи, преводаца се доминантно разумева као "невидљиви човек" (Ф. Ригонат).

Имиџајтори њасова су збирка текстова десет познатих преводаца и преводитељки са немачког, енглеског,

139 Овај текст је приказ књиге *Имиџајтори њасова: о књижевном превођењу и преводиоцима*, ур. Гордана Ђерић, Београд: Институт за европске студије, 2023, који је првобитно објављен у часопису *Поља*, No 547, мај–јун 2024.

француског, руског, турског и италијанског језика (Никола Бертолино, Аријана Божовић, Боривој Герзић, Владимир Д. Јанковић, Мирјана Маринковић, Жарко Радаковић, Флавио Ругонат, Горан Скробоња, Јелена Стакић и Анђелка Цвијић), који су за нас, према речима уреднице, "имитирале стотине туђих, нама непознатих гласова". Поента је, како истиче ауторка, у томе што они имају једну способност више у односу на јунака Бернхардове познате приче "Имитатори гласова" која је позајмила наслов ове занимљиве збирке. Наиме, преводиоци умеју да имитирају и сопствени глас.

И заиста, добили смо низ занимљивих, разноликих и инспиративних текстова који, више или мање експлицитно одговарају на питања уреднице груписана око друштвеног контекста превођења, вредновања и одговорности преводаца, личности преводиоца, непреводивости, односа писаца и (њихових) преводаца (опширни упитник се налази на крају књиге, праћен биографијама сарадника). Немогуће је сажети свих десет богатих и добро осмишљених текстова, па ћемо се овом приликом држати само неколико нама блиских нити. Наш познати преводац руске и француске поезије Никола Бертолино рећи да га осећај изгнанства прати скоро откад зна за себе, те да је управо тај осећај руководио његовим преводачким настојањима. А на питање да ли је поезија непреводљива, Бертолино одговара следећим питањем: "да ли поезија и настаје у преводу?" Позивајући на Јакобсонов појам креативне транспозиције ("Песничко превођење је могуће ако се превод третира као адаптација изворника, а не његова имитација") наш познати преводац и књижевник закључује: "Преводиочев је задатак, дакле, да задржи непреводљивост као најзначајнију особину свог превода, најзначајнију јер је то особина која га најчвршће везује за изворник". Превођење поезије је ствар стваралачког

надахнућа, а "преводиалац поезије живи са својим задатком непрекидно, од јутра до мрака, из секунда у секунда".

Посебно место има разговор Петера Хандкеа и његовог преводиоца Жарка Радаковића из 1985. године, знаног по преводачком поступку који је опсесиван, само једном писцу посвећен. На Радаковићево питање да ли је превођење поновно писање, Хандке, са извесном скепсом, одговара да превођење није баш исто што и писање, али да јесте креативно, да јесте стварање. Преводиалац увек зна да ће нешто извући из текста који преводи, док у случају писања никада не знамо да ли ћемо "то нешто" пронаћи и извући на светлост дана. Текст Јелене Стакић искрено говори о њеној необичној преводачкој путањи, а посебно је спретно и духовито оживела сусрет у Паризу са аутором којег је највише, не без мука, преводила – са Мишелом Фукоом.

Тема које је константа код свих сарадника овог зборника везана је за нешто што би се могло назвати етос превођења, утемељен на одрицању и самовању, као и на дубоком емотивном сједињавању са превођеним текстом. Углавном се сви слажу да преводиалац делује далеко од очију јавности, као и око тога да је преводачка делатност драматично потцењена. Преводителка многобројних дела из савремене турске књижевности Мирјана Маринковић преводиоца види као сањара, а Аријана Божовић каже: "У извесном смислу, ко се није озбиљно бавио превођењем заправо и не зна шта је језик". У сличном кључу Анђелка Џвијић парафразира речи добитнице Нобелове награде за књижевност Дорис Лесинг, по којима би превођење било пут ка бољем писању, али уз велико одрицање.

Како се чини, на темељу овог зборника могло би се о превођењу говорити двојако: оптимистички и песимистички. С једне стране, циљ превођења јесте ширење сазнања и упознавање са другим народима, њиховим

језиком, традицијом, културом, науком, симболичким формама. Као градитељи мостова између култура, преводиоци су стварали оно што смо дуго звали светска баштина (Г. Скробоња). Значај превода јесте у томе што сваки има потенцијал да неприметно измени одредишну књижевну и језичку културу. Односно, као што у закључку свог текста констатује Боривоје Герзић: "Превођење се једног језика на други, у ширем смислу, трансфер једне културе у другу, одржава нас живим. (...) Иако неусмњиво постоји "нека тајна сила која покреће преводиоце, која им даје неко осећање моћи" (М. Маринковић), песимизам је пак везан за неразумевање значаја превођења у економском смислу. Готово сви сарадници зборника оправдано се слажу да је превођење економски потцењена категорија, а о томе најотвореније говори Владимир Д. Јанковић. По њему, права награда за преводиоца био би пре свега новац, а тек потом могу на ред да дођу признања и углед: "Највећа награда је (...) то кад књижевни преводилац и писац могу да живе од свог књижевног рада".

Гордана Ђерић у уводном тексту настоји да осветли још једну, и те како важну страну превођења. Следећи ставове Пјера Бурдијеа, она указује на разумевање превођења које је супротно романтичним представама о његовој "неутралности". Поред тога што повезује, чињеница је да превођење разграничава и дели, ствара нестабилности, конструише и деконструише поредак у свету. Евидентан је и геополитички значај превођења, поготово када је реч о преводима техничких, политиколошких, геостратешких и уопште теоријских текстова (нпр. колико је превод Ренановог списка "Шта је народ" утицао на либерални национализам у Србији итд.). Ово је свакако добар правац за даље проучавање историје превођења у српској култури и културних трансфера између Србије и Запада. Други актуелни правац био би

везан за промишљање шта ће донети вештачка интелигенција у овој области.

Главни фокус *Имиджаџора* Ђласова усмерен је ипак искључиво на књижевно превођење, које је готово увек ближе утопијском него идеолошком полу културних трансфера и за њега заиста важи став којим Боривоје Герзић завршава свој прилог зборнику: "Што се тиче књижевног превођења тачно је: *traduttore e traditore*, али је издајник нужан, а издајство корисно да би култура била жива, а људи комуницирали". Гордана Ђерић је преводилаштву приступила са много поштовања, пошавши од тезе да је оно најзначајнија форма језика. Као резултат добили смо веома користан и на тренутке узбудљив зборник, који је наишао не лепе реакције стручне јавности, што се добро видело на округлом столу "Културни трансфер у савремености", одржаном почетком марта на Институту за европске студије у Београду. Пажње вредна је вест да је у међувремену издавачка кућа Лом из Београда објавила друго издање зборника.

**ПОРТРЕТИ –
АЛЕКСАНДАР В. СТЕФАНОВИЋ
И НИКОЛА БЕРТОЛИНО**

Andrijana Ružić

O MORALU JEDNOG PREVODIOCA Sećanje na Aleksandra V. Stefanovića (1926–2024)

Danas sam pročitala on-line članak u časopisu Vreme u kome pišu o tome kako većina Srba koji život proveo u inostranstvu želi da bude sahranjena u domovini. Jedan čitalac je dodao komenar na tekst: "U Srbiji se samo umire, u inostranstvu se živi." Steglo me u grlu duplo, i zbog Aleksa i zbog Srbije. Iako je pola života proveo u Italiji, poslednju godinu, i slabog zdravlja, proživeo je nadomak Ripnja, prevodeći neki francuski zbornik eseja o kulturi ishrane, ne mogu sada da se setim naslova, nije niti važno. A onda ga je 2. februara, u 97. godini života, smrt nežno uspavala u fotelji u kojoj bi ponekad zadremao.

Sa Gordanom smo krajem januara dogovarale da u nekom trenutku dopuni njen zbornik eseja "Imitatori glasa" i jednim Alekovim tekstom. Međutim, ta nežna smrt njegova nas je preduhitрила.

Zahvalna sam Gordani što je ovaj seminar posvetila sećanju na njega. Znam da bi on bio veoma srećan da je danas ovde, među vama.

Takođe sam joj zahvalna što je realizovala zbornik glaso-va naših najvrsnijih književnih prevodilaca, koji nam je, verujem, svima potreban. Ja sam uživala dok sam ga čitala.

Aleksa sam upoznala u Milanu, pre dvadesetak godina; on je tada povremeno sarađivao sa izdavačkom kućom Jac-
ca Book, i naravno, bavio se prevodenjem. Sećam se njegovog prostranog stana preko puta parka Solari, čiji su zidovi, stolovi, podovi bili prekriveni knjigama, na raznim jezici-
ma, ponajviše na srpskom, italijanskom, engleskom i fran-
cuskom. Ne znam koliko je moglo da ih bude, sigurno ne
manje od desetak hiljada. Govorio je lepim srpskim jezikom,
katkad obojenim niškim akcentom grada u kome je rođen.
Ponekad bih se našalila sa njim tako što bih reč akcentova-
nu "po niški" i ja za njim ponovila, a on bi se brecnuo: "Naj-
milije pričaju, pevljivo, ljudi iz južne Srbije. Pomisli samo
na Koštanu i Boru Stankovića, zar to nije labudova pesma,
remek delo melodije jednog jezika?"

Aleks je za svog dugog života preveo preko stotinu knjiga.
Otkako ga poznajem prevodio je ručno, u krasnopisu, to mi
je bilo fascinantno. Prvo bruta, zatim korigovan prepis iste.
Taj rukopis bi onda po nekom poslao u Beograd na prekuca-
vanje. Kompjuter nije koristio, nije imao e-mail. Posedovao
je, međutim, Olivettijevu pisaću mašinu, ali ga je korišćenje
iste umaralo, a osim toga, i trake su se teško nabavljale.

Družili smo se često, ili u njegovom domu, ili u našoj
omiljenoj knjižari Gogolj & Co, čiji su vlasnici promovisa-
li nezavisne, male izdavače (bestelere su držali izložene na
polici u toaletu) i organizovali uzbudljive književne susre-
te. U sastavu knjižare bio je i omanji kafe, u kome su slu-
žili dobar prosecco, a moglo je ponešto i da se prezalogaji,
kao na primer domaća mortadella i prepečeni ražani hleb.
I tako bismo satima, uz aperitiv, prelistavali nova izdanja,
nove prevode, klasike u novom ruhu. Posebno su ga zani-
mali mladi pisci, teme koje ih zanimaju, jezik kojim se ko-
riste. U toj knjižari smo upoznali Matta Selindžera, sina

J. D. Selindžera, koji je u Milano dosao da promoviše osavremenjeni prevod "Lovca u žitu" i dragog Paola Konjetija koji je u roku od desetak godina postao kultni italijanski pisac (Aleksu je bilo žao što ga baš on nije preveo na srpski).

Čarls Simić, diplomata i historičar Serđo Romano, Roberto Kalaso, vlasnik izdavačke kuće Adelphi iz Milana koji je objavio nekoliko knjiga Danila Kiša, po Aleksovoj preporuci, Fler Jegi, supruga Kalasova, čije je knjige Aleks prevodio, Predrag Matvejević su osobe koje sam upoznala preko njega.

Prevodio je sa pet jezika, najčešće sa italijanskog, engleskog i francuskog. Kada bi bio nesiguran oko neke reči ili izraza, pozvao bi me telefonom da zajedno nađemo najbolje rešenje. Sećam se da me je jednom pitao kako bi na srpski moglo da se prevede "manica a sbuffo" tj "znaš, ona vrsta rukava ženske košulje, nacigovan u delu mišice?"

O našem druženju svedoči i moj dug intervju sa njim, objavljen u časopisu Vreme pre pet godina, pod naslovom "Moral jednog prevodioca." Aleks se danima nećkao oko toga intervjua: te "kome će priča jednog čiče, koji se više od pola veka bavi publicistikom i prevodenjem u Italiji, biti zanimljiva bilo kome u Srbiji, te njega se tamo više niko ni ne seća, svi bliski prijatelji su odavno umrli itd. Za taj intervju je dockan, rekao mi je, nesigurnim glasom. Shvatila sam da je želeo da ga ubedim u suprotno.

Evo nekoliko citata iz tog intervjua:

O prevodenju

Meni je prevod pitanje života, jer me održava u kondiciji koja mi pomaže da preživim ova teška vremena koja više nikome nisu prijatna. Prevodenje mi pomaže da ne gubim memoriju i da mi duh bude živ i prisutan. Ja radim sa jezikom koji sam naučio u svoje vreme, ali da li je on baš najmoderniji, to ne znam, to neka kritika kaže. Da li ću ostaviti iza sebe izvrsne prevode, to treba da ocenjuju drugi. Pokušavam da budem

dobar prevodilac, ali mnogo zavisi i od toga šta mi sudbina donese da prevodim. A imao sam prilike da prevodim vrlo dobre pisce: Leopardija, Odena, Eliota, Selina, Eka, Deledu, Hemingveja...

O učenju stranih jezika

Francuski mi je gotovo kao maternji jezik i Francusku niko ne može da izbaciti iz mog srca, a to je zasluga jezuitske škole u koju sam išao. Nisam imao muke da naučim ni engleski ni francuski jezik jer su mi došli kao od boga poslani. Kasnije sam uporedo pohađao i Drugu beogradsku gimnaziju, odakle bih se uveče vraćao u francuski internat. Profesori u gimnaziji su bili oni koji su imali svoje knjige, imao sam privilegiju da budem okružen nastavničkim osobljem koje je bilo sine qua non. I pored toga što se ne žalim na svoju pamet, ja sam ipak običan čovek koji je imao prilike da bude dobro školovan.

O promovisanju naše kulturne baštine u Italiji

Bilo je divno sarađivati sa izdavačkom kućom Jaca Book iz Milana. Kod njih sam radio kao savetnik i bio zadužen za ediciju „Vizantijsko-slovenski korpus“. Sve što smo mi objavljivali u Jaca Booku, to su objavili i Rusi, na primer: Srbi u srednjem veku Sime Ćirkovića, Rusija Lihačeva, Vagnera, Vzdornova i Skrinikova, kao i Vizantija – Sjaj monumentalne umetnosti iz pera Velmans, Koraća i Šuput.

Prevodi koji su mu zadavali muke

Možda me je najviše namučio prevod „Zibaldone misli“ Đakoma Leopardija, u izdanju „Filipa Višnjića“. Taj klasični, leopardijevski jezik je vrlo specifičan. On je bio veliki pesnik i mislilac pa je tako opterećivao i sam tekst svojim mislima. Zatim, jako me je privlačio Metju Beri i njegov Petar Pan, on

mi je ostao u srcu. Namučio me poprilično i kompendijum Umberta Eka "Beskrajni spiskovi", tu sam prevodio sa nekoliko jezika i imao sam problema, na primer, u prevodenju jednog dela teksta sa starofrancuskog. Rado sam prevodio i poeziju Odena i Eliota. Prvi naš prevod nobelovca Kavafija bio je moj i sećam se kako me je Marko Ristić pozvao da mi kaže da je prevod dobar.

O tome da li prevod može da bude remek delo

Kako da ne, prevod sigurno može biti odlično i savesno delo, kao što je to slučaj, na primer, sa knjigom Romena Rolana *Kola Brenjon* u prevodu Milana Bogdanovića. Ili sa predratnim prevodima nemačke poezije od strane naših pesnika. Ivan Lalić je odlično prevodio francusku poeziju.

Postoje zanatski i umetnički prevodi. Kvalitet prevoda mnogo zavisi i od morala prevodioca i načina na koji on/ona prilazi umetničkom delu: prevodilac ne sme da ubacuje privatnu boju u tekst već mora da traži adekvatan izraz pisca originala. Takođe bi bilo dobro da prevodilac poznaje celokupni specifični jezik pisca kojeg prevodi, da ima najbolje poznavanje sopstvenog jezika, da poznaje kulturu jezika sa kojeg prevodi, dakle da ima odličnu opštu kulturu. Doduše, prevod je uvek prevod – nije original.

Želim svima ugodan današnji seminar.

Andrijana Ružić
Milano, 6. mart 2024.

Andelka Cvijić

NIKOLA BERTOLINO: Prevodilac jeste i kritičar, i koautor

Odavno je poznato da između izdavača i pisca oduvek postoji odnos dobrog razumevanja, poštovanja, pa čak i prijateljstva. Takav odnos, ništa manje, razvija se i između izdavača i prevodioca, ali veoma, veoma se retko u slučaju ovog potonjeg uzajamno poštovanje pretvara i u otvorenu, veliku zahvalnost prevodiocu, jer on je taj koji izdavaču svojim prevodom omogućava i uspeh i prosperitet.

U srpskoj kulturi do sada, koliko su saznanja dostupna, postoji jedan jedinstveni, i jedini slučaj u kojem izdavač priređuje omaž svome prevodiocu – toliki da štampanjem njegovih knjiga ide u susret njegovom rođendanu, ili ga pak obeležava na taj dan!

Reč je o dvema izdavačkim kućama „Treći Trg–Srebrno drvo” koje kontinuirano objavljuju prevode vrhunskog prevodioca sa francuskog i ruskog jezika – doajena jugoslovenskog i srpskog prevodilaštva, Nikole Bertolina. Tako su u bliskom očekivanju Bertolinovog 90. rođendana objavljene dve knjige ovog i pisca, i esejiste, i prevodioca – autobiografsko delo „Knjiga o zavičajima” (izdavač samo „Treći trg”), i zbirka eseja pod nazivom „O pesnicima i bardovima” („Treći Trg–Srebrno drvo” u zajedništvu), izbor izvanrednih studija o francuskim i ruskim pesnicima, ali i o našem

Milošu Crnjanskom čiji je rukopis o Mikelandelu Bertolino, kao urednik u Nolitu, pod nazivom „Knjiga o Mikelandelu” priredio iz zaostavštine velikana naše i svetske književnosti. Ova dela su po značaju retka u srpskoj književnosti i kulturi; njih pišu prvoklasni znalci, enciklopedisti i čudotvorci u svom zanatu, a Nikola Bertolino je upravo takav umetnik.

Ali „Treći Trg–Srebrno drvo” se nisu zaustavili na tome – svom cenjenom saradniku i prevodiocu prošle su godine čestitali 93. rođendan pokretanjem nove biblioteke „Veliki prevodi”, u kojoj su obavljene tri knjige majstora francuske poezije – „Alhemija reči” Artura Remboa, „Cveće zla” Šarla Bodlera, i „Alkoholi” Gijoma Apolinera, u prepevu Nikole Bertolina, obogaćene predgovorom i napomenama.

Ovim je knjigama dodatno odata počast i prevodilaštvu kao profesiji o kojoj se uglavnom malo zna pa se stoga i njen doprinos opštoj kulturi i znanju vrlo često zanemaruje. Pri čemu, treba napomenuti, i među samim prevodiocima postoje različite teorije o tome šta je, zapravo, prevodilaštvo. Zato krenimo od temelja – od starozavetne priče o Vavilonskoj kuli koju su ljudi, jednodušno se složivši na jednom zajedničkom jeziku koji su govorili, ambiciozno zamislili da podignu u visine do nebesa, i stignu do Boga. Što Bog, naravno, nije dopustio pa ih je posvađao tako što im je dodelio desetine različitih jezika. I, mogli bismo šaljivo reći da je tako nastalo – prevodilaštvo.

Ipak, i sami njegovi poslenici ne podrazumevaju pod prevodilaštvom iste stvari. Za neke je to način sporazumevanja i bukvalno prenošenje jednog teksta u drugi jezik, za druge je to nešto složeniji posao koji podrazumeva i poznavanje sopstvenog jezika, a za neke je, recimo veoma retke, a to znači autentične prevodioce kakav je Nikola Bertolino, prevođenje tanano vezivo koje podrazumeva savršeno znanje stranog, pre svega i najvažnije maternjeg jezika, a zatim duboki uvid u sopstvene psihološke i iskustvene odlike i moći koje odjekuju

usklađujući se sa jednakim, podrazumevajućim proniknućem u autora čije se delo prevodi.

A ako je tako, kako onda obrazložiti, ili još bolje dočarati prevodilački posao?

O tome je Nikola Bertolino napisao sjajan esej u knjizi „Imitatori glasova. O književnom prevodenju i prevodioci-ma” (uredila dr Gordana Đerić) koju su 2024. objavili Institut za evropske studije (ćirilica) i izdavačka kuća „LOM” (latinica) iz Beograda. Ovaj esej je posebno važan jer Bertolino u njemu govori o (ne)prevodljivosti poezije, za šta je zaista istinski stručnjak u svome pozivu.

O tom eseju, koji je objavio na svom blogu <https://www.jergovic.com/ajfelov-most/> krajem prošle godine, nadahnuto je pisao i poznati pisac Miljenko Jergović na svom Fejsbuku, između ostalog rekavši:

„Tekst o prevodenju i o prevodljivosti poezije Nikole Bertolina, velikog beogradskog prevoditelja s francuskog i ruskog, te valjda jedinog našeg prevoditelja u posljednjih trideset godina koji je prevodio poeziju i na srpski i na hrvatski jezik, jedan je od onih tekstova koji uveliko nadrastaju okvire, veličinu i utjecaj Ajfelovog mosta. Da je sreće, samopoštovanja i integriteta unutar hrvatske, ali i srpske kulture, isti ovaj rad bio bi objavljen u zastavnim, u vodećim književnim časopisima u Zagrebu i Beogradu. Ali avaj, kad takvi časopisi ne postoje. Bertolino je Dalmatinac, rođen u Buenos Airesu, u pečalbarskoj obitelji, život provodi u Beogradu, esejist je, urednik, prozni pisac i memoarist, velika umjetnička i književna figura naših literatura. U svom tekstu bavi se upravo najvažnijim pitanjem svoga posla: je li prevodenje poezije uopće moguće?

Volio bih da Bertolinov tekst pročitaju prevoditelji, pisci i pjesnici naših jezika. Oni dobri, pametni i daroviti.”

Sam Nikola Bertolino je jednom prilikom, povodom knjige „Fenomen Rembo”, profesiji prevodilaštva i zadatku prevodioca dodao još jednu dimenziju, rekavši tada da

smatra da „svaki prevodilac budući da radi na dugogodišnjem usaglašavanju originalnog teksta i prevoda, kao onaj koji bira reči, i pravi selekciju, jednostavno mora imati vrlo oštar kritički stav. Ja sam pokušao da dokažem da prevodilac jeste i kritičar.”

U pokušaju da se dođe do jezgra tajne vanserijskog prevodilačkog rada Nikole Bertolina, neizostavno treba citirati i ova, nova razmišljanja poznatog prevodioca:

„Saznanje očigledne činjenice da je poezija neprevodljiva, oko čega se nepotrebno raspravljalo, mene je dovelo do bitnog zaključka da je upravo ta `neprevodljivost` izvor izvanredne kreativnosti onoga što ipak postoji, a što zovemo uspešnim umetničkim prevodom. Valter Benjamin je rekao da `sve što se može iskazati na jednom jeziku, može i na drugom`. To je tačno, ali to ne znači da među jezicima ne postoji jaz koji – s jedne strane – poeziju čini neprevodljivom, ali s druge strane, da ne postoji i način da on, taj jaz, bude prevladan ili efikasno zaobiđen. I eto pred prevodiocem zadatka da u svom (`ciljnom`) jeziku pokaže svoju umetničku kreativnost!!

Navešću kao najjednostavniji primer problem višeznačnosti reči. Svaki jezik ima mnoštvo reči koje imaju više različitih značenja. Pravi pesnik koristi tu mogućnost obogaćenja svog iskaza. Kao da umnogostručuje svoju misao ili poetsku sliku. U `ciljnom` jeziku, međutim, dopunska značenja `odgovarajuće` reči drugačija su od onih iz izvornika. Šta da radi prevodilac? Da pomoću reči koje nije upotrebio autor, ali koje mu diktira ili samo sugerije jezik prevoda rekonstruiše autorov postupak.

Prvi deo prevodiočevog posla je da savesnim proučavanjem izvornika uspostavi najtačniji mogući prevod – doslovan, `reč-po-reč`, koji kao takav svakako nije poetsko delo, ali bez kojega je nemoguće uspešno izvršenje prevodiočevog zadatka, nalaženje idealne proporcije vernosti i lepote. Da li će prevod biti lep, odnosno da li će čitaocu pružiti onaj

estetski doživljaj koji se očekuje od vrsnog poetskog dela, to zavisi isključivo od prevodioca i njegovog vladanja sopstvenim jezikom, rečju od njegovog poetskog talenta.

A kao zaključak svega ovoga sasvim se opravdano može reći da je prevodilac koautor. A i da je njegova umetnost jedna od dve-tri najsloženije i najzahtevnije među interpretativnim umetnostima.”

Svako dodatno objašnjenje sažetom tekstu iz pera Nikole Bertolina razbilo bi onu magiju prevođenja i prevodilačke filozofije, koja podrazumeva tumača ne samo jezika, već i tumača duhovnog domašaja autora koga prevodi. I njegovog poimanja sveta i same poezije koju prevodilac, u harmoniji sa piscem, velikodušno predaje čitaocu.

Radaković Žarko

PREVOĐENJE – PRIBLIŽAVANJE PISCU

Prevodilac sam mnogih dela Petera Handkea. Dvadeset sedam njegovih knjiga sam do sada preveo na sprski. Ovaj pisac me je, inače, temeljnije zainteresovao tek po odlasku u emigraciju; tokom studija u Tibingenu, tematizovao sam više njegovih dela u svojim studijskim radovima. Moja (započeta i nedovršena) disertacija naslovljena je *Intenionalno odnošenje čitaoca u recepciji proze Petera Handkea*; držao sam se tada tekućih trendova u „teorijama recepcije” i „škole u Konstanci”; ali nisam krio svoje osobno oduševljenje tekstovima ovog pisca; i stavio sam pod lupu takvog sebe, istraživao sam svoj lični odnos prema Handkeovom napisanom. Utoliko je prevođenje nekih njegovih knjiga usledilo krajnje logično. Smatrao sam da ću se prevodeći još više približiti tekstu i utoliko bolje sagledati sebe u činu čitanja. Dakle, želeo sam da na svoj jezik prevedem nešto od pisca koji mi je bio blizak kao autoru.

Krajem 1984, usledio je poziv beogradskog časopisa za estetiku književnosti, *Književna kritika*, da u jednom od narednih brojeva temeljnije predstavim delo ovog pisca. Prihvatio sam poziv. Objavio sam opširan temat o „vidovima recepcije proze Petera Handkea”, radeći u saradnji sa više jugoslovenskih, nemačkih i američkih autora, animirajući

ih da se upuste u istraživanje recepcije proze ovog pisca, tih godina već jasne, a danas najčvršće „fiksirane” veličine.

U tematu je objavljen i moj opširan intervju sa piscem. Tada sam ga prvi put upoznao. U dugom razgovoru pokušali smo zajednički da odgovorimo na neka pitanja o njegovom delu. Dugo sedeći u jednom baru, u Salcburgu, razgovarali smo i o književničkoj profesiji, tajnama pripovedanja, potrebi i mogućnostima čitanja danas, ulozi umetnosti u društvu, o političarima, istoriji, ali i o prevođenju. Ispostavilo se da mi je taj razgovor postao i najvažniji putokaz u potonjim čitanjima književnosti Petera Handkea. Ujedno je obnovio u meni tzv. „autorsko pitanje”, tih godina u nauci o književnosti podosta skrajnuto tzv. „estetikom recepcije”. Najedanput sam, ugledavši pred sobom živog autora i saslušavši mnogo toga o njegovim „intencijama” u činu pisanja, pa i o reakcijama na njegovo delo, spoznao važnost autorovog stanovišta; ono mi se ukazalo i kao primarna uputnica u navođenju čitaoca na „ispravno” čitanje. Ne samo da sam Handkea doživeo kao velikog strategičara u činu pisanja, nego mi je i dotad „neprikosnovena” „estetika recepcije” drastično dovedena u pitanje. Počelo je „veliko skretanje”: u polje „estetike autora”. Nakon tog razgovora sa Handkeom, usledili su moji prevodi kompletne tetralogije *Spori povratak kući*. Definitivno sam postao „prevodilac”. Moj prevodilački „postupak čitanja” (izbliza, opsesivno, samo jednom piscu posvećeno) bio je, tokom i posle tog razgovora u baru hotela *Šeraton* u Salcburgu, konačno utvrđen. „Estetiku recepcije” zamenio sam „estetikom autora”, i te kako i „estetikom prevodioca”.

Dakle, zato sam ovde u ovom zborniku objavio taj svoj razgovor sa piscem koga prevodim.

Šta je za mene danas prevođenje? Prevashodno postupak približavanja Piscu. Uživljavanje u njegovo napisano sa što manje udaljenosti. Prevođenje, meni, koji nisam primarno prevodilac (jer ne može se biti prevodilac ako se prevodi samo jedan pisac), jeste prilaženje delu pisca koji tu biva

predmet autorskog istraživanja, dakle, junak doživljavanja i repertoar novog, paralelnog, pisanja. Prevođenje je za mene – pored razgovaranja sa piscem, pored putovanja zajedno, istraživanja konteksta pisanja, itd. – specifičan način čitanja, čitanja izbliza, čitanja sa najmanje distance, ujedno opremanje za svoje dalje pisanje.

Peter Handke nije jedini predmet mojih istraživanja umetnosti i umetničkog bića, glavnog repertoara mog književničkog posla. Pored umetnika Julija Knifera, Ere Miliwojevića i Nine Pops, Peter Handke mi je, međutim, već po vokaciji „književnik”: formalno najbliži među njima.

Dakle, ovim kraćim oglašavanjem ovde, želim samo da pojasnim zašto se ovde nalazim u društvu izuzetnih kolega prevodilaca; a tu sam ne samo kao prevodilac, nego i kao književnički sabrat. Ubeđen sam u kompatibilnost književničkog i prevodilačkog posla. A prevođenje je za pisca, koji prevodi, autorsko prepuštanje tekstu i njegovom autoru.

Evo i kraćeg odlomka iz Handkeovog teksta koji upravo prevodim:

Pesma za Trajanje:

*„Shvatio si
– prevodioče, ne po zanimanju
nego od srca,
samislioče, glumče teksta, prijatelju –
shvatio si, i, ne objašnjavajući, odgegao si se,
smejući se i mašući rukama, natrag u svoj svet...
čeznuo si, baš kao i ja,
da budeš deo Trajanja.”*

Dakle, nadajući se Trajanju: prevodioci i njihovi pisci jesu možda baš u tome i najbliži jedni drugima.

БИОГРАФИЈЕ

Михаел Антоловић (1975) историчар и редовни професор Универзитета у Новом Саду. Област његових научних интересовања јесте модерна историје Европе, историја историографије, теорија и методологија историјске науке. Стручно се усавршавао у Немачкој, између осталог и као стипендиста Немачке службе за академску размену (DAAD). Аутор је три научне монографије (*Немачка мањина у Војводини 1918-1941: друштво и политика*, 2017; *Историографија и политика: интелектуална биографија Фридриха Мајнекеа*, 2017; *Чедомир Појов: интелектуална биографија*, 2021) те више десетина чланака и прилога објављених у домаћој и иностраној научној периодици. Уредио је неколицину зборника и приредио више књига, поред осталих и теоријске списе Арона Гуревича (2015), Георга Г. Игерса (2019), Штефана Бергера (2024) и Јована Б. Јовановића (2024). Преводи са немачког и енглеског језика. ORCID 0000-0003-1344-9133

Дејан Ацовић (1970), класични филолог, библиотекар и књижевни преводилац. Преводи са старогрчког, латинског, енглеског, француског, италијанског, и савременог грчког језика; преводи на енглески и латински

језик. Поља интересовања: античка и средњовековна књижевност, савремене књижевности – енглеска, француска, савремена грчка, путопис – Медитеран и Балкан, драмска књижевност, античка и модерна. Бави се библиографијом превода античке књижевности на српски. Кратке приче објављује у књижевној периодици. Добитник награде *Милош Ђурић* и повеће *Злајко Красни* за преводилачки рад. Библиографија доступна на: <https://plus.cobiss.net/cobiss/sr/sr/bib/search?q=dejan+acovi%C4%87&db=cobib&mat=allmaterials>

Никола Бертолино (1931) родио се у Буенос Ајресу у породици исељеника из Далмације. Због тешке болести мајке, породица се по савету лекара морала вратити у домовину. Услед очевог посла који је текао у честим селидбама, у детињству и дечаштву живео је у Дрвенику код Макарске, Омишу, Супетру на Брачу, у Вуковару, Широком Бријегу, Рабу, Сињу (где му је неколико месеци пред избијање рата умрла мајка), Дубровнику, Загребу, Голубинцима у Срему, Старој Пазови, те, коначно, од јануара 1947, у Београду. Ту је завршио гимназију и студије на Филолошком факултету (француски језик и књижевност). Био је стручни сарадник на Филолошком факултету, помоћник управника Музеја савремене уметности у Београду, председник Удружења књижевних преводилаца Србије, уредник, а потом и главни уредник издавачке делатности у БИГЗ-у, те најзад, до пензије 1991, уредник у издавачкој кући Нолит. Године 1950. почео је преводити поезију, најпре руску (Љермонтов, Пушкин, Јесењин, Пастернак, Јевтушенко и други), касније француску (укључујући прозно-поетска дела: Расин, Иго, Бодлер, Рембо, Аполинер, Арагон, Борис Вијан). Преводио је и романе и разна критичко-есејистичка дела. Двапут је добио Награду „Милош Н. Ђурић” за најбољи поетски превод године, оба пута за препеве Виктора Игоа

(збирка песама Црна сунца и поема „Бог“). Добитник је Награде за животно дело Удружења књижевних преводилаца Србије; награде Златна франкороманистика из Фонда Маргарите Арнаутовић; Нолитове награде 1991. за студију Феномен Рембо, која је 2004. објављена и у Паризу у измењеном и допуњеном издању, под насловом Рембо и објективна поезија. Године 2007. додељено му је признање за изузетне заслуге за културу Републике Србије.

Владимир Гвозден, професор је светске и компаративне књижевности са теоријом књижевности на Филозофском факултету у Новом Саду. Био је гостујући професор и истраживач на више универзитета (Регензбург, Загреб, Беч, Инзбрук, Торонто), предавања и семинаре по позиву држао је на универзитетима у Бамбергу, Гисену, Прагу, Брну и УПФ Барселона. Аутор је многобројних радова, превода и више књига, укључујући студије *Српска југословенска култура 1914–1940* (2011), *Анализа романа: ослед из критике југословенске економије* (са А. Лошонцем, 2016), *Књижевност и књижевност* (са А. Лошонцем, 2020), *Компаративна књижевност и култура: критички увод* (2019), *Атмосфера краја: историја и савременост у српској прози од Андрића до данас* (2024). Уредник је (са Немањом Миленковићем) програмске књиге *Нови Сад: европска јересионица културе* (2021). ORCID 0000-0003-4741-8925

Гордана Ђерић (1968) научна саветница у Институту за европске студије. Дипломирала на Филозофском факултету Универзитета у Београду, магистрирала у области интердисциплинарне антропологије на Филозофском факултету истог Универзитета, где је и докторирала. Ауторка бројних књига и зборника радова, међу којима су *Имисиони јасова. О књижевном*

превођењу и преводиоцима (ур.) ИЕС 2023, Друго издање ЛОМ 2024, *Речник сувишних речи*, ИЕС/ Златно руно, 2019, *Сувишне речи. О интелектуалцима и знању*, Златно руно, 2016, *Писци и пишања*, Клио, 2014, *Прошлости у садашњости* „Филип Вишњић”/ИФДТ, 2010, *Инјима јавности* (ур.) Фабрика књига, 2008, *Пр(а)волице множине*, „Филип Вишњић”/ИФДТ, 2005. Изузев четворогодишњег рада са студентима Филозофског факултета Карловог универзитета у Прагу (1996–2000), који је укључивао и вежбе превођења, углавном у смислу једног од метода провере знања српског језика, превођењем се није бавила. ORCID 0000-0003-1354-7470

Ана Кузмановић Јовановић (1975), редовна професорка на Филолошком факултету у Београду. Дипломирала, магистрирала (2004) и докторирала (2009) на Катедри за иберијске студије Филолошког факултета у Београду. Њена научна интересовања усмерена су на критичке студије дискурса, дијахронијску социолингвистику, критичку педагогију, као и студије превођења. Објавила је неколико књига, од којих су најважније: *Језик и род. Дискурзивна конструкција родне идеологије* (Београд: Чигоја штампа, 2013); *Социолингвистичка историја Иберијској полуострва* (Београд: Филолошки факултет, 2020), Гајић, Т. & А. Кузмановић-Јовановић, *Настава страних језика и развој критичкој мишљења у ери неолиберализма: њерсекуива критичке идеологије* (Београд: Чигоја штампа, 2022). Била је стипендисткиња Министарства иностраних послова Шпаније, португалског Института Камоиш, америчког Стејт Департмента и Фондације националне библиотеке Бразила. Чланица је Удружења књижевних преводилаца Србије и награђивана преводитељка. ORCID 0000-0002-4969-8302

Слободан Г. Марковић је редовни професор на Факултету политичких наука (ФПН) Универзитета у Београду и на Институту за европске студије. Руководилац је Центра за британске студије на ФПН. Сарадник је LSE IDEAS при Лондонској школи економије. Од 2022. до јануара 2025. био је руководилац научног пројекта „Културни трансфер Европа-Србија од 19. до 21. века” (CTES). Поред 12 зборника које је приредио објавио је и: *British Perceptions of Serbia and the Balkans 1903–1906*, Paris, 2000, *Гроф Чегомил Мијајковић. Викторијанац међу Србима*, Београд 2006, и *Песимистичка антропологија Зијмунда Фројда*, Београд 2014. Бави се односима Балкана са САД и Британијом, психоаналитичком антропологијом, историјом европског песимизма, теоријом демократизације и интелектуалном историјом. Био је 2023. носилац стипендије Кшиштоф Михалски у бечком Институту за хуманистичке науке (IWM). Члан је Европске академије (Academia Europaea) од 2024. ORCID 0000-0003-3784-156X

Мирјана Прокић (1973) је преводилац за француски језик у кантону Нешател, Швајцарска. Дипломирала је на Филолошком факултету у Београду, група за српски језик и књижевност. Предавала је српски језик у Математичкој гимназији у Београду а затим од 2002. у Швајцарској. У Швајцарској је на Универзитету у Нешателу завршила основне студије за француски језик за странце, енглески језик и књижевност и немачки језик. Мастер студије из славистике завршила је на Универзитету у Фрибуру. Објавила је књигу „Јуродиви и Достојевски”.

Жарко Радаковић, књижевник и књижевни преводилац, рођен 1947. у Новом Саду. Објавио књиге: *Tübingen* (1990), *Јулије Книфер 1960-90* (1990), *Книфер* (1994, 2018), *Понављања* (sa Scottom Abbottom, 1994,

2013), *Емиџрација* (1997), *Поїлед* (2002), *Губийшак слике („лејо ѝисање” и визуализација Наѝисаної)* (с Нином Попс, библиофилско издање, 2007), *Вамѝири & Разумни речник* (са S. Abbottom, 2008, 2014), *Сѝрах од емиџрације* (2010), *Ера* (2010), *Кѝиїа о музици* (с Давидом Албахаријем, 2013), *Кафана* (2016), *Кречење* (2018), *Пуѝоваѝи* (2021), *Кѝиїа о фойѝоѝрафији* (с Д. Албахаријем, 2021), *Кѝиїа о ѝријайшељсѝиву* (са S. Abbottom, 2022), *Му-би 68* (2023), *Кѝиїа о фудбалу* (2023), *Емиџрација 2* (2024). Превео је с немачког језика двадесет седам дела Петера Хандкеа. Сарађивао са уметницима Ером Милилвојевићем, Јулијем Книфером, Нином Попс. Награде: *Биљана Јовановић* (2016, за роман године), *ДКСГ* (2021, за non-fiction-књигу године, са Д. Албахаријем), *Сребрно дрво* (2024, за регионалну песничку књигу године). Номинација за награду *Александар Тишма* (2022, за допринос књижевности и уметности). Живи у Келну (Немачка).

Саша Радојчић (Сомбор, 1963) Дипломирао је и докторирао на Филозофском факултету у Београду, а магистрирао на Филолошком факултету. На Факултету ликовних уметности у Београду предаје Филозофију уметности. Објавио је, поред великог броја прилога у периодици и тематским зборницима, теоријске књиге: *Ништа и прах. Антрополошки песимизам Стеријиног Даворја* (2006), *Стапање хоризоната. Песништво и интерпретација песништва у филозофској херменеутици* (2010), *Разумевање и збивање. Основни чиниоци херменеутичког искуства* (2011), *Увод у филозофију уметности* (2014) и *Уметност и стварност* (2021). ORCID 0000-0001-5838-4885

Андријана Ружић је дипломирала историју и критику уметности на Универзитету у Милану, Италија, специјализујући се за историју анимираног филма.

Као независни истраживач, учествовала је на бројним међународним конференцијама о студијама анимације, представљајући радове независних аутора анимације, и служила је као члан жирија и селектор филмова на међународним фестивалима анимираног филма. Члан је научних комитета Ca' Foscari Short Film Festival, Венеција, и Piccolo festival di Animazione, Сан Вито ал Таљаменто. У периоду од 2012. до 2019. године била је програмски кустос секције анимираног филма на Међународном фестивалу стрипа у Београду, Србија. Чланица је селекционе комисије Анимафест Скенер-а, међународног симпозијума за савремене студије анимације који се годишње одржава на Међународном фестивалу анимираног филма (Анимафест) у Загребу, Хрватска. Пише о анимацији и другим уметностима за београдски недељник Време, Хрватски филмски љетопис и француски часопис за анимацију Блинкбланк. Ауторка је књиге "Michael Dudok de Wit - A Life in Animation" (CRC Focus-Routledge).

Александар В. Стефановић (1926–2024) био је српски преводилац, књижевни уредник и издавач. Рођен у Нишу, школовање је наставио у Београду, где је дипломирао на Правном и Филолошком факултету (енглески језик и књижевност), а студирао је и флауту на Музичкој академији. Каријеру је започео у Министарству спољних послова, али се убрзо посветио преводилачком и уредничком раду. Био је сарадник и уредник књижевног листа „Данас” и секретар часописа „Савременик”. Приредио је антологију југословенског есеја на француском језику „Nouvel essai iugoslave” (1965) и био један од уредника часописа „Literary Quaterly”. Након 1968. године, Стефановић је живео и радио у Италији, Швајцарској и Сједињеним Америчким Државама, где је остварио значајну међународну каријеру као уредник и издавач у

реномираним кућама, укључујући и сопствену издавачку кућу „Arte e Pensiero”. Радио је у издавачким кућама у Фиренци, Милану, Луцерну и Њујорку (Sansoni, Rizzoli, Jaca Book, McGraw-Hill, властита издавачка кућа Arte e Pensiero). Међу српским интелектуалцима Александар В. Стефановић имао је значајну међународну каријеру у издаваштву. Осим што је био издавач међународне репутације, био је и велики промотер српске књижевности и уметности у свету. По завршетку издавачке каријере, деценијама је радио као преводилац са енглеског, француског, италијанског, немачког и руског језика, превевши преко сто књига значајних светских аутора попут Хемингвеја, Џејмса, Елиота, Камија, Сартра, Ека и многих других. Александар В. Стефановић је био вишедеценијски члан Српског ПЕН центра. Памтиће се као ерудита, полиглота и изузетан познавалац књижевности, посвећен књизи до последњег дана.

Анђелка Цвијић (1949, Инђија), новинар, преводилац и књижевни критичар. Дипломирала на Филолошком факултету у Београду. Преводи са енглеског, француског и италијанског језика. Дугогодишњи новинар „Политике”, уредник Културног додатка и Културне рубрике листа „Политика”. Пише за лист „Данас”, и недељник „Нови магазин”. Превела, између осталог: Дорис Лесинг – прве две књиге петокњижја „Деца насиља” – *Марша Квеси*; Алис Манро *Животи девојака и жена*, *Плес срећних сенки* и *Знаци љубави*; Мирча Елијаде *Водич кроз свейске религије*; Норберто Бобио *Левица и десница*; Џон Купер Поуис *Ујркос* (у оквиру Одабраних дела), Роџер Скрутон *Модерна филозофија*; Жозеф де Местр *Сјиси о Француској револуцији*; Дезмонд Морис *Инићимно йонашање* (у ко-преводитељству), Дезмонд Морис, Гола жена: *Сјудуја женској йела...*

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

81'255.4

81'255:929

САМИСЛИЛАЦ : о преводиоцима и преводилаштву /
уредила Гордана Ћерић. - Београд : Институт за европске
студије, 2025 (Београд : Apollo Plus). - 130 стр. ; 20 cm

Текст ћир. и лат. - Тираж 100. - Биографије: стр. 123-130. -
Напомене и библиографске референце уз текст.

ISBN 978-86-82658-04-7

а) Књижевно превођење б) Преводиоци
COBISS.SR-ID 169902089